

Балабақшада ойын арқылы баланың психикалық ерекшеліктерін қалыптастыру

**Қостанай облысы Қостанай ауданы Тобыл қаласы
“Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының”**

**Қостанай ауданы білім бөлімінің
“Балбөбек” бөбекжайы” КМҚК тәрбиешісі**

Нугманова Ботагоз Тулеухановна

Каренова Асия Сериковна

Абдрахманова Гульмарал Жумасултановна

Алматы – 2024

УДК 373
ББК 74.102
Н87

«Балабақшада ойын арқылы баланың психикалық ерекшеліктерін қалыптастыру»/Әдістемелік авторлық кітап/ Нугманова Б.Т., Каренова А.С., Абдрахманова Г.Ж., - Алматы: 2024 ж. – 86 б.

ISBN 978-601-09-8360-1

Авторлық оқу бағдарламасы – педагогикалық құндылық пен жаңалықтардан хабардар ететін авторлық педагогикалық шығармашылықтың нәтижесі. Ол оқу пәнінің білім беру мазмұнын анықтайтын мемлекеттік білім беру стандартының негізінде жасалады.

Авторлық бағдарламаның мазмұндық құрылымы мен тұжырымдамасы жалпы білім беру стандартына сай келуі тиіс.

Авторлық әдістемелік жүйені құрастыру процесі ұзақ уақытты қамтиды және нәтижесі тұлғаны дамытуға бағытталған.

ISBN 978-601-09-8360-1

УДК 373
ББК 74.102
Н87

©Нугманова Б.Т., Каренова А.С., Абдрахманова Г.Ж., - 2024 ж

КІРІСПЕ

Қазіргі таңда білім беру әлеуметтік құрылымның маңызды элементтерінің біріне айналды. Адамның болашағы оның алған біліміне, ғылыми таным қабілеті мен белсенділігіне байланысты. Қоғамдағы жоғары қарқынды өзгерістер, қайта құрулар, экономиканы дамытудағы жаңа стратегиялық бағдар, Республикамыздың қуатты елдер қатарына қосылуға деген ұмтылысы ғылым мен білім саласын әлемдік деңгейге көтеруде қойылатын талаптарды түбегейлі өзгертті. Сондықтан бүгінгі күні білімнің әр саласында біліктілігі жоғары, өзін, елін танытатын азаматты қалыптастыру, құзіретті тұлға, белсенді маман даярлау мәселесі өзекті, әрі күрделі болып отыр.

Қазіргі таңда педагогикалық үдеріс барысында болса, жалпылама айтқанда қоғамда болып жатқан өзекті мәселелердің бірі, ол- бала тәрбиесі. Ал, тәрбие дегеніміз не? Тәрбие деп отырғанымыз өскелең жас ұрпақты болашақ өмірге дайындаудың барлық жақтарын қамтитын, сонымен қатар қазіргі қоғамның қояр талаптарына тәуелді болып келетін күрделі үдеріс. Тәрбиенің өзіне ғана тән ұйымдастыру формалары, қағидаттары мен заңдылықтары бар. Ал тәрбие заңдылықтары дегеніміз оқыту процесінде орын алатын құбылыстар мен үдерістердің объективті тұрғыдағы өзара байланысы болып табылады. Мәселен, тәрбиенің өзін қоршаған қоғамдық ортаның субъективті және объективті факторларына өзінше тәуелді болуы, жеке тұлға ретінде дамып- өсуі мен тәрбиенің тепе-теңдігін, білім алушылардың, яғни тәрбиеленушілердің әрекеттерін қазіргі қоғамға сай, әрі пайдалы етіп ұйымдастыру . [1] Өмірде әрбір баланы тәрбиелеудің мән-маңызын, мазмұнын жіктеп көрсету жетекші орында. Қазіргі таңда білім беру мазмұнының тұжырымдамасына сәйкес тәрбие мазмұнының алты қырына баса назар аударады: - Ақыл-ой тәрбиесі - Иmandылық тәрбиесі - Еңбек тәрбиесі - Эстетикалық тәрбие - Дене тәрбиесі - Тілдік қатынас тәрбиесі. Аталмыш тәрбие түрлерінің басты мақсаты осы дүние болмысы мен шындығын өз пайымдауынша түсінетін, танитын, эстетикалық сезімі талғамның жоғарылығының қатар жүруі, кез-келген іс-әрекетке толықтай жарамды болуы, өзін қоршаған ортадағы адамдармен жақсы тілдік қарымқатынас орнатып, қай кезде болмасын үлкенге құрметін, кішіге қамқорлығы мен кішіпейілділігін, ізеттілігін көрсете алатын болашақ жас ұрпақты тәрбиелеу. Сонымен қатар бүгінгі таңда өскелең ұрпақтың бойында патриоттық сана, қайырымдылық сынды сезімдерді қалыптастыра білу аса маңызды рөлге ие. Себебі әрбір адамзат баласы өз ана тілінде, өз жұртының тәрбиесін алу арқылы өзге шет ел азаматтарына өзінің қандай даму үстінде екенін көрсете алады. Бұл деп отырғанымыз осынау тәрбие саласындағы өзін-өзі көрсету, не болмаса өзін дәріптеу сынды ұғым емес, керісінше өз халқының салт-дәстүрін, тілі мен дінін, тарихы мен болмысын терезесі тең 5 ұлт ретінде өзге ел азаматтарына таныта білу, сол бір қасиеттерін мақтан тұту. Тәрбие

процесінде балалар тәрбиенің объектісі де, субъектісі де болып табылады. Тәрбиешіге қатысты бала ересек адамның әсеріне бағытталған объект ретінде әрекет етеді, ал өзі құрдастарына және басқа балаларға қатысты тәрбие субъектісі ретінде әрекет ете алады. [2,89] Мысалы, ойын барысында бала басқа балаларға ойын ережелерін орындауды талап етеді; осы балаларға қатысты ол тәрбиенің өзіндік субъектісі болып табылады. Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу процесі ұзақ және үздіксіз, оның нәтижесі бірден көрінбейді. Тек балабақшаның үлкен тобында тәрбиешінің, музыка қызметкерлерінің, дене шынықтыру мұғалімінің жұмысының нәтижелері аз немесе аз айқын көрінеді. Тәрбие нәтижесіне оқушылардың, олардың отбасы мен қоршаған ортасының өмірлік тәжірибесі үлкен әсер етеді. Сондықтан, тәрбие процесін ұйымдастыруда тәрбиеші балаға теріс әсер етуі мүмкін факторларға ерекше назар аудара отырып, тәрбиелік әсердің барлық жиынтығын, олардың өзара байланысын ескеруі керек. Тәрбиешілердің міндеті-тәрбие процесі барысында жеке тұлғаға бағытталған педагогика туралы ұмытпай, оқушылардың қалыптасқан қарым-қатынасын мақсатты және саналы түрде бағыттау. Тәрбие процесі өзгеріссіз қалады, ол үнемі дамып, өзгеріп отырады. Бұл балалардың жасына, жеке ерекшеліктеріне, психологияның, физиологияның және педагогиканың жаңа теориялық ұстанымдарына байланысты. Тәрбие процесіндегі барлық қарама-қайшылықтар шешілуге тиіс. Қарамақайшылықтарды жеңу баланың дамуы мен тәрбиесіне ықпал етеді. Балаларды тәрбиелеу мен дамытудың бүкіл жүйесі педагогика ғылымы қабылдаған тәрбие принциптерін анықтайды.

Мектеп жасына дейінгі баланы тәрбиелеудің негізгі түрлері

Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесі олардың өмірі мен денсаулығын қорғаумен тығыз байланысты. Баланың өмірі мен денсаулығын қорғау ережелері мектепке дейінгі қызметкерлерге арналған арнайы нұсқаулықтар мен әдістемелік хаттарда баяндалған. Балабақшада балалардың дамуы мен денсаулығының жай-күйіне медициналық бақылау үнемі жүргізіледі, денсаулықты нығайту үшін алдын-алу шаралары жүргізіледі. 6 Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен дамытудың кешенді бағдарламаларының авторлары салауатты өмір салтын, тазалық пен дәлдікке деген қажеттілікті, мінез-құлық мәдениеті мен тәуелсіз моториканы қалыптастыруға көп көңіл бөледі. Балабақшадағы еңбек тәрбиесінің басты нысанасы- баланы сәбилік шағынан қарапайым еңбек дағдыларына баулу, еңбек туралы дұрыс көзқарас қалыптастыру. Балабақшадағы еңбек тәрбиелік- білімдік жұмыс жүйесін ұйымдастырудың амалы ретінде маңызды орын алады. Бау-бақшада, гүлзарларда және табиғат мүйісінде үнемі жұмыс жасау өсімдіктер мен жануарларға деген ынта- ықыласты арттырады, балалардың табиғаттағы заттарды сүюіне және оларға ұқыпты қарауына көмектеседі, еңбексүйгіштік пен басқа да адамгершілік саналарының қалыптасуына ықпал етеді. Істелген істің

мәнін, оның мақсатын жете түсінуі үшін балалардың қандай да болмасын бір тәсілді меңгеріп қана қоймай, оның неліктен керек екендігін де түсінгендері өте маңызды. Баланың жеке басының еңбекке бейім болып өсуі оны еңбек тәрбиесіне баулуға тікелей байланысты. Балабақшадағы дұрыс ойластырылған еңбектің орны ерекше, мұндай еңбек тәрбиесі барысында бала дұрыс әрекет жасап айналадағы орта жайында алғашқы мағлұматтар алады, айналадағының бәріне қызыға қарайды, еңбекті жақсы көруге әдеттенеді. Балабақшаның ересектер тобында тұрмыстық- шаруашылық еңбек пен табиғат бұрышындағы өсімдіктер мен жануарларды күту, гүл, жеміс, көкөністерді өсіру, т.б. еңбек түрлері жатады. Мұндай еңбек түрлері балалардың білім- құмарлық, бақылағыштық, табиғатқа жаңашырлық, ұйымшылдық сияқты адамгершілік қасиеттерін жетілдіреді. Табиғат аясындағы еңбек тәрбиесі баланың айнала қоршаған орта туралы талғамын дамытып, әдемілікке әуестендіріп, адамгершілік қасиеттерін қалыптастырады, ақыл-ойын, қиялын ұштап, ересектер еңбегін бағалауға үйретеді. Мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің басты міндеті — адамгершілік қатынастарды тәрбиелеу. Бұл қатынастардың қалыптасуы үшін адамгершілік тәрбиесінің компоненттерін білу қажет. Бұл ең алдымен адамгершілік сананы, адамгершілік сезімдерді, адамгершілік мінез-құлық дағдылары мен әдеттерін қалыптастыру. Адамгершілік білім беру жүйесінде бұл компоненттер бірлікте әрекет етеді. Тұлғаның адамгершілік және әлеуметтік дамуы іс-әрекетте жүреді, оның барысында балалар моральдық қатынастарға түседі. Қазірдің өзінде мектепке дейінгі жаста бұл қатынастар ересектердің белгілі бір ережелері, нұсқаулары мен талаптары негізінде құрылады. Адамгершілік тәрбие процесі, жоғарыда айтқанымыздай, баланың жеке басының әлеуметтік дамуынан тыс мүмкін емес. Мектеп жасына дейінгі балалардың адамгершілік тәрбиесі баланың эмоционалды саласымен, оның 7 тәжірибесімен байланысты. Қайғы мен қуаныш, қуаныш пен ұялшақтық — мұның бәрі мектеп жасына дейінгі балаларға тән. Сондықтан балалардың адамгершілік тәрбиесі мен әлеуметтік дамуы әдебиеттерден, фильмдерден, қойылымдардан, қуыршақ театрын құрудан және т.б. жарқын мысалдарды қажет ететіні табиғи құбылыс. Адамгершілік тәрбиесі әр түрлі ісшараларда тиімді өтеді, өйткені бұл баланың мінез-құлық белгілері мен жеке қасиеттерін қалыптастыруда із қалдыратын іс-әрекетке қатысуы. Тәрбиешінің мінез — құлқы, оның балаларға деген көзқарасы, оған қойылатын талаптар баланың жеке басын қалыптастырады және баланың жеке басының жалпы бағыты өте маңызды-ол жасампаз, белсенді тұлға немесе тұтынушы, өзіміз болып өсіп келе ме, өзі үшін мүмкіндігінше көп нәрсені алуға тырысады. Әр түрлі жастағы балалардың адамгершілік тәрбиесінің мазмұнын жоспарлай отырып, мұғалім балаларға қандай адамгершілік қасиеттерді тәрбиелейтінін, қандай құралдар мен әдістерді қолданатынын ойлайды. Сонымен, мақсаттылықты тәрбиелеу кезінде мұғалім балаларды өз іс-әрекетіне мақсат қоюға үйретеді, содан кейін балаларға осы мақсатқа қалай жетуге болатындығын айтады, тапсырманы орындаудың үлгісін

береді, балалармен бірге мақсатқа жету жолдарын көрсетеді. Бірте-бірте балалар ойынның мақсатын, жұмыстың мақсатын өз бетінше қоюды үйренеді. Мектеп жасына дейінгі балалар қарапайымдылықты тәрбиелейді, өйткені балалар көбінесе өздері мен ата-аналары туралы мақтанғанды, қиялдағанды ұнатады. Мұғалім балаға өз мүмкіндіктерін, қызметінің нәтижелерін сыни тұрғыдан бағалауға көмектеседі, балаларды өзінің қадір-қасиетін дұрыс бағалауға үйретеді. Позитивті моральдық қасиеттерді қалыптастыру тәрбиешілердің мақсатты дәйекті жұмысының нәтижесі болып табылады. Бұрыннан бар жағымсыз қасиеттерді жеңу үшін көп шыдамдылық қажет. Баланың жаман мінез-құлқының себептері әртүрлі: баланың отбасындағы бүлінуі және, керісінше, оған назар аудармау; балаға шамадан тыс сүйіспеншілік, оның әр тілегін тез арада орындау және баланың үнемі жазалануы, талаптардың бірлігі мен реттілігінің болмауы. Мұғалім баланың мінез-құлық нормасынан ауытқу себептерін анықтайды, онымен тәрбие жұмысының жолдарын анықтайды, мұндай баланың барлық жағымды көріністерін мұқият қадағалайды және мадақтау, көтермелеу, сенім және т. б. жүйесін қолданады. Осылайша, мектеп жасына дейінгі балалардың адамгершілік тәрбиесі мен әлеуметтік дамуы көп қырлы процесс болып табылады және тәрбиешілер мен мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің барлық қызметкерлерінің оны жүзеге асыруға шығармашылық көзқарасын талап етеді. Ақыл-ой тәрбиесі-бұл ең алдымен мектеп жасына дейінгі балалардың белсенді ақыл-ой әрекетін дамыту 8 Мектеп жасына дейінгі балалардың тәрбие процесінің мазмұнына ақыл-ой тәрбиесі де кіреді. Ақыл-ой тәрбиесі міндеттерін іске асыруға дұрыс көзқарас қалыптастыру үшін баланың ақыл-ой дамуының заңдылықтарын терең білу қажет. Дәл осы бағытта ғылыми психологтар мен педагогтар жұмыс істейді. Балалардың ақыл-ой дамуының жас ерекшеліктерін зерттеу балалардың қабілеттерін дамытудың заңдылықтары мен ерекшеліктерін, танымдық қызығушылықтарын, балалардың визуалды-бейнелі ойлауын, логикалық ойлаудың алғышарттарын анықтауға бағытталған. [1,96] Мектеп жасына дейінгі балалардың ақыл-ой дамуының барлық анықталған заңдылықтарының негізінде баланың жас ерекшелігінің әртүрлі кезеңдеріндегі ақыл-ой тәрбиесінің мазмұны мен әдістері анықталады. Толыққанды ақыл-ой тәрбиесі тек педагогикалық тұрғыдан дұрыс ұйымдастырылған іс-әрекетте жүреді. Ақыл-ой тәрбиесінің мазмұны: зияткерлік дағдыларды, қиялды, қабылдауды, есте сақтауды, ойлауды, қызығушылықты және ақыл-ой қабілеттерін дамыту. Баланың ақыл-ой дамуы мен тәрбиесінің негізі сенсорлық білім болып табылады, ол ең алдымен сезім мен қабылдауды дамытуға бағытталған. Бала әлемді сезім мен қабылдау арқылы біледі. Сезімдер мен қабылдаудың даму деңгейі баланың танымдық іс-әрекетінің сәттілігін анықтайды. Сенсорлық білім мазмұнына визуалды сезімдерді дамыту кіреді: балаларға түстерді ажыратуға және атауға үйретіледі, реңктер туралы түсінік қалыптастырады, суретті қарау кезінде кескіннің көркемдік экспрессивтілігіне қалай қол жеткізуге болатындығын көру қабілетін дамытады. Дыбыстардың,

түстердің, реңктердің, пішіндердің ұзақтығы мен күшін ажырата білу музыкалық шығармаларды, кескіндемені жақсы түсінуге, музыканы тыңдаудан, өнер туындыларын қарастырудан эстетикалық ләззат алуға мүмкіндік береді. Сенсорлық білім есту сезімталдығын дамытуды, Қоршаған ортадағы дыбыстарды тыңдау және ажырата білуді, сөйлеу есту қабілетін дамытуды қамтиды. Балаларда сөйлеудің дыбыстық мәдениетін дамыту, мектеп жасына дейінгі балаларды сөздің дыбыстық құрылымын талдауға үйрету, сөйлеуде өз сезімдерін көрсету, әдеби кейіпкерлердің өмірі мен өмірінен, әсіресе ертегілерден оқиғаларды баяндау және қайталау кезінде эмоционалды жағдайды түсіну өте маңызды. Ақыл-ой тәрбиесінің мазмұнына қарапайым математикалық идеяларды дамыту және дизайн кіреді. Мектеп жасына дейінгі балалардың математикалық дайындығына есептеуді үйрету, сандық көріністерді дамыту, қарапайым арифметикалық есептерді шешуге және құрастыруға үйрету кіреді. Ойын барысында, сабақтарда және топ жұмысының режимдік сәттерінде балалар заттардың орналасуын, бағытын, ұзындығын анықтауды үйренеді. 9 Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен дамытудың барлық кешенді бағдарламаларында ақыл-ой тәрбиесі мен дамуы міндетті түрде математикалық идеялар мен ұғымдарды дамытуды қамтиды. Мұны күнделікті өмірде, серуендеу кезінде, дидактикалық ойындарда және арнайы сабақтарда жасау ұсынылады. Логикалық ойлаудың алғышарттарын дамыта отырып, тәрбиешілерге питомниктер, жұмбақтар, тілдік бұрылыстар, әртүрлі геометриялық жұмбақтар, дизайнерлермен жұмыс жасау ұсынылады. Жалпы, ақыл-ой тәрбиесі үшін баланың интеллектуалды дамуына және оның жеке интеллектуалдық белсенділігіне көмектесетін көптеген құралдар қолданылатындығын анықтауға болады. Мектеп жасына дейінгі балаларды еңбекке тәрбиелеу балалардың белсенділікке, тәуелсіздікке ұмтылуына негізделген. Еңбек қызметінің элементтері және олардың белсенді қызметке қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған. Баланы еңбектің мақсаты емес, оның нәтижесі емес, процестің өзі қызықтырады. Бұл балалар жиі төселіп, бір еңбек қызметін, лақтырып және жеткізеді, оның соңына дейін. Тәрбиешінің міндеті-кез-келген жұмыстың түпкілікті нәтижесіне балалардың тұрақты қызығушылығын қалыптастыру. Бұл балада еңбекқорлықты дамытуға ықпал етеді. Кішкентай кезінен бастап баланы ойыншықтармен ұқыпты ұстауға үйретеді, оларды жөндеуге, орнына қоюға үйретеді. Бұл алдымен ересектердің басшылығымен жүреді, содан кейін балалар бұл жұмысты өздері жасайды. [4] Демек, ересектердің басшылығымен балалар еңбек туралы, ойыншықтарды, ұшақтарды, машиналарды, нан пісіруді және т.б. кім және қалай жасағандығы туралы білім алады. Мұндай танысу балаларды басқа адамдардың жұмысына құрметпен қарауға тәрбиелейді, адам жасаған барлық нәрсеге ұқыпты қарауға үйретеді. Бұл жұмыс қиын, өйткені бала өмірде материалдық құндылықтарға теріс көзқарасты көреді. Сондықтан тәрбиешінің тағы бір міндеті-әр адам үшін, отбасы мен мемлекет үшін жасалған материалдық құндылықтардың маңыздылығын ашу. Мұғалім балалардың топта жұмыс істеу қабілетін дәйекті

және табанды түрде қалыптастырады. Дәл осы бірлескен қызмет мектепке дейінгі балалар оқиды бөлуге міндеттерін, тапсырмаларын орындауға сверстника немесе аға жасы бойынша. Бірлескен іс-әрекетте балалар басқа, достық қарым-қатынастарға көмек көрсетуді үйренеді. Егер еңбек дұрыс ұйымдастырылса, бала физикалық күш пен ерік-жігерді дамыта отырып, белгілі бір күш жұмсайды.[8] Еңбек қызметін ұйымдастыра отырып, жұмыс орынды, баланың дамуы үшін пайдалы, мүмкін және тиімді болуы керек екенін есте ұстаған жөн. 10 Балабақшада балалар әртүрлі еңбек түрлерін орындайды: өзіне-өзі қызмет көрсету, тұрмыстық еңбек, табиғаттағы еңбек, қол еңбегі. Өзіне-өзі қызмет көрсету еңбегінің көмегімен балалардың өз бетінше, ұқыпты болу, жеке заттарын, ойыншықтарын ретке келтіру дағдылары мен біліктері тәрбиеленеді. Балаларды ерте жастан бастап өзіне-өзі қызмет көрсетуге үйретеді. Эстетикалық тәрбие. Эстетика-бұл адамның өмірде және өнерде әдемі және керемет нәрсені қабылдау, түсіну, бағалау және құру қабілетін дамытуға және жетілдіруге бағытталған іс-шаралар жүйесі.Әдістеме мұғалім мен баланың көркемдік құндылықтарды қабылдауға ,пәндік ортаның өнімді қызметіне шығармашылық қабілеттерін дамытудағы бірлескен іс-әрекетіне негізделген. Мектепке дейінгі жаста бұл баланың эстетикалық сезімдерін дамытуға, эстетикалық бағалауды және айналамыздағы барлық нәрсеге эстетикалық қатынасты, балалардың өмірдегі және өнердегі әдемі туралы идеялары мен білімдерін қалыптастыруға ықпал ететін балалардың өмірі мен іс-әрекетін ұйымдастыру. Мақсаты-табиғатта, күнделікті өмірде, өнерде сұлулықты қабылдауға, сезінуге, бағалауға қабілетті шығармашылық тұлғаны қалыптастыру. Ойын барысында, сабақтарда және топ жұмысының режимдік сәттерінде балалар заттардың орналасуын, бағытын, ұзындығын анықтауды үйренеді. Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен дамытудың барлық кешенді бағдарламаларында ақыл-ой тәрбиесі мен дамуы міндетті түрде математикалық идеялар мен ұғымдарды дамытуды қамтиды. Мұны күнделікті өмірде, серуендеу кезінде, дидактикалық ойындарда және арнайы сабақтарда жасау ұсынылады. Логикалық ойлаудың алғышарттарын дамыта отырып, тәрбиешілерге питомниктер, жұмбақтар, тілдік бұрылыстар, әртүрлі геометриялық жұмбақтар, дизайнерлермен жұмыс жасау ұсынылады.Жалпы, ақыл-ой тәрбиесі үшін баланың интеллектуалды дамуына және оның жеке интеллектуалдық белсенділігіне көмектесетін көптеген құралдар қолданылатындығын анықтауға болады.

Мектепке дейінгі топтарда тәрбие жұмыстарын жүргізу

Мектепке дейінгі ұйымдарда бала тәрбиесіне қажетті алуан түрлі жұмыстар атқарылады, соның ішіндегі маңызды бір саласы дене тәрбиесі болып табылады. Дене тәрбиесі бойынша жұмыс түрлерінің балалардың денсаулығына, дене бітіміне, ойлай білу қабілетін дамытуда маңызы ерекше. 11 Мектепке дейінгі білім берудің мемлекеттік ұйымдары нормативтікқұқықтық

актілермен бекітілген мектепке дейінгі ұйымдар қызметінің нормалары мен ережелерін сақтау кезінде оларға мемлекеттік білім беру тапсырысын орналастыру үшін мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жөніндегі қызметті жеткізушілердің тізбесіне қосылады. Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбие мен оқытудың негізгі міндеттері: -Ұжымға тәрбиелеу, балалардың өзара ұжымда қарым-қатынасын қалыптастыру, Отанға деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу, әр түрлі ұлт өкілдеріне қадір тұту және сыйлау; — Баланың өмірін сақтау және денсаулығын нығайту, толыққанды дене бітімін дамыту, Қазақстан Республикасы халықтарының ұлттық дәстүрі негізінде салауатты өмір салты құндылығын қалыптастыру; — Толық кеңістікті құру және мектеп жасына дейінгі баланың жеке дамуын кешенді сүйемелдеудің қамтамасыз ету; — Баланың сөйлеуін және ана тілін, қарым-қатынас мәдениетін дамыту, сауат ашу негіздерін меңгеруге даярлау; — Мектеп жасына дейінгі балалардың адамгершілік құндылық бағдарын адамның оң мінез-құлқы, нормасы, тәртіптік ережесі, қазақстандық қоғамда қалыптасқан халықтық салт-дәстүр үлгісінде қалыптастыру; — Өз Отаны мен туған өлкесіне сүйіспеншілігін, мемлекеттік рәміздерге құрметпен, қоршаған орта, отбасы, түрлі ұлт өкілдеріне адамгершілікпен қарауға тәрбиелеу; — Балада қоршаған дүние, өзі және әлеуметтік ортасы туралы алғашқы түсініктің тұтас бейнесін қалыптастыру. Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесі жұмысының сапасын және тиімділігін арттыру қазіргі педагогика ғылымының және қоғамның алдына қойған маңызды ісі болып табылады. Баланы өмірінің алғашқы күндерінен бастап тәрбиелеу керек. Бірқатар мұғалімдердің пікірінше, жақсы тәрбие баланың қоғамға сәтті кіруін және ондағы өнімді өмір сүруін қамтамасыз ете алады. Тәрбиенің негізімейірімділік, жауаптылық, еңбекқорлық, қамқорлық, адалдық және әдептілік сияқты жеке қасиеттер. Бұл қасиеттерді бала бойына дарыта білу қажет.[1,156] Мектепке дейінгі жастағы балаларды тиімді тәрбиелеуді ұйымдастыру шарттары: - Мектепке дейінгі және отбасылық тәрбиенің бірыңғай әдістерін, құралдары мен әдістерін қолдану. Баланың отбасы мен тәрбие мекемесі бірлесіп, "бір бағытта"жұмыс істеуі керек. Сондықтан мұғалім үшін әр 12 оқушының ата-анасымен (қамқоршыларымен) тиімді қарым-қатынас орнату өте маңызды. - Баланың ата-анасымен толық қарым-қатынасын қамтамасыз ету. Жұмыспен қамтылғанына қарамастан, ата-аналар балаларға жеткілікті көңіл бөлуі керек. Бұл мектепке дейінгі балалық шақтағы әр баланың атааналарының назарын қажет ететіндігіне байланысты. Бұл бірлескен жұмыс, серуендеу, қарым-қатынас және т. б. болуы мүмкін. - Өзінің оң мысалы – мектеп жасына дейінгі балаларды (ата-аналар, тәрбиешілер, мұғалімдер) тәрбиелеумен тікелей айналысатын ересектер, ең алдымен олардың мінез-құлқы, сыртқы келбеті, мінез-құлқы және т.б., балаға әдепті адамның қандай болатындығы туралы дұрыс үлгі көрсетуі керек. Яғни, баланың айналасындағы ересектер ең алдымен барлық талаптарға сай болуы керек. - Ересектер баланың айналасында және ол үшін ұйымдастыратын білім беру ортасы. Қоршаған орта тек отбасы аясында ғана емес, балабақшада, ойын

алаңында және т.б. дұрыс ұйымдастырылған орта балаға қажетті тәрбиелік әсер етеді. - Әр түрлі тәрбие әдістері мен құралдарын қолдану, оларды біріктіру, мектеп жасына дейінгі баланың жас және жеке қажеттіліктеріне сәйкес қолдану. Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеуді ұйымдастырудың осы шарттарын сақтаумен қатар, келесі принциптерге сүйену маңызды: - Белсенді дербес қызмет принципі; - Тәрбие процесінің үздіксіздігі принципі; - Білім беру сатылары арасындағы сабақтастық принципі; - Тәрбие процесінің тұтастық принципі; - Психологиялық жайлылық принципі; - Қолданылатын тәрбие әдістері мен құралдарының вариативтілік принципі; - Шығармашылық принципі. Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу процесінің теориялық негіздері келесі ережелер мен идеяларды анықтайды: - мектепке дейінгі балалық шақтың өзіндік құндылығы және оның тұлғаның кейінгі дамуы үшін маңызы; -баланың жеке басын әлеуметтік мұрагерлік процесі, мәдени тақырыптарда, білімдерде, дағдыларда, құндылықтарда және т. б. көрінетін қол жетімді әлеуметтік-мәдени тәжірибені белсенді игеру процесі ретінде дамыту; 13 - тәрбиедегі қызметтің шешуші рөлі. Мектеп жасына дейінгі баланы тәрбиелеу ойынның жетекші рөлімен балалар іс-әрекетінің өзара байланысты түрлері жүйесінде жүреді; - баланың жеке басының дамуы субъективті белсенділіктің көрінісі, субъективті тәжірибе, субъективті ұстанымның қалыптасуы жағдайында жүреді; - мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеудің тәрбие процесінің барлық субъектілерінің, балабақша мен отбасының, мектептің және басқа да әлеуметтік институттардың өзара іс-қимылымен шарттылығы; - тәрбие процесінің үздіксіздігі, мектепке дейінгі жастағы барлық сатыларда баланы дамыту мен тәрбиелеудің бірыңғай желілерінің болуы және бастауыш мектеп жасындағы сатыға өту кезінде тәрбиелеуде мазмұнды сабақтастықты сақтау. Тәрбие құралы-бұл балалар іс-әрекетінің әр түрлі түрлері: коммуникативті, еңбек, танымдық-зерттеу, өнімді, ойынның жетекші рөлімен музыкалық және көркемдік. Ол баланың бүкіл өмірінің матасына, оның өмір сүру кеңістігіне органикалық түрде тоқылған. Ойынның тәрбиелік мәні мынада: мектеп жасына дейінгі балалар ондағы әлеуметтік өмірдің әртүрлі аспектілерін көрсетеді, сонымен қатар мектеп жасына дейінгі балалар ойын командасында құрдастарымен қарымқатынасты реттеу қажеттілігі туындайды, моральдық мінез-құлық нормалары қалыптасады және моральдық сезімдер көрінеді. Ойын барысында балалар белсенді, бұрын қабылдаған нәрселерін шығармашылықпен өзгертеді, олардың мінез-құлқын еркін және жақсы басқарады. Оларда дамып субъектты қасиеттері, мінез-құлқы қалыптасады, жанама түрде басқа адам. [9,96] Оның мінез-құлқын айналадағы адамдардың мінез-құлқымен үнемі салыстыру нәтижесінде бала өзін, өзінің "Мен" туралы жақсы білуге мүмкіндік алады. Мұның бәрі мектеп жасына дейінгі баланың әлеуметтік-жеке дамуына тікелей әсер етеді. Тәрбие процесінде мектеп жасына дейінгі бала ересектермен және құрдастарымен тәуелсіз жеке және бірлескен іс-әрекеттерді ұйымдастыру және қатысу тәжірибесін алады. Балалардың тәуелсіз іс-әрекеті дегеніміз-әр баланың

қызығушылықтары бойынша іс-әрекетті еркін таңдауын қамтамасыз ететін және құрдастарымен өзара әрекеттесуге немесе жеке әрекет етуге мүмкіндік беретін мұғалімдер құрған пәндік-дамушы орта жағдайындағы мектеп жасына дейінгі балалардың еркін іс-әрекеті. Ересектер мен балалардың бірлескен қызметі деп бір кеңістікте және бір уақытта ортақ міндеттерді шешу бойынша екі және одан да көп қатысушылардың (ересектер мен тәрбиеленушілердің) қызметі түсініледі. 14 Ол ересек адамның серіктестік ұстанымымен және ұйымның серіктестік формасымен (ересектер мен балалардың ынтымақтастығы, балалардың еркін орналасуы, қозғалысы және қарым-қатынас мүмкіндігі) ерекшеленеді. Бірлескен іс-әрекет жағдайында бала құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынастың әртүрлі формаларын орнатуда құнды жеке тәжірибе алады, адамгершілік қасиеттерін көрсетеді. Тәрбие жұмысы-бұл тұлғаны үйлесімді дамыту мәселелерін шешу мақсатында тәрбие ортасын ұйымдастыруға және оқушылардың әр түрлі іс-әрекеттерін басқаруға бағытталған педагогикалық қызмет. Тәрбие жұмысы мен оқытудың арақатынасын түсіну оқыту мен тәрбиелеудің бірлігі туралы тезистің мағынасын ашады. Көптеген зерттеулердің мәні мен мазмұнын ашуға арналған оқыту, шартты түрде, ыңғайлылық пен терең білім алу үшін тәрбиеден оқшауланған деп саналады. Білім беру мазмұны мәселесін (В. В.Краевский, и. Я. Лернер, м. Н. Скаткин және т. б.) дамытумен айналысатын мұғалімдер, оның ажырамас компоненттері, адам оқу процесінде игеретін білім мен дағдылармен қатар, шығармашылық тәжірибе мен қоршаған әлемге эмоционалды-құндылық қатынасы тәжірибесін қарастыруы кездейсоқ емес. Оқыту мен тәрбие жұмысының бірлігінсіз аталған білім беру элементтерін жүзеге асыру мүмкін емес. Тәрбиешінің басшылыққа алатын негізгі ұстанымдары: 1.Тәрбиеленуші мен тәрбиеші арасындағы педагогикалық әдеп пен ынтымақтастықтың сақталуы; 2.Тәлім-тәрбие, ұсынылған ойындарды меңгерту, оның бала зердесіне әсер етуі, қабылдауы, есте сақтауы; 3.Балаларға берілген тапсырманың шектен тыс ауыр болмауы; 4.Тәрбие жұмыстары баланың денсаулығын нығайтуға әсер ететіндей болуы шарт; 5. Ойын тәсілдерінің тиімділігі іс-әрекеті жүйелі, мазмұн сабақтастығын сақтай отырып бірнеше компоненттерін құру. Мектепке дейінгі тәрбиешілердің ынтымақтастығы бала тәрбиесінде өзіндік маңызға ие. Оның міндеттері: - мектепте, балабақшада және отбасында білім беру мен тәрбиелеу процесінің бірыңғай тұжырымдамасын әзірлеу; - білім берудің әртүрлі сатыларында тәрбиелеудің мақсаттары мен міндеттерінің, оларға қол жеткізу тәсілдерінің барынша сәйкес келуі; - ата-аналарды бала дамуының негізгі психологиялық-педагогикалық бағыттары бойынша ағарту; 15 - балаларды балабақшадан бірінші сыныпқа көшіру кезінде проблемаларды еңсеру үшін ата-аналарға сапалы психологиялық қолдау жүйесін құру; - балалардың қоғамдағы белсенді қызметіне оң көзқарастың отбасылық тәжірибесін тарату. Мектепке дейінгі жас-жеке тұлғаның қалыптасуындағы маңызды кезең. Бала адамдардың қоғамдық қатынастар саласына кіреді. Мектеп жасына дейінгі баланың жеке басындағы негізгі өзгерістер дүниетанымға қатысты, әлемнің алғашқы бейнесі

пайда болады, алғашқы этикалық инстанциялар пайда болады, мотивтер мен ерікті мінез-құлыққа бағыну қалыптасады, жеке сана пайда болады, ересектермен қарым-қатынас жүйесіндегі шектеулі орнын түсіну пайда болады. Мектепке дейінгі жаста ойын жетекші іс-әрекет болып табылады, бірақ Еңбек және оқу іс-әрекетінің элементтері де дамиды. Баланы оқыту және дамыту оқу іс-әрекетінде емес, ойын барысында жүзеге асырылады, балаларға білім беру бағдарламасын игеру нәтижелеріне қатаң талаптар қойылмайды. Мектеп жасына дейінгі балалардағы стандартты оқу сабақтарының орнына тікелей білім беру қызметі (pod) қолданылады, ол балалар іс-әрекетінің әртүрлі түрлерін ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылады, сонымен қатар оларды әртүрлі жұмыс формалары мен әдістерін қолдана отырып біріктіреді. Мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту кезінде оқытудың көрнекі, ауызша, практикалық әдістері мен әдістері қолданылады, проблемалық және зерттеу әдісі тиімді. Бірақ мектеп жасына дейінгі балаларды оқытуда оқытудың ойын әдістері мен әдістері басым болып табылады. Балаларда жаңа білімге деген қызығушылықты және оларды іс жүзінде қолдануға деген ұмтылысты ояту, балаларды ойын дағдыларымен байыту қажет. Қазіргі уақытта жеке бағытталған оқытуға басымдық беріледі. Мектеп жасына дейінгі балалар бала мен ересек адамның бірлескен іс-әрекеті, тәуелсіз ойын әрекеті барысында оқытылады. Мектеп жасына дейінгі балаларды оқытудың негізгі формалары: фронтальды, жеке, топтық, Кіші топтық ойын әрекеттері. Оқу сапасының негізгі көрсеткіші-баланың дамуындағы прогресс. Проблемалық жағдайларды жасай отырып, ересектер балаларды гипотезалар жасауға, қорытынды жасауға, қателіктер жіберуден қорықпауға үйретеді. А. М. Матюшкиннің пікірінше, қателік жасаудан қорқу баланың интеллектуалды мәселелерді шешуге және шешуге деген бастамасын тежейді. Баланың айналасындағы заттар мен құбылыстар туралы жаңа, күтпеген ақпарат алу дәмін сезінуі өте маңызды.

Қазіргі заман бағдарламаларының ерекшеліктері

Тәрбие-бұл мектеп жасына дейінгі балалардың рухани дамуына, әлеуметтік тәжірибені жинақтауға, жеке қасиеттерін қалыптастыруға бағытталған мұғалім мен балалардың арнайы ұйымдастырылған өзара әрекеті. Елбасымыз - Н. Ә. Назарбаев өз жолдауында «Бізге қоғам қажеттіліктеріне сай келетін осы заманға лайықты азамат, азаматша тәрбиелеу-балабақшадан басталады» деген болатын. Сондықтан да бүгінгі өскелең ұрпаққа уақыт талабына сай білім беруді одан әрі жетілдіру мәселесі, толассыз күн сайын өзгеріп тұрған әлеммен бірге қатар жүрері анық. Балабақшада берілген тәрбие - барлық тәрбиенің бастамасы әрі жан - жақты тәрбиемен дамыту ісінің түпкі негізін қалайтын орын. Қазақстан Республикасының білімді дамыту тұжырымдамасында «Мектепке дейінгі тәрбие- үздіксіз білім берудің алғашқы сатысы. Ол баланың жеке бас ерекшелігін ескере отырып дамытатын орталық» делінген. Мектепке дейінгі білім беру мекемесінде оқытуды ұйымдастырудың негізгі нысаны білім беру

қызметі (ОД) болып табылады. Мектепке дейінгі жастағы балалардың жетістіктері нақты білімнің, дағдылардың жиынтығымен емес, жеке қасиеттердің жиынтығымен, оның ішінде баланың мектепке психологиялық дайындығын қамтамасыз етумен анықталады. Баланың өмірі мен тәрбиесінің қолайлы жағдайларын қамтамасыз ету, толыққанды үйлесімді дамыған тұлғаның негіздерін қалыптастыру үшін балабақша мен отбасының өзара әрекеттесуін нығайту және дамыту қажет. Мұғалімдер мен ата-аналардың өзара әрекеті балаларды тәрбиелеу мәселелерін анықтауға, түсінуге және шешуге мүмкіндік береді: ата-аналар балалардың өміріне белсенді қатысады, осылайша қарым-қатынасты жақсы түсінеді және орнатады; мұғалімдер ата-аналармен қарым-қатынас жасай отырып, бала туралы көбірек біледі, бұл сізге тәрбие мен оқытудың тиімді құралдарын таңдауға мүмкіндік береді. Баланы оқыту және дамыту оқу іс-әрекетінде емес, ойын барысында жүзеге асырылады, балаларға білім беру бағдарламасын игеру нәтижелеріне қатаң талаптар қойылмайды. [10,125] Мектеп жасына дейінгі балаларды оқытуға дайындық кезінде сенсорлық тәжірибені жинақтау бойынша алдынала жұмыс жүргізу керек: серуендеу, әңгімелесу, көркем әдебиетті оқу, зейінді дамыту ойындары, визуалды есте сақтау, әлем объектілерінің әртүрлі қасиеттерімен танысуға арналған жаттығулар. Мектеп жасына дейінгі балалардың ойлау ерекшеліктерін ескере отырып, оқыту кезінде көптеген көрнекі материалдар мен атрибуттарды (суреттер, репродукциялар, тұрмыстық заттар, қолөнер бұйымдары, костюм элементтері) пайдалану қажет. Оларды балалар оларға еркін жақындап, қарап, қолдана алатындай етіп тарату керек. 17 Мектеп жасына дейінгі балаларды оқытудың маңызды ерекшелігі динамикалық позалар мен балалар іс-әрекетінің өзгеруі (физикалық минуттар, Денсаулық сақтау технологиялары, релаксация үзілістері және т.б.). Әр түрлі іс-шараларға ауысу балалардың назарын аударуға көмектеседі, бұл сабақтың тиімділігін арттырады, шаршау мен шаршауды жеңілдетеді. Оқыту балалармен олардың жасына сәйкес жұмыс түрлерін қолдана отырып жүргізілуі керек. Сонымен қатар, мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істеудің негізгі формасы және олар үшін жетекші қызмет түрі-ойын. Бірақ ойын оқу, тәрбиелік, дамытушылық әрекеттерді көрсету үшін балалардың белсенділігі қажет. Бар ойын болуы тиіс қызықты дошкoльникам. Сондықтан танымдық процестердің озбырлығын алдын-ала, кедергісіз оқыту кезеңі қажет. Мектепке дейінгі тәрбиені кешенді ұйымдастыру нәтижесінде баланы жан-жақты дамыту арқылы жетілдіре қалыптастыру негізі қаланады. Баланың денсаулығын нығайту, дене мүсінінің сымбатын жетілдіру, әуенді кимыл-қозғалыс жасату арқылы талғампаздыққа тәрбиелеуге жағдай жасалады. Мектеп жасына дейінгі балалармен тәрбие қызметін жүзеге асыру және ұйымдастыру жүйелі және белсенді тәсілге толық ықпал етеді. Болашаққа оқу-білім сәулесін таратқан халқымыздың ағартушы педагогы, қазақ даласында тұңғыш мектеп ашқан, Ыбырай Алтынсарин, ұлы ғұлама Абай Құнанбаев, көрнекті қоғам қайраткері, ғалым-ұстаз Ахмет Байтұрсынов, қазақ жерінде тұңғыш ұлттық педагогика, психология пәндерінің негізін қалаған Мағжан

Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытовтардың ұрпақ тәрбиесіне қосқан үлесі, қалдырған мұрасы кешегіні бүгінгімен жалғастырып келе жатқан игілігі мол қазына екені сөзсіз. Олардың шығармашылық асыл мұралары бұл күнде жас ұрпаққа тәрбие мен білім беру жүйесінің төрінен орын алып, тәрбиенің дәрменді құралдарының біріне айналып отыр. М.Дулатов «Балқыған жас баланың ойына, қанына, сүйегіне ұлт рухын сіңіріп, ана тілін үйретіп шығару керек» десе М.Жұмабаев «Әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында ұлт үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбие беруге міндетті» деген. Балаларды тәрбиелеуді жаңа әдіс тәсілдерінің бірі ұлттық тәрбие. Қазақ халқының меймандостық салты ұлттық санаға сіңіп, меймандос халық болдық. Ол салт-сананың бастауы, игі әдет одан әдет-ғұрып, одан әдеп, әдептен дәстүр, дәстүрден салт-сана қалыптасады. Ұлттық тәрбие ұлттық мәдениетті өркендетудің қайнар көзі болып табылады. Тәрбие процесін ұйымдастыруға жүйелі және белсенді көзқарастың мақсаты-баланың жеке басын тіршілік субъектісі ретінде тәрбиелеу, яғни саналы іс-әрекетке белсенді қатысу. Осы процесіке жүйелі және белсенді 18 көзқарас балалардың білім беру іс-әрекетінің белсенді қатысушылары ретінде әрекет етуіне, өз бетінше білім алуға және оларды іс жүзінде қолдануға үйренуіне жағдай жасауға мүмкіндік береді. Бұл баланың дайын формада емес, сыртқы әлеммен белсенді қарымқатынас жасау барысында алған білімі мен дағдылары, ол үшін оқудың келесі кезеңдеріндегі сәттілігін анықтайтын баға жетпес тәжірибеге айналады. Тәрбие жұмысының жүйесі келесі принциптер бойынша ұйымдастырылады: - бірлескен іс-әрекет процесінде тұлғаны тәрбиелеу; - тәрбиеленушіге қойылатын талаптардың бірлігі және оны құрметтеу; - педагогикалық басшылықтың балалардың бастамашылығын, шығармашылығын және ынтасын дамытумен үйлесуі; - тәрбие процесінің балалардың жас және жеке ерекшеліктеріне сәйкестігі. Барлық тәрбие жүйесі тәрбие-білім беру процесінің негізгі үш компонентіне негізделген: 1. Ересектерге арналған дамушы орта жағдайында балалардың тәуелсіз (эксперименттік) қызметі. 2. Ересек адамның (мұғалім, ата-ана) балалармен бірлескен (іздеу) қызметі. 3. Жалпылама сабақтар, құрдастарымен қарым – қатынас," ақпарат беруші балалар " - "ересек тыңдаушы". Балалардың тәуелсіз іс-әрекеті баланың жеке тәжірибесін алуға, бірлескен іс-әрекетте оны дамытуға және сабақта жалпылауға бағытталған. "Егер педагогикалық білім беру жүйесі, ата-аналардың педагогикалық мәдениетін арттыру бойынша жұмыс атқармаса, кез-келген тәрбие жұмысы сәтті болуы мүлдем мүмкін емес еді".В. А. Сухомлинский Мектепке дейінгі мекемедегі ата-аналармен жұмыс –тәрбие қызметінің басым бағыты.Балабақшаның отбасына әсері нақты педагогикалық бағытқа ие болуы керек.Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарын жүзеге асыра отырып, тәрбиешілер отбасына психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетеді, балалардың денсаулығын дамыту, тәрбиелеу, білім беру, қорғау және нығайту мәселелерінде ата-аналардың құзыреттілігін арттырады.Балабақшаның отбасымен жұмысының негізгі мақсаты-атааналарды білім беру процесіне

тікелей тарту. Мемлекеттік балабақшада балаларды мектепке дейінгі тәрбиелеу жұмысын жан-жақты ұйымдастыру болашақ қоғамның мүддесі үшін жұмыс істей алатын, рухани ойлау деңгейі жоғары, Отанын сүйетін, еңбекқор, іскер әуесқой, қабілетті адамды дайындауға бағытталған. 19 Өскемен ұрпақты жан-жақты тәрбиелеу, болашаққа жол-бүгінгі тәрбиедегі ең қажетті және шұғыл міндеттердің бірі. Қазіргі кезеңде біз елімізде тәрбие тек мектепке дейінгі ұйымдарда, мектептерде жүргізілетінін түсінеміз, сондықтан кейбір ата-аналар тәрбиеге ерекше мән бермейді. Мұндай тәрбие баланың санасында этикаға, тәртіпке немқұрайлы қарауды тудырады, көптеген балаларға жанашырлық пен мейірімділік тудырады. Сондықтан, балаларды тәрбиелеудің міндетті шарты-отбасындағы балаларды тәрбиелеу мектепке дейінгі кезеңнен басталады, мектеп қабырғасынан басталады және одан әрі даму міндеті туындайды. Мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту кезінде оқытудың көрнекі әдістері мен тәсілдері кеңінен қолданылады: Бақылау-қоршаған әлемнің құбылыстарына назар аудару, болып жатқан өзгерістерді байқау, олардың себептерін анықтау мүмкіндігі. Көрнекі құралдарды (заттарды, көшірмелерді, диафильмдерді, слайдтарды, бейнежазбаларды, компьютерлік бағдарламаларды) көрсету. Балалардың әңгімелері (ертегілерді қайталау, суреттердегі әңгімелер, заттар туралы, балалар тәжірибесінен, шығармашылық әңгімелер). Әңгіме: танымдық (орта топтан) және этикалық әңгімелер (үлкен мектепке дейінгі жаста). Мектеп жасына дейінгі балаларды оқытуды ұйымдастыру әдісі ересек адамның басшылығымен емес, ересек пен баланың бірлескен іс-әрекетімен мектепке дейінгі балалық шақтың дамуының ең табиғи процесі болып табылады. Барлық іс – әрекеттерді дамыту ересектермен бірлескен іс-әрекетте, содан кейін құрдастарымен бірлескен іс-әрекетте жүзеге асырылады және біртіндеп баланың тәуелсіз қызметіне айналады. Балалардың тәуелсіз іс-әрекетінде жеке қызығушылық (ішкі мотивация) жатыр. Ішкі мотивация физикалық күштің өсуіне, эмоциялардың күшеюіне, ойлаудың белсенділігіне әкеледі. Тәуелсіздік, танымдық қызығушылық, зейін, қиял, ойлау, есте сақтау дамыған сайын балалар зерттеу қызметіне қызығушылық танытады. Іздеу қажеттілігі туа біткен, бірақ ол баланың іс-әрекетке қатысу дәрежесіне тікелей байланысты дамиды. Осыған байланысты баланың айналасындағы әлемді зерттеуге бағытталған оқу процесін ұйымдастыру қажет. Мұғалімдер балаларды оқыту мен тәрбиелеуде жоғары нәтижелерге қол жеткізу үшін күнделікті балалар іс-әрекетінің әр түрлі түрлерін оңтайлы ұйымдастыруға, жеке тапсырмалардың, ойындардың, тәуелсіз ісшаралардың, серуендердің, экскурсиялардың оңтайлы мазмұнын қамтамасыз етуге тырысуы керек. Мектепке дейінгі тәрбие мәселелері жөнінде ғылыми-теориялық және әдістемелік зерттеулер Б.Б.Баймұратова, Қ.А.Аймағамбетова, 20 А.К.Меңжанова, М.С.Сәтімбекова, М.Т.Тұрыскелдина, А.Е.Манкеш, Қ.М.Меңдаяқова, Ә.С.Әмірова, Ф.Н.Жұмабекова, Ж.С.Хасанова, А.Т.Искакова, А.Х.Казетова т.б. мектепке дейінгі білім беру теориясы мен әдістемесі Ұ.Т.Төленова, Н.С.Сайлауова, Г.З.Таубаева, К.М.Метербаева т.б. еңбектерінде зерттелген. Жоғарыда аталған

ғылыми еңбектер тәрбие жұмысын ұйымдастыру мәселесін бірыңғай зерттеуді анықтайды. Алайда, мемлекеттік балабақшада балалардың тәрбие жұмысын ұйымдастырудың ерекшеліктері арнайы қарастырылған. Осы жастағы білім беру мазмұнында балалармен тәрбие жұмысын ұйымдастыру ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінде қаралған негізгі міндеттердің бірі болып табылады. Мектепке дейінгі дайындықтың педагогикалық принциптеріне сәйкес Тәрбие жұмысын ұйымдастырудағы жеке қасиеттерді меңгерумен қатар, балалармен белсенді коммуникативтік іс-әрекеттегі талаптар мен шарттарды орындау қажет. Сонымен, бүгінгі таңда мемлекеттік балабақшада балалардың тәрбие жұмысын ұйымдастыруға қажеттіліктің арту мен оның теориялық және әдістемелік зерттеудің жетекші қауіпсіздігі арасында қайырымдылық бар екендігі белгілі болды. [4] Осы қарама-қайырымдылықтың шешімін іздеу зерттеу мәселесін анықтауға және біздің зерттеу жұмысымыздың тақырыбын "мемлекеттік балабақшада тәрбие жұмысын ұйымдастырудың ерекшеліктері" ретінде таңдауға кірісті. Егер сіз сабақтастықты қалыптастырумен мақсатты түрде айналыссаңыз, бұл балаларға бірінші сыныпқа көшу кезінде ерікті күшжігерді, бастамашылдықты және өзіне деген сенімділікті, шығармашылықты және өзіне және жолдастарына жағымды қатынасты көрсетуге көмектеседі. Қазіргі уақытта жеке бағытталған оқытуға басымдық беріледі, оның мақсаты баланы ерекше, жалғыз тіршілік иесі, оны басқалардан ерекшелейтін ерекше жеке белгілердің тасымалдаушысы ретінде дамыту болып табылады. Жеке бағытталған оқытуды ұйымдастыру формалары.

1. Дидактикалық ойын, сондай-ақ онымен байланысты іс-шаралар (Дизайн, Бейнелеу және музыкалық іс-шаралар және т.б.). Оқытуды ұйымдастырудың ойын формаларының ерекшелігі ересек адамның ойын мазмұны мен ережелері арқылы балалардың дамуына жанама әсері болып табылады.
2. Ойын – бұл барлық балалардың аз немесе аз біркелкі дамуына жағдай жасайтын сабақ (топтық түрде-8-10 бала). Оқытуды ұйымдастырудың топтық формасы әр баланың дамуына нақты әсер етуге мүмкіндік береді. Ойын сабақтарын ұйымдастырудың нұсқалары: 21 - бір кіші топ мұғаліммен айналысады, екіншісі көмекшінің бақылауымен ойнайды (жақсырақ басқа бөлмеде), содан кейін бірінші кіші топ жиналып, көмекшімен көшеге шығады, ал екіншісі мұғаліммен айналысады; -екінші кіші топпен бір уақытта оқыту, бір топ өзін-өзі ойнаумен айналысады, ал екіншісі мұғалімнің тікелей басшылығымен айналысады; содан кейін топтар ауысады.
3. Күнделікті өмірде оқыту (ересектермен мазмұнды қарым-қатынас барысында, баланың ересектермен ситуациялық қарым-қатынасы барысында, дербес іс-әрекет барысында) . Күні бойы тәрбиеші оқытудың фронтальды формаларын: серуендеу, ашық ойындар, табиғатта және учаскеде еңбек ету, экскурсиялар, мерекелер және т. б. пайдалану кезінде оқыту мен тәрбиелеуді жүзеге асыруға мүмкіндігі бар.

Н.Құлжанованың белсене араласуымен сонау 20-жылдардың өзінде-ақ мектепке дейінгі қазақ педагогика ғылымының іргетасы қалана бастады. Мәселен, 1924ж. Орынборда «Мектепке дейінгі балаларды тәрбиелеу» атты педагогикалық

жинақ, нұсқау кітабы жарық көрді. Кейіннен «Әйел теңдігі» журналында осы ізгілікті іс әрмен қарай жалғастырылды. Журнал беттерінде қазақ балабақшаларының озат тәжірибелері, онда жүргізіліп жатқан түрлі тәрбие жұмыстарының жай-жапсары, мақсатміндеттері жайында көптеген мақалалары жарияланды. Осы журналдың мектепке дейінгі тәрбие бөлімін басқарған Н.Құлжанова осынау көшпелі қазақ елінде бұрын-соңды болмаған бала тәрбиесінің жаңа түрін аяғынан тәй тұрғызуға себепші болды. [11,89] Тәрбие процесін ұйымдастыруға жүйелі және белсенді көзқарастың мақсаты-баланың жеке басын тіршілік субъектісі ретінде тәрбиелеу, яғни саналы іс-әрекетке белсенді қатысу. Осы процесіке жүйелі және белсенді көзқарас балалардың білім беру іс-әрекетінің белсенді қатысушылары ретінде әрекет етуіне, өз бетінше білім алуға және оларды іс жүзінде қолдануға үйренуіне жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Заманауи оқыту үдерісінде білім беру мен тәрбие беру

Заманауи оқыту үдерісінде білім беру мен тәрбие өзара бірлікте қарастырылып, өзіндік қағидаттары нақтыланып келеді. Осы орайда білім беру мекемелерінде жүргізілетін тіл дамыту сабақтарының құрылымы мен сапасына ерекше көңіл бөлу талаптары туындап отыр.

Педагогика ғылымы балаға отбасында, балабақшада және мектепте әдеби тіл нормаларын сауатты игертуді талап етеді. Ұстазға жүктелетін міндеттің қаншалықты зор екенін ой елегінен өткеріп, пайымдап көріңізші. Шәкіртті жатық сөйлеуге, ойын көркем де бейнелі жеткізуге, сауатты жазуға дағдыландыру мақсатында ұстаз көп ізденіп, талмай жұмыс жасайтындығы ақиқат. Өзгеше болуы да мүмкін емес.

Бала ана тілінің қыр-сырын терең меңгермейінше, қоршаған орта, табиғат жайында білім алуы, жалпы даму үдерісі ойдағыдай болуы мүмкін емес. Өйткені тіл – адамдар арасында табиғат сыйлаған ең құдіретті қатынас құралы. Адамзат тіл көмегімен өз ойын жеткізіп, өзгенің жан сырын ұғына алады. Бала тілі жетілген, дамыған сайын оған білім беру, ақыл-парасатын дұрыс пайымдай білуі жеңілдірек әрі ұтымдырақ болмақ. Тілі жақсы дамыған бала санасын, жүрегін билеген сезімін дәл, шебер жеткізе алады. Оқу материалдарын ойдағыдай меңгереді, табиғат пен қоғамдағы күрделі байланыстарды дұрыс тану мүмкіндігі артады.

Алайда, әлі күнге дейін бала тілін дамытудың теориялық және тәжірибелік тұрғыда шешімін таппаған мәселелері көп. «Тіл дамыту» ұғымының мәні неде, тілді қалай дамытуға болады деген сұрақтарға психологтар, әдіскер ғалымдар, ұстаздар тарапынан түрліше сипаттама беріліп келеді. Бір топ ғалымдар бала тілі ой-өрісінің, түсінігі мен өмір тәжірибесі негізінде өзгеріске түсіп, дамып қалыптасады деген көзқараста.

Бала тілін дамыту үшін арнайы оқытуды ұйымдастырудың қажеті жоқ.

Тек ауызша және жазбаша сөйлеуге тақырып ұсынып, баладан соны баяндау талап етілсе болғаны дейді. Екінші бір тобы тіл дамытуды баланың өз ой-пікірін ауызша және жазбаша формада жүйелі байланыстырып беруге дағдыландыру деп біледі. Сондықтан тіл дамытуда мазмұндама мен шығарма түрлерін көптеп жаздыруды ұсынады.

Енді бір ғалымдар тобы ана тілі сабақтарында игерілген білімді пайдалана отырып, соның негізінде бала тілін дамытуды ұсынады.

Ол үшін игерген пән материалдары, атап айтқанда, сөз, сөз тіркесі, сөз таптары, сөйлем, орфография, орфоэпия және пунктуациядан, т.б. білімдерін іс жүзінде пайдалануға мүмкіншілік тудыратын арнаулы грамматикалық жаттығулар, мазмұндама мен шығарма жаздыру қажеттігін айтады. Расында, тіл өте күрделі, сонымен қатар ғылыми тілмен айтқанда дифференциалды құбылыс.

Тілдің дыбыстық жүйесі мен сөздік құрамының, грамматикалық құрылымының, синтагмалық қатынастың өзара сатылай байланыста орнығатындығын дұрыс пайымдай білу нәтижелілікке қол жеткізетін бірден-бір жол.

Тілі шыққан бала ана тілінде өздеріне таныс тақырып бойынша қатарластарымен, тәрбиешімен сөйлесу, пікір алысу қажеттігін өтегенімен, олардың тілі әлі жетілмеген, «шикі» тіл болып табылады. Олар сөйлеудің ауызекі – тұрмыстық, диалогтік түрін игергенмен, ой-пікірін жүйелі, байланыстыра баяндауы, монологтік сөйлеу жүйесін әлі меңгермеген. Бала ана тілінің күнделікті отбасы, ошақ қасында пайдаланатын бірқатар сөздерді білсе де, арнайы сабақтарда, оқу үдерісінде пайда болған түсініктер мен ұғымдарды жеткізуге дәрменсіз.

Балалардың сөздік қоры жұтаң. Қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстар жөніндегі түсінік білімі таяз. Озат ұстаздар пікірінше, бала тіліндегі сөйлем құрау формалары бір сарынды, қарапайым. Балада сөйлеудің монологтік түрін құру дағдылары қалыптаспаған. Өз ойын жүйелі жеткізе алмайды. Кітаппен жұмыс істеуге машықтанбаған. Тыңдаған шығармаларының тілі мен құрылысын, мазмұны мен негізгі ойын өз бетінше саналы түрде игере алмайды. Құрылған жоспар бойынша баяндау дағдыларын игермеген. Мұндай кемшіліктер ғалымдар зерттеулерінде де анықталып, жан-жақты сөз болып келеді.

Бала тілін дамыту ісін тек жазба жұмыстарын жүргізу арқылы бір жақты жүргізу толық нәтиже бермейтіндігін зерттеу жұмыстары толық дәлелдеп отыр. Баланың ауызша және жазбаша тілін дамыту жан-жақты кешенді ұйымдастырылған жағдайда ғана нәтижелі болмақ. Тіл дамыту сабақтарында бала бойында айту-есту жағы дамиды. Атап айтқанда, айтылған ой, пікір, әңгімені зейін қоя тыңдау, сөзді анық, түсінікті айту,

дыбыстарды дұрыс үйлестіру, дыбыстарды әріптерге айналдыру дағдылары қалыптасады.

Сөз құрамына мән бере, орфоэпиялық ережеге сай оқу машығы орнығады. Біртіндеп сөздің логикалық мағынасын қабылдау қалыптасады.

Сөздің атауыштық қызметін, сөйлем мәнін, оқылған мәтін мазмұнын, қоршаған орта құбылыстарының сырын түсініп, өз іс-әрекетіне есеп береді. Өзінің ауызша және жазбаша сөйлеуін бақылап, жіберген қателерін түзету дағдылары қалыптаса бастайды.

Зерттеуші ғалым Р.Шаханованың жазуынша, бала тілін дамыту деп тілді іс жүзінде пайдалана білуге, шынайы дүниедегі заттар мен құбылыстар болмысын бейнелеуге қажетті сөздерді таңдап, өз ойын, сезімі мен эмоциясын жүйелі жеткізе білу дағдыларын қалыптастыра білу деген сөз.

Мектепке дейінгі мекемелерде бала тілін дамыту барысы қоршаған орта, табиғат құбылыстарына бақылау жүргізу; тәрбиешімен, достарымен, үлкендермен тұрмыстық қатынаста әңгімелесу, пікір алмасу; көркем әдеби шығармалар тыңдау, арнайы жаттығу жұмыстарын жүргізу сипатында орын алады. Тәрбиелік мәнге ие ертеңгіліктерде, кездесулер мен саяхаттар барысында тіл дамыту жұмыстарын алдын ала әзірленген әңгімелесулер түрінде шебер ұйымдастыра білу тәрбиешінің шеберлігін арттырса, балалардың да кез келген құбылысқа ерекше мән бере қарай білу машығын қалыптастырады.

Оқу сабақтарында баланың сөздік қоры мен сөздік құрамы кеңейіп, байй түссе, грамматикалық тапсырмаларды орындау барысында бала тілі жүйеге келтіріліп, кемшіліктер мен қателіктер түзетіледі. Тіл шеберлігі артып, дұрыс сөйлеу дағдысы орнығады. Бала тіліндегі пассив сөздер активтендіріліп, грамматикадан алған білімдерін іс жүзінде кең түрде пайдалануға мүмкіндік туады.

Тіл дамыту – қиын да, күрделі үдеріс. Оның қиындығы әдеби тіл нормаларын игеруде, тіл нормаларына сай орфографиялық, орфоэпиялық дағдыларды қалыптастыруда болып отыр. Тіл дамытудың қиындығы баланың тілді игеруге тиіс көп қырлылығы мен сан алуандығында ғана емес, сонымен бірге сөйлеу әрекетінің түрлі формада көрінетіндігінде. Сөйлеу, ең алдымен, сыртқы сөйлеу және ішкі сөйлеу болып екіге бөлінеді. Сыртқы сөйлеудің өзі ауызша және жазбаша сөйлеу болып жіктеледі.

Ал ауызша сөйлеудің өзі диалог және монолог болып екіге бөлінсе, диалогтың өзі кезекті және жарыспалы болып екіге бөлінеді. Көріп отырғанымыздай, сөйлеу формаларының өзі сан алуан. Бірақ біз бұл жерде сөйлеу түрлерінің бір-бірінен айырмашылығын сөз етпейміз.

Айтарымыз – бұл мәселенің өте күрделі екендігіне көз жеткізу. Жоғарыда сөз болып отырған сөйлеу түрлерінің әрқайсысының дамыту

әдіс-тәсілдері бірдей десек үлкен қателікке бой алдырар едік.

Өйткені сөйлеудің бұл формаларының арасында жалпы ұқсастық болғанымен, өздеріне тән ерекшеліктері де бар екені мәлім. Сөйлеу түрлерінің өздеріне тән ерекшеліктерін салыстыра отырып, ауызша және жазбаша сөйлеуге үйрету тәсілдерін бірдей, бір негізде алып қарастыруға болмайтындығына көз жеткізуге болады.

Салыстырыңыз, табиғатқа бақылау жасап отырған баланың өз сезімін жеткізуде дайындықсыз әңгімелеуіне қарағанда арнайы дайындықтан соң баяндауы нәтижелі болмақ.

Мектепке дейінгі мекемелерде жүргізілетін жұмыстарды іріктеудің өзіндік талаптары бар.

Біріншіден, тіл сабақтарын оқытудың дидактикалық материалдары ана тілінің әдеби үлгілерінен алынуы тиіс.

Екіншіден, бала тілін дамытуға ұсынылатын тақырыптар мазмұны шағын әрі игеруге жеңіл болуы шарт. Қалайда балаға дұрыс тәрбие беру нысанасын бағдарлауы қажет.

Үшіншіден, әрбір мысал, үзінді әңгіме, өлең, яғни мәтіндер тіл жағынан мүлтіксіз, әдеби тіл өлшемдерін ұстануы тиіс. Сонда ғана әдеби тіл нормасын, ана тілінің қыр-сырын терең меңгеруге мүмкіндік береді.

Мұндағы басты талап – балаға грамматикадан, орфографиядан білім беру кезінде тіл мәдениетін де назардан тыс қалдыруға болмайды. Бала дұрыс құрастыра алмаған жасанды мысалдардан аулақ болып, әдеби тіл нормалары бойынша тәрбиеленеді.

Адамның ойы тілден көрінеді. Сондықтан балабақша қабырғасынан бастап тіл үйретудің маңызы зор. Балабақшада қазақ тілін үйретуде сөздік жұмысты қоршаған ортамен, күнделікті өмірмен тығыз байланыстыра жүргізу, жаңа сөздер қамтылатындай түрлі ойындар арқылы тіл ұстарту, көру, есту, тыңдау, қайталау, есте сақтау, жаттау қабілеттерін жетілдіріп отыру, балаларды сөйлесе білуге, сөйлемдерді дұрыс айтуға, тәрбиешінің сұрағын түсініп, дұрыс жауап беруге баулу мақсаттары көзделеді.

Ұрпақтан ұрпаққа жалғасын тауып келе жатқан, әрі үлкен мәні бар мәдени шығармашылық- саусақ ойыны. Саусақ ойынын ойнай отырып, балалар қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарды, жан- жануарларды, құстарды, ағаштарды т.б көптеген бейнелерді бейнелей алады.

Ал тіл кемістігі кездесетін балалардың жалпы қимылдары, соның ішінде бұлшық етінің қимылдары жеткілікті деңгейде дамымайды.

Сөйлеу тілі мүшелері әрекетінің қозғалуларының дамуы қол саусақтарының нәзік қимылдарының дамуымен тығыз байланыста

болғандықтан, бала қолының ептілігін толық жетілдіру, түзетін- тәрбие жұмысын жүйелі жүргізуді қалайды.

Ұсақ моториканы дамыту жұмыстарын ерте сәбилік шақтан бастаған дұрыс. Омыраудағы баланың өзіне саусақтағы бас миымен байланысқан активті нүктелеріне әсер ете отырып массаж жасау керек.

Ерте жаста жәнне мектепке дейінгі кіші жаста қарапайым жаттығуларды жасауда өлеңмен, тақпақпен ұйқастырылған жаттығуларды пайдалану ұсынылады. Сонымен қатар өзіне -өзі қызмет ету дағдысын қалыптастыру: тиегін өзі салып, өзі ағыту, бауын байлау, т.б.

Ал ересек топтағы балалар үшін ұсақ моториканы дамыту және қолдың икемділігін арттыруға арналған жаттығулар мектепке дайындықтың яғни, жазу, сызуға үйренудің маңыздысы болып саналады.

Ұсақ моториканы дамытудың маңыздылығы неде?

Адамның бас миында саусақ қимылына және сөйлеуге жауап беретін орталықтар өте жақын орналасқан. Ұсақ моторикаға әсер ете және оны белсендіре отырып, көрші орналасқан сөйлеуге жауап беретін орталықты да дамыта аламыз.

Педагогтар мен балалар психологының мақсаты - ата –аналарға ұсақ моториканы дамыту ойындарының маңыздылығын ұғындыру.

Баланы қызықтыруда және жаңа хабарларды игеруіне көмектесуде үйретуді ойынмен алмастыру, алға қойған мақсатына жетуін, тапсырманы орындауда қиындыққа кездесе мойымауына үйрете отырып, аз мөлшердегі жетістіктерін де бағалап, мадақтап қоюды да ұмытпауы керек.

Ұсақ моториканың қимылдары мен қолдың икемдігі бас миының құрылымының даму деңгейін көрсетеді. Осыдан келіп қол қимылдарын басқара білу туады. Сондықтан ешқашан да баланы мәжбүрлеуге болмайды.

Қазіргі кезде баулы ойыншықтардың көбейгенін немен түсіндіруге болады. Қазіргі ата-аналарда мұндай ойыншықтар болған жоқ қой, сонда оларосындай қалыпты деңгейге қалай жетті?

Бау байлауды үйрету ата- анаға да, тәрбиешіге де қиындық туғызатын болса керек. Осыдан 20 жыл бұрын ата-аналарға, олармен қоса олардың балаларына көп нәрсені қолмен жасауға тура келді: кір жуу, тоқу, тігу т.б.

Ал қазіргі кезде осының бәрін жасайтын машина. Жалпы моториканың дамуының аздығын, соның ішінде қол қимылының аздық себебін зерттей келе қазіргі заманғы барлық баланың жазуға дайын еместігі немесе тілінің дамуында бір ақау бар екендігі анықталды.

Осыдан келе мынадай қорытынды шығаруға болады: егер тілінің дамуында ақау болса, онда бұл ұсақ моториканың мәселесі. Тіпті баланың

сөйлеу тілі қалыпты болған жағдайда бұл қолын басқаруы қалыпты деген сөз емес. Егер 4 – 5 жастағы балада бау байлау қиындық келтірсе, ал, ермексизден тек шар мен ұзынша жабыстырылса, және 6 жаста тиек тігу-орындалмас және қауіпті іс болса, онда сіздің балаңыз кінәлі емес. Өкінішке орай көп ата- ана қолдың икемі мен ұсақ моториканың даму деңгейінің төмендігін тек мектепке барарда ғана байқайды.

Бұл балаға өте ауыр жүк. Жаңа хабарларды қабылдаумен қатар, икемге келмейтін саусақтарымен қарандашпен жазып үйренуі керек.

Кішкентай ғана сәбидің қалайтыны қозғалу, қозғалыс- әлемді танудың мүмкіндігі. Яғни, бала қозғалысының дәл және нақты болса, оның әлемді ақылмен тануы да терең бола түспек.

Егер сіз бірінші сынып оқушысында жазуда қиындық болмасын десеңіз немесе 3 жастағы баланың тілінің дамуында ақау болмасын десеңіз дамыту ойын.

– жаттығуларын бала туылған соң екі айдан кейін бастаңыз. Ұсақ моториканы дамыту әдістемесі мұндай жағдайда өте тиімді. Омыраудағы баланың саусақтарын уқалауға болады, жас жарымдағы баламен саусақойындарын бастауға болады. Мысалы, баланың бас бармағын жаймен сипап отырып, оған былай деңіз: «Саусақ –бала сен қайда болдың?» Содан соң бас бармақты балан үйрекпен түйістіре отырып, «мына саусақпан орманға бардым», ортан түйрекпен түйістіре отырып, «мына саусақпен щи пісірдім», Осылайша жалғастырып басқа саусақтармен де «мына саусақпен ботқа жеп, мына саусақпенән салдым» деп аяқтайсыз. Балаларға бұл жаттығу қатты ұнайды, уақытты да көп алмайды, ал пайдасы оның өте көп, себебі ұсақ моториканы дамытып жатырмызғой. Бір жастан асқан балалар үшін:

–саусақ бассейні әдістемесі өте пайдалы. Бір ыдысқа 1кг бұршақты немесе фасольді төгеміз де ішіне баланы қызықтыратын бір ойыншықты көміп қоямыз. Сондан соң оны тауып беруін өтінеміз. Бұл қызықтыру жаттығуы кезінде баладан алыстап кетпеңіз. Себебі ұсақ нәрселерді аузына салып алу қаупі бар.

–

Балалардың ақыл-ойын дамыту

Театрландырылған қойылымдар арқылы мектепке дейінгі жастағы балалардың тілін дамыту, байланыстырып сөйлеулерін қалыптастыру, өмірлік оң көзқарастарын тәрбиелеу.

Міндеттері:

– театрландырылған қойылымдар арқылы балалар тілін дамыту;

- сөздік қорларын байыту;
- ауызша сөйлегенде дыбыстарды анық айтуға үйрету;
- кейіпкерлердің іс-әрекеттері мен дауыс ырғақтарын сәйкестендіре дұрыс сөйлеуге баулу;
- байланыстырып сөйлеуге дағдыландыра отырып, шығарма барысын, мазмұнын ұғынуға, рөлдерді түсініп ойнауға үйрету;

Әдіс-тәсілдер:

- балалардың жас ерекшеліктеріне байланысты материалдарды жинақтау;
- қойылымдарға қажетті театр түрлерін іріктеп, дайындау;
- қойылымдарға керекті көрнекіліктер мен құрал-жабдықтарды дайындау (ширма, атрибуттар, костюмдар т.б.)
- ата-аналармен жұмыс: қойылымдарға ата-аналарды қатыстыру, газеттер, жылжымалы папкалар шығару, қажетті жабдықтар дайындауға көмектесу.

Жұмысты жүйелі жүргізу негізінде төмендегі нәтижелерге қол жеткізіледі:

- балалар тілі дамиды;
- сөздік қорлары толығады;
- байланыстырып сөйлеуге дағдыланады;
- дұрыс дыбыстау, мәнерлеп сөйлеу дағдылары қалыптасады;
- театр өнеріне деген қызығушылықтары артады.

Театр әр балаға қуаныш, ұмытылмас әсер сыйлайды, оның көркемдік талғамын, еліктеуімен қиялын дамытады.

Театр түрлері:

- Қуыршақ театры.
- Саусақ театры.
- Көлеңке театры.
- Ойыншықтар театры.

Халықтың асыл қазыналары – ауыз әдебиеті аңыз-әңгімелерден, ертегілерден, шешендік сөздерден тұрады.

Балалардың ақыл-ойын дамытуға аңыз –әңгімелер, ертегілер оқудың маңызы зор. Халықтың асыл қазынасымен сәбилерді сусындату, ертегілерді пайдалану арқылы жүзеге асады. Бүлдіршіндер өте әсершіл келеді. Естіген ертегі мазмұнын естеп сақтап, әділдікке сену, біреуге

жақсылық жасау, көмектесу сияқты қасиеттерге ие.

Балаға күнделікті жылы дауыспен айтқан ертегі, жұмбақ, жаңылтпаш, күлдіргі әңгімелер сәбидің жан дүниесіне әсер етіп, ізгі қасиеттерін дамытып, ақыл-ойын жетілдіреді. Ертегі арқылы еңбекке, шыншыл болуға, туған жерін сүйуге, батыр да батыл болуға тәрбиелеу – біздің басты міндетіміз.

Ертегі тыңдау арқылы бала оған еліктейді, өзі де ертегінің басқа түрін, ойлап шығарады. Түйсік қабілеттері дамиды. Кішкентайынан ертегі тыңдап өскен бала ақылды, зерек, терең ойлы, зейінді болып өседі. Ертегі жаңа өскін балауса буынның сана-сезімін оятып, ақыл-есін дамытып, адамгершілікке тәрбиелейді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың жасына лайықты, ертегі, жұмбақ жаңылтпаш, әңгіме естіп өсуі – олардың сөздік қорының молаюына, ақыл-ойының жетілуіне дыбыстарды дұрыс айту мәдениетіне әсер етеді. Өйткені, бала ертедегі жақсы кейіпкерге еліктеп батыр, шыдамды, ақылды, кеңпейіл болғысы келеді.

Балалардың ең сүйіп тыңдайтын дүниесі– ертегі қайталап айту арқылы баланың сөздік қоры дамиды. Бұрынғы уақытта балалар көбінесе ата-әже бауырында өскен. Олар үлкендердің ертегі, әңгімесін тыңдап, зейін қойып өскен. Ол балалар үлкенге құрмет, кішіге мейірімді, ілтипатты болған. Қазір көбінесе теледидар немесе компьютер алдында отырады да кино, көп сериялы мультфильмдер көреді.

Балалар-біздің болашағымыз, егеменді еліміздің ертеңі. Осы келешек ұрпақтың ойы озық, білімі терең, тәлім-тәрбиесі жоғары болу үшін мемлекетіміз ерекше көңіл бөлуде. Оның айқын көрінісі Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев, өз сөзінде “Қазіргі заман талабына сай, жан-жақты жетелеген, бойында ұлттық сана мен ұлттық психология қалыптасқан, имандылық әдебі, парасаты бар ұрпақ тәрбиелеу» деп атап көрсетті.

Мектеп жасына дейінгі баланың тағы бір ерекшелігі оларда еліктеу, қиялдау басым болады. Сол себепті айналадағы құбылыс пен ересектердің іс-әрекеті балалардың бақылауынан мүлт кетпейді. Бақылаған заттардың елеусіз ерекшелігіне дейін бірден байқап, тез қабылдайды. Олай болса, әрбір ата-ана баланың осындай даму ерекшелігін ескеруге тиісті. Оның заңды сұрақтарына құлақ асып, үнемі жауап беріп отырулары керек.

Бала тілін дамытуда мынадай жұмыс түрлерін жүргізіп отыруға болады:

1. Айналада бар, күнделікті өмірде пайдаланып жүрген заттарды (киім-кешек, ыдыс-аяқ, тағам, үй мүліктері) көрсету баланың қолына беріп, атын сұрап айтқызу. Осы заттарды қайда, неден (ағаштан, шыныдан, шыттан, жүннен, темірден т.б.) жасалатынын, кімге, неге, не үшін керек екенін

ұғындыру.

2. Баланы белгілі заттардың атына байланысты сөздерден сөйлем құрап айтуға үйрету. Мұндайда «Суретті сөздік» атты кітапшада жеке заттар мен оларға байланысты іс-әрекеттер көрсетілген. Бала суреттен үйдегі затты көрсетіп, бірде атын атаса, екіншіден сол заттардың көмегімен жасалатын іс-әрекет, оның ерекшелігі туралы сипаттама айтуға жаттыға бастайды.

3. Балалар сөзді, сөйлемді дұрыс айтуға үйрене бастаған соң шағын әңгіме құрастыруға дағдыландыру керек.

а) Баланың бақылау кезінде көргендері жайлы жетекші сұрақ беріп әңгімелесу.

ә) Ойыншықтары, жақсы көретін кітабы жайында әңгіме айтқызу.

б) Оқылған ертегі, әңгіме мазмұнын сұрап, әңгіме желісін бұзбай айта білуге үйрету.

в) Сюжетті көркем картиналарды (суреттерді) көрсетіп, оның мазмұнын әңгімелеп беруге баулу

г) Жеке заттық атауларды білдірумен қатар киім, мал, төл, ағаш, тамақ, жеміс, көкөніс т.с.с. жалпы ұғымды білдіретін сөздерді түсіндіру

ғ) Белгілі грамматикалық формаларды дұрыс қолданып, сөйлей білуге үйрету: ішінде, үстінде, астында, қасында, жанында, артында, ортасында, шетінде деген сөздерді сөйлем ішінде қолдана білуін қадағалау. Ол үшін балаға сурет көрсетіп әңгімелескенде, нақтылы бір жұмыс түрін орындатқанда, ойын кезінде мынадай сұрақтар беруді ұмытпаған жөн. Қуыршағың қайда отыр? (үстелдің немесе диванның үстіне, астына, қасына қойып). Кітап қайда тұр? Немесе баланың бір ойыншығын жасырып қойып, тапқызу, ол жөнінде сұрап (Сүт қайда тұр? т.б.) әңгімелесу. Затты жекеше, көпше айтуға үйрету: кітаптар, қуыршақтар, кімнің? ненің? кімдікі? деген сұрақтарға жауап ала отырып, жеке сөздерді септік, көптік, тәуелдік жалғаулар жалғап айта білуге жаттықтыру. 6-7 жастағы бала ата-анасымен демалыс күндері киноға (күндізгі) барғанда, не арнайы серуенге шыққанда талай сұрақтар беріп мазалайды. Мұндай жағдайда оларға ұрыспай, байсалды жауап берген жөн.

1. Балабақшадағы тәрбиелеу- оқыту жұмысында балалардың тілін дамыту, сөздік қорларын дамыту, ауызша сөйлеуге үйрете отырып үйренген сөздерін күнделікті өмірде еркін қолдану әрі оны күнделікті іс-әрекет кезіндегі тілдік қарым-қатынаста қолдана білуге жаттықтыру ісіне ерекше мән берілген. Біз балалармен сөздік жұмысын жүргізе отырып оларды айналасындағы заттармен таныстырып, атын айта білуге, қасиеті мен сапасын, түр-түсі және пішінін ажырата білуге өмірдегі, қоршаған ортадағы түрлі құбылыстар жайындағы ұғым, түсініктерін дамыта отырып белсенді түрде тілдік қарым-қатынас жасай білуге үйретеміз.

Мектеп жасына дейінгі балалардың сөздік қорларын дамыту, ісіне тәрбиешінің балалардың сөздік қорларын дамыту, жаңа сөздерді меңгерту, үйренген сөздерін тиянақтап анықтап әрі байытып отыру басты міндет болып саналады.

Балалардың сөздік қорын дамытуда ойын, тапсырма, жаттығулар орны ерекше. Соның ішінде ойын-баланың шын тіршілігі. Ойын-бала әрекетінің негізгі түрі. Ойын арқылы қоғамдық тәжірибені меңгереді, өзінің психологиялық ерекшеліктерін қалыптастырады. Мәселен, кез келген бала еш уақытта жалғыз ойнамайды, қатар құрбыларымен бірлесіп ойнайды, сол арқылы бір-бірімен өзара қарым-қатынас жасайды. Өз тәжірибемде заттарды қарау, сурет қарау, жұмбақ шешу және құрастыру, саяхат, ойын сабақтарын ұйымдастыру барысында балалар сөздік қорларын дамытады. Сөйтіп бала топтағы жасына сәйкес бағдарламалық міндетті меңгереді. Топта өзім жетекшілік ете отырып балаларды ойын ережесін сақтауға әрі ойната отырып ойлануға бағыттайды, заттың атын немесе қасиетін есінде сақтап қалуға жол ашады, ойынға қызықтыра отырып зейінін, қиялын дамытады.

Заттармен ойналатын ойын ойыншықтарды, табиғи заттарды қолдану арқылы өтіледі. Мысалы: ”Дәл осындай тауып ал”, ”Салыстыр да атын ата”, ”Қай ағаш жапырағы?”, ”Бірдей ойыншықты тап”.

Атақты педогог В.А.Сухомлинскийдің сөзімен айтқанда, ”Ойынсыз ақыл-ойдың қалыпты дамуы да жоқ және болуы да мүмкін емес”.

Ойын арқылы баланың рухани сезімі жасампаз өмірімен ұштасып, өзін қоршаған дүние туралы түсінік алады.

Күнделікті топта баланы ойынға қызықтыра отырып оқу-іс әрекеті кезіндегі тілдік қарым-қатынаста қолдана білуге жаттықтыру. Баланы өжеттілікке, шапшандылыққа, ептілікке, батылдыққа, байсалдыққа, тапқырлыққа үйрететін де ойын. Оқу іс-әрекетінде қолданатын ойын түрлері мынандай топтарға бөлінеді.

Ойын түрлері:

- ұлттық ойындар.
- сюжетті рольді ойындар.
- шығармашылық ойындар.
- қимылды ойындар.
- дидактикалық ойындар.

Халық педагогикасында ойындар өте көп соның ішінде ең маңыздысы ұлттық ойын. Олар ”Алақан соқпақ”, ”Тақия тастамақ”, т.б. Ұлттық ойындардың мазмұндық ерекшеліктері жағынан да мәнерлі әрі түсінікті. ”Арқан тартыс”. ”Асық ойнау” т.б. Мысалы, қазақ баласы біреуі ат

болып қашады,біреуі құрық салады.

Сюжеттік ойындармен қатар рольді ойынның мазмұнын ажырату қажет.Ересектер іс-әрекетінен бала негізгі сәт деп көрсетсе,ойынның мазмұны.Әр түрлі жастағы бала сюжетті ойынға түрліше мазмұн береді.Мысалы:сәбилер түскі тамақ ішу ойынын ойнағанда қандайда бір қимылды қайталай отырып,нан тіледі,ботқа пісіреді,ыдыс-аяқ жуады.Мұнда ойын мазмұны тек қана заттар арқылы қимылдар көрсетіледі.Ойын арқылы өзім жұмыс жасайтын 1-кіші тобында әлеуметтік және құндылық-мәнді құзыреттіліктерін көздедік.

Осы жұмыс арқылы мен бала бойында жанұяда,өмірде қажет болар қабілеттерді қалыптастырып дамытуды ұстандым.Мысалы:1-кіші тобында өткізілген “Автобус”сюжетті-рөлді ойыны осы шынайы өмірде қарым-қатынас жетілдіруге арналады.

Балаға терең түсіндіру үшін оны қызықтырып,сендіріп,мадақтап отыру қажет. Қимылды ойындар балаларды еркіндікке тәрбиелейді.Біздің 1-кіші тобында қимылды ойындарды күн сайын өткізілу ұсынылады.Қимылды ойынды көбіне серуен кезінде таза ауада ойнаймыз.Ойын бүкіл топ болып та,шағын топ болыпта өткізіледі.Бұл ойынға қимыл жасалатын тапсырмалар кіреді.Мысалы:жалаушаны әкелу,қоңырауды соғу,допты қуып жету,т.б.

Ойынның түрлері өте көп.Соның ішінде маңыздысы- дидактикалық ойын.Бұл ойынның пайдасы-баланың ой өрісін қалыптасуын,дамуын мақсат етіп қояды.Сондай-ақ балалардың адамгершілік сезімін оятуға,адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасауға тәрбиелейді.Дидактикалық ойындар арнайы мақсатты көздейді.Ойынның міндеті баланың қызығушылығын оятып,белсенділігін арттыру мақсатында орындалады.Дидактикалық ойынды тиімді пайдалану сабақтың әсерлігін,тартымдылығын,белсенділігін баланың ынтасын күшейтеді.Ойын ойнаған кезде дидактикалық материалдар мен көрнекіліктерге жеке көңіл бөлу керек.Балалардың таным қабілетін,логикалық ой-өрісін кеңейтіп,сабаққа ынтасын арттыруда дидактикалық ойындарды ұтымды пайдаланудың маңызы өте зор.

Дидактикалық ойындардың мазмұны мыналарды қамтуы тиіс.Олар:

- Дидактикалық ойындар нақты,қысқа,қызықты болуы тиіс.
- Дидактикалық ойындардағы тапсырмалардың біртіндеп күрделену және ол ақыл-ой іс-әрекетінің тәсілдерін меңгеруге ықпал етуі қажет.
- Ойындардағы тапсырмалардың әртүрлі тәсілмен орындалуын қадағалау және оқытудың тәрбиелік ықпалын күшейтуге ықпал етуі қажет.
- Дидактикалық ойын баланың жас ерекшелігіне сай,бағдарламадағы материалдарға,оның ішінде нақты сабақтың мазмұнына сай

болып, тапсырма мәнін ашу керек. Дидактикалық ойындарда қолданылатын материалдар мен көрнекіліктер қарапайым болып, олардың жасалуы мен дайындалуы тез әрі жеңіл болуы шарт.

Тіл дамыту бойынша дидактикалық ойындарды мынандай топтарға жіктеуге болады. Олар:

Балалардың тілін дамытуға бағытталған дидактикалық ойындар: жаңылтпаштар, санамақ, ”Қуыр-қуыр қуырмаш”, ”Малдың төлін шақыру”, т.б.

Балалардың тілін дамытуға байланысты сабақтарда жұмбақ ойындарды көбірек пайдалану өте тиімді. Баланың ой-өрісін кеңейтуге, өз бетімен ойланып, заттар мен құбылыстардың сипатталуына, баламасына қарай олардың атын табуға, сөздік қорын молайтуға үлкен септігін тигізеді. Дидактикалық ойын арқылы ойлау, сөйлеу, қиялдау, тілін дамыту, сонымен қатар өз ойларын толық жеткізе білу, сауаттылығын ашу.

1-кіші топта жұмыс жасаған кезімде тіл дамыту сабағында тақырыбына қарай мынандай дидактикалық ойындарды пайдаланамын.

1-кіші топта дидактикалық ойындардың жеңіл түрі ойнатылады. ”Даусын сал”, - ойын шарты: кубик арқылы ойнатамын бала кубикті лақтырып қандай жануар түссе сол жануардың дыбысын салады. Сол сияқты ”Қимылын көрсет” - ойын шарты: айтылған заттардың қимылын көрсету мысалы: қоян, ұшақ, аю, бақа, т.б.

”Ғажайып қалта” - ойын шарты: қалтаның ішіндегі шыққан заттарды атау мысалы: алма, доп, мысық, орындық, т.б.

Балалар өз бетінше шығармаларды айтып, шығарманың мазмұны мен ойын дұрыс жеткізіп, диалогтегі адамдардың сөздерін мәнерлі жеткізуге икемделеді. Балалар автордың сөз өнерін қолданып, сөз мәнерін өздері машықтануы қажет. Серіктестері айтқан әңгімені тыңдап отыруға, мазмұнын түсінуге, әдеби кейіпкерлерін атымен айтуға үйретіледі.

Табиғи құбылыстардағы ақиқаттылықты сипаттаған кезде нақты дұрыс сөз қолдануға, үлкендердің көмегімен белгілі бір нәрсеге тиісті белгілерді табуға, нақты бейнелеуге, әңгімеде ой - өрісін жеткізуге үйрету керек.

Балалардың сипаттау әңгімелері түрлі сөз мәнерінде сонымен қоса тілдік (метафора, теңеу, эпитет, балама қолдануда) сөз өнері өзіндік ерекшелігін ашу қажет. Ойыншықтарды қолданып, суретке қарап әңгіме құрастырады. Баланың өзі құрастырған әңгімесінде жанрдың негізгі ерекшелігін таба білуінде. Сюжет ерекшеліктері мен әдеби шығармалардың мәнерлігі (ертегіні толық айтып беру). Ертегідегі жақсылықтың жеңгені, сиқырлық жайында, кейіпкерлерді басқа бір нәрсеге айналдырып, және т. б. қолдана отырып, ертегі құрастыруға үйрету.

Бұл жаста балалар шығарманы қызығушылықпен тыңдайды, әңгімелерді түрлендіре біледі. Баланы шығармашылық қабілеттілігінен туындаған әңгімелеріне көңіл аударып, құрдастарының әңгімелерін тыңдауға бейімдеп, қиыншылық тудырған жағдайды, қол ұшын беріп, дұрыс емес жеріне түзету енгізе керек.

Бала тілін дамыту жұмысының негізгі мазмұны – сөздің жалпы ұғым беретін жағын меңгертуге көңіл бөліп, ойлау қабілеттерін дамыту, өз ойын еркін жеткізуін, қоршаған орта мен айналасындағы адамдармен еркін қарым - қатынасқа түсу, сөйлеу қабілеттерін қалыптастыру.

Тіл мәдениетін игеру – баланың сәби шағынан іске аса бастайтын, біртіндеп жетілетін кезең. Олай болса, баланың тілін дамыту жұмысы отбасынан, балабақшадан бастап жүйелі түрде жүргізілуі тиіс.

Балабақшада тілдік қатынастың ең маңызды түрі ауызша сөйлеп үйрену жатады. Ол болса сөздерді байланыстырып айту арқасында жүзеге асады. Сөздің байланысты айтылуы баланың тілдік және ақыл - ой дамуымен біртұтас жүреді.

Жас жеткіншектерді баулып, тәрбиелеуде көркем әдебиеттің ролі ұшан - теңіз. Ол жаңа өскін балауса буынының сана - сезімін оятып, ақыл - есін дамытатын, адамгершілік моральға тәрбиелейтін өмір оқулығы.

Мектеп жасына дейінгі бүлдіршіндерді өздерінің бойына шақ әдеби мұралармен сусындатып тәрбиелеу педагогтардың алдындағы міндеті. Ертегі, әңгімені, өлең – тақпақтар мен жаңылтпаштарды, сондай - ақ мақал - мәтелдер мен жұмбақтарды мәнерлеп оқып беру мен әсерлеп айту – тек қана олардың сөздік құрамын байытып қана қоймайды, сонымен қатар, сәбидің ақыл - ойының жетілуіне әсерін тигізеді. Баланың әдепті, көргенді болып өсуіне ықпалы өлшеусіз, баланың Отанын, өз ұлтын, өз жерін сүйі, оны қадірлей білуі ауыз әдебиеті мен көркем әдебиеттің әсері деп білеміз. Өйткені, бала кітаптағы жағымды кейіпкерлерге еліктеп, ер атанғысы келіп, еркелікке, еңбекке құлшынып өседі.

Ежелгі қазақ әдебиеті өкілдерінің балаларға қалдырған әдеби мұрасы, Алтынсарин, Абай Құнанбаевтың өлең - әңгімелері осы күнге дейін тәрбиелеу мен оқытуда, ғылым жолын танытып, өнер - білімге баулуда қастерлі қасиетін еш жойған жоқ. Жамбылдың, Сәкеннің, Жансүгіровтың, Майлиннің, Мұқановтың сондай – ақ көптеген жас жазушылардың балалар сүйсінерлік қызығып тыңдарлық жақсы шығармалары бар. Мұның бәрі, жеткіншек ұрпақты тәрбиелеуде баға жеткісіз қазына. Әрбір тәрбиеші соларды іздестіре отырып, термелеп жинап жүрсе, өз жұмысына өте демеуші дәнекер таппақ.

Жас кезінде әңгіме, жырларды көп тыңдаған бала өз көрген - білгенін қиыстырып, тұжырымдап достарына, тәрбиешілеріне, ата - аналарына айтып бере алса, тіл шеберліктері артады. Мұндай жақсы қасиеттер

баланың парасатты, инабатты, әдепті, еңбексүйгіш, көргенді болып өсуіне әсер етеді.

Мектепке дейінгі шақта бала тілі икемді келеді, сондықтан - да балалармен жүргізілетін жаттығу түрлері әр алуан. Балалардың жас ерекшелігіне қарай топтарды үлкейген сайын тіл дыбыстарын айтып, үйренуге арналған жұмыс түрлері біртіндеп күрделене береді. Балабақшада жүргізілетін тәрбие, білім беру үрдісінде дыбысқа байланысты жаттығу түрлері кешенді түрде іске асырылады.

Дыбыстардың ерекшеліктерін жете меңгеріп, дыбыстарды дұрыс айтуға жаттықтыру басқа да тілдерін дамыту сауат ашу оқу іс - әрекеттерінде ғана емес, ән, дене шынықтыру оқу іс - әрекеттерінде де, бос кезеңдерде де балаға өлеңдер, тақпақтар үйретіледі.

Балабақшада балалардың жас ерекшелігіне лайықты көркем әдебиет шығармаларын, оқыған шығарма мазмұнын әңгімелеп айтқызу, суретке қарап әңгімелеу, ертегілер оқып беру, мақал - мәтел, жаңылтпаш, тақпақтар үйрету сияқты жұмыстары арқылы бала тілін дамытуға болады.

Мектепке дейінгі тәрбие жұмысы жүйелі жүргізуді талап етеді. Қазіргі уақытта баланы халықтық педагогика негізінде тәрбиелеу ана тілі арқылы өз дәрежесінде жүзеге асатыны белгілі. Баланы ана тілінде анық, жүйелі, өзгелерге түсінікті, мәнерлі үн ырғағымен келістіре сөйлеуге, сөздің дыбыстық құрамын дұрыс жеткізуге мектепке дейінгі кезеңде үйрету керек.

Тәрбиеші әр баланың тілін зерттеп, ерекшелігін жете меңгергеннен кейін, тәрбие білім беру үрдісіне күн тәртібінің қолайлы сәттерінде дыбыстарды дұрыс дыбыстауға орай жаттығу жұмыстарын жоспарлы түрде ұйымдастырып жүргізеді.

Сөздің дыбыстық жағын меңгерту

- Бала тілін зерттеп, қай дыбысты айта алмайтынын анықтау;
- Артикуляциялық аппаратты дайындау кезеңі
- Сөз, сөйлем, өлең, жұмбақ, жаңылтпаштарды айтқызып, дыбыстарды үйрету.

Балалардың сөздік қорын, тіл байлығын дамыту барысында қолданылатын әдістерге тоқталатын болсақ:

1. Сахна ойындары. Оның барысында қажетті дыбысқа байланысты сөздер, сөйлемдер бірнеше рет қолданылады. әр кейіпкерді сөйлете отырып, балаларға қайталату.

2. Бағдарлама бойынша өтілетін шығармалардан тіл ұстартуға қажетті шумағын алып пайдалану. Сол шумақ қай ертегіден, қай өлеңнен алынғанын сұрап, жауабын алу арқылы тіл дамытудан игерген білім

дағдыларын бекітеді, әрі қайталайды.

3. Сөздің дыбыстық жағын анық айтуға жаттықтыруда шағын әңгіме, ертегілерді мәнерлеп оқып беруге болады.

4. Көркем сөз шеберлерінің таспаға жазылған үндерін, мәнерлі дауыс ырғағын тыңдату.

5. Дидактикалық жаттығулар жасау. «Ғажайып қалта» «Не өзгерді?» үстел үстінде ойнайтын ойындарды пайдаланып, әр дыбысқа байланысты суреттерді топтап алу.

6. Жұмбақ, мақал - мәтел, жаңылтпаштарды айтқызу арқылы қажетті дыбысты бекіту.

Жұмыстың осы түрлерін баланың жас кезінен бастап дер шағында қолға алса нәтижесі де ойдағыдай болады.

Балабақшада жүргізілетін тәрбие, білім беру үрдісінде дыбысқа байланысты жаттығу түрлері кешенді түрде іске асырылады. Мәселен, ән оқу іс - әрекетінде музыка үнімен бала сезіміне әсер етсе, тіл дамытуда оқылған әңгіме, ертегілер, біріншіден баланың ақыл - ойын, танымын кеңейтсе, екіншіден ана тілін жақсы білуге көмектеседі.

Оқу жылының басында өз тобымда тілдері з, р, с, ш дыбыстарын айта алмайтын балаларға дыбыстарды дұрыс айтқызу мақсатында ойын - жаттығулар, тақпақтарды айтқызып үйреттім. Мысалы: «З» дыбысын бекіту мақсатында А. Райымқұлованың «ауыл маңында» өлеңін айтқызуға болады.

Ауыл маңы саз, саз - саз,

Жайылады қаз, қаз - қаз.

Тоймай қалса қаз, қаз - қаз,

Шашқан дәнің аз, аз - аз.

Дыбыстарды меңгерту барысында ассоциация әдісін қолданамын. Мысалы: «Қ» дыбысын бекіту мақсатында Қ – қарға, қолғап, қасқыр, қой, қарындаш

Ұрпақтан - ұрпаққа мұра болып келе жатқан ертегілер, мақал - мәтел, жұмбақтар, жаңылтпаш бала тілін дамытуда шешуші орын алады.

Мысалы: «Бауырсақ» «Шалқан» «Мақта қыз бен мысық» «Алдар көсе мен тоңғақ бай» «Күз түсті» ертегілері.

Түрлі ойын - жаттығулардың бала тіліне тигізер ықпалы мол. Мысалы: «Күз түсті» ертегісін алып ойын - жаттығу ретінде өткізіп жүрмін.

«Балалар тоғайға жеміс - жидек теруге барады. Барлығының қолдарында себет бар. Олар тоғайға келе жатса, бір сиыр жатыр екен. Сиыр балаларды

көріп «мө - мө - мө» деп амандасады. Содан кейін «балалар, қайда барасыздар?» дейді.

- Балалар: - Орманға жидек теруге бара жатырмыз

Деп жауап береді.

Орманға келіп ағаштың бұтағында тоқылдақтың отырғанын байқайды. Тоқылдақ балаларды көріп «тық - тық» деп амандасады. Сонан кейін торғайлар «шиқ - шиқ» деп дыбыстайды. Қарға болса «қар - қар» дейді. Көкек те қалыспай «көкек - көкек» деп қалыспайды.

Осы тәріздес ормандағы құстар, аңдар балалармен кездеседі. «Күз түсті» ертегісінің мазмұны бойынша жүргізілетін ойын - жаттығудың мақсаты ертегі мазмұны бойынша балаларды қызықтырып, дыбыстарды анық айтуға жаттықтыру. Ертегілерден басқа көркем әдеби шығармаларды балаларға оқып беріп, олардан әңгіменің мазмұнын сұраймын. Мысалы: «Екі дос пен қайыршы қария» әңгімесін оқып беріп, әңгіменің мазмұнын сұрау арқылы Венн диаграмма әдісін қолданып, балаларға Алдан мен Сауранның мінезін салыстырамын.

Халық ауыз әдебиетінде ерте заманнан келе жатқан өзіндік ерекшеліктерімен танылған халықтың асыл ойының көркем жиынтығы мақал - мәтелдер арқылы да беріледі.

Қазақты мақал - мәтелдері негізінен елдікті, ынтымақты, бірлікті, адамгершілікті, инабаттылықты қамтиды. Сондықтан, мен «Менің Қазақстаным» «Отбасы» «Менің ауылым» тақырыптарын өткенде:

- Туған жер – алтын бесік
- Өз үйім - өлең төсегім
- Отан – оттан да ыстық

Батырлық, ерлік туралы:

- Жауынмен жер көгереді, батамен ел көгереді
- Ер - елдің көркі, өсімдік жердің көркі

Білім туралы:

- Қына тасқа, білім басқа бітеді
- Көп сөйлеген білімді емес, көп білген білімді.

Сондықтан, тілдің дамуына, әсіресе мектеп жасына дейінгі бала тілінің дұрыс қалыптасуына ерте бастан ерекше мән берген жөн.

Балабақшада тәрбиеленіп жүрген баланың тілі де, ой - өрісі де үйде жалғыз жүріп өскен баладан анағұрлым жақсы дамиды. Онда баланың тілін жаттықтырып, ой - өрісін дамытуға көп көңіл бөлінеді. Әсіресе, баланың жас ерекшелігіне қарай айтылатын қызықты тартымды өлеңдер,

тақпақтар, жаңылтпаштар бала ұғымын кеңейтумен бірге, дыбыстарды дұрыс айтып үйретуге баулиды, сөздік қорын байытады.

Сондықтан да, балаға айналадағы өмір тіршілігін танытып, бағдарлай, қабылдай білуге үйрету арқылы, ана баланың сөздік қорын молайтуға болады. Осы мәселелерді ескере отырып, баланың сөздік қорын байыту, іс - әрекеттерді білдіретін сөз тіркестерін айтуға жаттықтыру және тілдің грамматикалық құрылысын меңгерту, сөздерді байланыстырып айтуға, сөйлеуге үйретуді басты назарда ұстау керек.

Тіл – адамдардың бір - біріне пікір алысып, қарым - қатынас жасайтын құралы болғандықтан тілдің қоғамдық, тәрбиелік қызметі ерекше.

Тілдің грамматикалық сөйлеу мәдениетін игеруде баланың сәби шағынан басталып, біртіндеп жетілетін кезең. Сондықтан баланы балабақшада оқыту мен тәрбиелеу бағдарламасында белгіленген оқу іс - әрекеттің көп уақыты балалардың тілдерінің дамуына, көркем сөз өнеріне баулуға, мәнерлеп сөйлеуге, тіл мәдениетіне жұмсалады.

Балабақшада өткізілетін оқу іс - әрекеттерінің барлығы осы салаға сабақтасып жатады. Балабақшадағы оқыту - тәрбиелеу жұмысында балалардың тілін дамыту, сөздік қорын молайту, ауызша сөйлеуге үйрете отырып, үйренген сөздерін күнделікті өмірде еркін қолдану.

Мектеп жасына дейінгі балалармен сөздік жұмысын жүргізу – тіл дамытудың негізгі міндеті болып табылады. Балабақшада 5 білім беру саласы бойынша жұмыс жасаймыз. Соның ішінде, «Қатынас» білім беру саласында балалардың елестету, есте сақтау, ойлауларын, қызығушылығын дамыту, өз ойын еркін жеткізуін қоршаған орта мен айналасындағы адамдармен еркін қарым - қатынасқа түсу, сөйлеу қабілеттерін қалыптастыру.

Балалардың тілін дамытудағы мақсаттар:

- Балалардың ойлау, дұрыс сөйлеу қабілеттерін дамыту, сөздік қорын молайту, сөйлем құрап өз ойларын жеткізе білуге, қазақ тіліне тән ерекше дыбыстарды дұрыс айтуға үйрету.
- Сөздің жалпы ұғым беретін жағын меңгертуге көңіл бөліп, өз ойын еркін жеткізуін, сөйлеу қабілеттерін қалыптастыру.
- Ертегілерді әңгімелеуге, өлең, тақпақ, мақал мәтелдер, жаңылтпаштарды айта білуге үйрету

Осы мақсатты іске асыру нәтижесіндегі міндеттері:

- Бала тілін дыбыстау мәдениетіне тәрбиелеу
- Сөздегі грамматикалық дағдыларды қалыптастыру
- Сөздік қорын молайту

- Байланыстырып сөйлеуін қалыптастыру
- Балалардың ақыл - ойын дамытып, тіл байлығын арттыру

Тілдің грамматикалық құрылымын қалыптастыру.

1. Сөздерді септік, көпше, жекеше түрлерін дұрыс үйлестіре білуге үйретуді жалғастыру
2. Сөздердің кейбір күрделі түрлерінің жасалуын үйрету. Мыс: ілік септігіндегі зат есімнің көпше түрі (ойыншықтардың, адамдардың, боталардың), етістіктің түрлері (жату, жүру, жүгіру)
3. жан - жануарларды, олардың төлдерін зат есімнің жекеше, көпше түрінде айту біліктілігін дамыту
4. Салалас құрмалас және сабақтас құрмалас сөйлемдерді қолдануға мүмкіндік туғызу және жай сөйлемнің құрылымын жетілдіру.
5. Сан есімдер

Балаларды жан-жақты дамытумен олардың барлық кемістіктерін жөндеу

Балаларды жан-жақты дамыту, олардың барлық кемістіктерін жөндеу, мектепке дайындаудағы балабақша алдындағы басты мақсат. Сөйлеу - бас мидың бірнеше бөлігінің бірігіп жұмыс істеу нәтижесі. Артикуляция мүшелері тек мидан келген бұйрықты орындаушылар. Балалардың тілін дамытуда келесі кедергілердің бары ешкімге де құпия емес,:

- сөздік қорының кемдігі;
- сөйлемдегі сөз тіркестерін дұрыс таба алмауы;
- дыбыстау кемшілігі;
- берілген тақырыпқа сюжеттік немесе сипаттау әңгіме құра алмауы;
- өз ойын дұрыс жеткізе алмауы.

Бұл себепте балаға қалай көмек беруге болады? Өз ойын жеткілікті айтуға, байланысты, ретімен, грамматикалық дұрыс сөйлеуге қалай көмек береміз?

Мнемотехника – дегеніміз не? Мнемотехника - тіл дамытуда тиімді есте сақтау,оны дұрыс жеткізе білудегі әдіс пен тәсілдер жүйесі. Қазіргі кезде мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытуда мнемотехниканы қолдану өзекті болып тұр. Бұл мақсатты іске асыру үшін, баланың тілін дамытуға әртүрлі тәсілдер мен әдістерді қолдану қажет. Қойылған

мақсатты нәтижелі етуге қолданылатын тәсілдер:

- Көрнекіліктер, дидактикалық ойындар; суреттер; буындық кестелер; тірек-сызба; үлгілер т.б/

- «ЖИНАҚТАУШЫ»-сөйлеу материалдарын безендіру.

- жаңылтпаштар, тақпақтар, жұмбақтар, саусақ гимнастикасы, тыныс алу жаттығулары, т.б/-.

Балабақша жасында көрнекілік-бейнелік есте сақтау және есту , суретін көру арқылы баланың есінде нақты қалады. Соның бірі мнемотехника. Мнемотехника - балалардың қоршаған орта, табиғат туралы білімін кеңейтуге, әңгіменің барысын тиімді есте сақтауға, әңгімені айтып беруге және тіл дамытудағы іс-әрекеттерінің жүйесі.

Мнемотехника - оңай жолдан қиынына қарай құрылады. Жұмысты ең оңай мнемоквадраттан бастап, жай ғана мнеможолдарға өтіп, сосын мнемокестеге өту қажет.

Мнемокестенің мазмұны - ол графикалық немесе жартылай графикалық ертегі кейіпкерінің бейнесінің, табиғат құбылысының кейбір іс-әрекетінің, басты мазмұнды әңгіменің сюжеті .

Ең бастысы – көрнекілік, тірек-сызба, бейнелеген суретіміз балаға түсінікті болуды жеткізу.

Схема - мнемокесте балалардың тілін дамытудағы дидактикалық құрал болып табылады.

Оны біз қолданатын кезіміз:

Сөздік қорын байыту үшін

Әңгіме құруға үйретуге

Көркем әдебиетті мазмұндауда

Жұмбақ жасыру және шешуде

Өлең жаттауда

Құрылған схема балаларға өз бетінше заттың ерекшеліктерің байқауға, олардың айтылу кезегін белгілеуге көмектеседі. Балалардың сөздік қорын байытады.

Мнемокестені қолдану 3 этаптан тұрады:

Кестені қарап, онда не бейнеленгенін бақылау.

Мәліметтерді кодтандыру, белгі /символды/бір бейнемен сәйкестендіру.

Колдандырылғаннан кейін әңгіме немесе ертегіні әңгімелеуге көшеді.

Бұл суреттерді салу үшін суретші қабілетін білу керек емес: әрбір тәрбиеші символдық бейнелеуді жасай алады.

Өз тәжірибем бойынша көп қиындыққа кезіктім.

Әңгіме мазмұны көбінде бірдей болатын. Айырмашылығы тек сөйлем санында немесе толықтығында. Бірінші әңгімелер тек қана сөз тіркестерден тұратын: бастауыш-баяндауыш болып. /мысық жатыр, басқасы ұйықтап жатыр/, қайталау сөздерден /сосын, кейін/, сөйлем арасындағы ұзақ үзілістерден. Бастысы - бала өзі әңгіме құрамайды, алдындағы әңгімені қайталайды. Жалығып отырған балаларға жиі ескерту беріп отырдым. Ол тек 30-40 секундқа жететін. 4-5 баланы ғана сұрап үлгеретінмін, қалғандары немқұрайлы тыңдаушы болатын.

Өйткені, бала мектепте сурет бойынша әңгімелей алу керек. Сурет бойынша әңгіме құру үшін сөз байлығын кеңейту керек. Жұмысты бірінші мнемоквадраттан құраймыз, сосын мнеможолға көшеміз, мнемокестеде не бейнелеуге болады? Негізі, мнемокесте - ол графикалық немесе жартылай графикалық ертегі кейіпкерлерінің немесе табиғат құбылысының суреті, болмаса өзіне белгілі заттың бейнесі.

Кіші және орта балабақша жасындағы балаларға түрлі-түсті мнемокесте беру керек, өйткені балалардың есінде тек бөлшек бейнелер ғана есте қалады: шырша-жасыл, жидек-қызыл. Кейіннен суретті кішкене қиындатып немесе басқа суретпен ауыстырылады.

Мысалы: түлкі-тоқсары геометриялық пішіннен тұрады. (үшбұрыш, шеңбер) аю - үлкен қоңыр шеңбер, т.б.

Ересектер тобының балаларына схеманы бір түсті етіп жасаған дұрыс, өйткені зейінің символикалық бейненің түсіне бөлмеу үшін.

Дайын модельдік схемалар барлық кезде мазмұнына сай болмайды, сондықтан оны балалармен толтырып отырамыз.

Балалармен бірге "Қыс", "Жаз", "Күз", "Көктем" блогтары бойынша мнемокесте жасадық.

Осы схемалар монолог құрудағы көрнекілік жоспар болып табылады.

Әңгіме барысын,

Әңгіменің айтылу кезеңін.

Әңгіменің лексико-грамматикалық толықтауын құруға көмектеседі.

Модель жасау тәсілін қолдану - есте сақтау процессін және мазмұнын ұғынуға көмектеседі. Бұл салада көру, есту анализаторлары жұмыс істейді. Балалар суретті тез еске түсіріп, сонынан сөздерін еске түсіреді.

Мнемокесте қолданылған дамыту сабақтардың нәтижесінде, балалар әңгіме, ертегі, тақпақтарды оңай құрастырып, жаттап алады.

Тақырып: Көктемгі күнге саяхат.

Мақсаты:

1. Созылмалы түрде «ү» дыбысын айту.
2. Көктем мезгілінің ерекшеліктерімен таныстыруды жалғастыру.
3. Тіл байлығын дамыту.
4. Бояу түстері туралы білімін бекіту.

Дидактикалық құралдар: мнемокесте «Көктем», үстел- кеме жіберуге. Кемелер-оригами тәсілімен.

Сабақ барысы:

Тәрбиеші: Балалар, бүгін біз көктемгі күнге саяхатқа барамыз. Тез жиналып, вагондарға отырыңдар.

Уақыт болды, пойыз жылжыды!

Балаларды бір- біріне тіркестіріп жүргізе , «чух-чух-чух,ү-ү-ү,ш-ш-ш» дыбыстауын қадағалаймын.

Тәрбиеші: Міне, келдік. Балалар, біздің күнімізді бұлт басыпты,қане, бәріміз сиқырлы кестемізге қарайық. Орындыққа жайғасыңдар.

-Қазір қай жыл мезгілі?

-Сендер қайдан білдіңдер көктем екенің?

Балалар:

-күн ысыйды.

-қар ериды

-кішкентай шалшықтар пайда болады, онда қағаз кеме жіберуге болады.

-құстар жылы жақтан ұшып келеді.

-шөп шығады.

-гүлдер шығады.

Ал, балалар, мен жұмбақ жасырам, шешімін табыңдаршы.

Қар, су еріп,

Жапырақ шығып,

Жылғалардан су ағып,

Құстар кайтатын

Қай мезгіл?

Балалар: Көктем.

Тәрбиеші: Дұрыс, балалар. Бұл көктем.

Ал, қазір, балалар, тек қана көктемге қатысты суреттерді таңдаймыз.

Балалардан сұраймын , қандай сиқырлы карточка таңдағаның. Неліктен?

Сергіту сәті:

Тербеледі ағаштар,

Алдымнан жел еседі.

Кіп-кішкентай ағаштар,

Үлкен болып өседі.

Осы кезде тышқан- теңізші жүгіріп келіп қағаз кемелер беріп қашып кетеді.

Тәрбиеші: Балалар, маған жақын келіңдер. Қазір біз кемелерді суға жібереміз. /балалар кемелерді суға жібереді./

Нәтиже: Көктемде шалшықтарға қағаз кеме жіберіп ойнаймыз.

Көктемдегі киім өзгерістерін айтыңдаршы.

-жұқа киінеміз.

-тоң кимейміз.т.б.

д/о «көктемде неше ай бар? атаңдар»

келесі ойын ,балалар, « Сөз ойлап тап»

/көктем,көк, көкшіл,көктемгі/

Тағы бір ойын «Сөйлемді дұрыс жайғастыр»

1. Ысыйды күн көктемде.
2. Шығады ағашта жапырақтар.
3. Ағады жылғалардан су.
4. Жер ашады , гүлдер көгереді.

Байланыстырылған сөйлем құру. /сурет бойынша/

Көктем келді. Күн жылынды. Қар еріп,шалшықтарға жиналды. Жылғалардан су ағып, біз қағаз кемелер жібердік. Жаңбыр жауса да, күн жылы. Ағаштар бүршік атып, жерге шөп шығады.

Гүлдер шыға бастайды. Жәндіктер жылынып, шыға бастайды. Құстар жылы жақтан ұшып келеді. Біз оларға жемсалғыш ілеміз. Көктем қандай тамаша!

Есік қағылып қонаққа қарға келеді.:

-сәлеметсіңдер ме ,балалар? Мен, аспанда ұшып жүріп , сендерді көріп, қонаққа келдім. Сендер менің бауырларым туралы не білесіңдер?

/балалардың жауабы, қыстайтын және ұшып кететін құстар туралы./

Бірінші тапсырма: « Қарға сияқты қарқылдай аласыңдар ма?»

Фонетикалық жаттығу:

-бала қарға бәсен дауыспен: қарқ-қарқ-қарқ.

-ана қарға орташа дауыспен : қарқ-қарқ-қарқ.

-әке қарға қатты дауыспен: қарқ-қарқ-қарқ.

Екінші тапсырма: саусақ гимнастикасы: « Қарға, қарға, қарғалар»

Қарға, қарға, қарғалар,

Қар үстінде жорғалар.

Олар тамақ пісірді,

Су әкелді,

Ағаш жарды,

Балаларға тамақ берді.

Енді , балалар, мен құстар туралы жұмбақ жасырам, сендер жауабын тауып, олардың ішінен ұшып келетін құстарды бөліңдер.

Келесі тапсырма «көктем сөзінде неше буын, неше дыбыс бар?»

Сергіту сәті:

Кәне, қанат жазайық,

Қарлығаш боп ұшайық.

Ұшып-ұшып алайық,

Орнымызға қонайық.

Қарлығаш боп ұшайық,

Торғай болып қонайық.

Сауысқан боп секіріп,

Тоқылдақ боп шоқиық.

Қарға: Мен, күн жарықта бауырларыма жетіп алайын, сендерге көп рахмет. Көптеген қызық көрдім. Оны бауырларыма айтып барамын.
/балалар қоштасады./

д\о «Көктем: жақсы - жаман»

жақсы: жаман:

күн жылынады шалшықтар пайда болады

гүл өседі ауа райы белгісіз жағдайда болады

табиғат құлпырады

Ал, балалар, біз бүгін көктем туралы көп әңгімелестік, енді мен сендерге көктем туралы әңгіме оқып берейін./рефлексия/

Эмоция арқылы әңгімені талқылау.

Бірақ, жалғыз мнемокестемен шектелуге болмайды. Бұл тек, басты тиымды жұмыс, өйткені мнемокестені қолдану балалардың көру, есту, есте сақтау қабілеттерін дамытады. Мнемокесте қолдана отырып, үстел ойындары, сөздік ойындарды пайдалану керек. Сонда ғана баланың тілі дұрыс және жеткілікті дамиды.

Балабақша балаларының сөйлеу тілін қалыптастыру

Балабақшада бала тәрбиешімен еңбекте, сабақта, экскурсияда тағы сол сияқты барлық жағдайда қарым-қатынас жасайды. Демек, балабақшада тіл дамыту мүмкіндігі түгелімен тәрбиешінің сөзінің сапасына байланысты.

Тәрбиешінің сөйлеуі - балалар үшін үлгі, балалар байланысты сөйлеуді тәрбиешіден үйренеді. Е.И.Пассов: «Важность речевого партнерства подтверждается еще и тем, что только в его условиях можно эффективно осуществлять воспитательное воздействие на учеников» деп тәрбиешінің тәрбиелеу қызметін де көрсеткен [1.87 б].

Тәрбиеші мен балалардың сөйлесуі - бірнеше жылға созылатын қатысымдық әрекет. Осы ұзаққа созылатын қатысымдық әрекетте тәрбиеші балалармен сөйлесу әрекетіне қатысатын қатардағы сөйлесуші ғана емес, ол дұрыс, әдеби тілге үйретуші. Балалар әдеби тілде сөйлеуді тәрбиешінің қалай сөйлеуіне қарап үйренеді. Яғни тәрбиешінің тілі - балалар үшін үлгі.

Сондықтан Е.И.Тихеева тәрбиешінің тілі «абсолютно грамотна, литературно» болуы керек деген болатын. Олай болса, тәрбиеші өзінің сөйлеу тілін жетілдіруге міндетті: ол - оның адамгершілік және қоғамдық парызы. Балабақшаның тәрбиешісі үшін, үлгілі, мәдениетті сөйлеу тілін меңгеру - кәсіби даярлығының көрсеткіші.

Балалардың есінде тәрбиешінің сөйлеу мәнері, сөйлеу үлгісі әбден сақталады. Сондықтан тәрбиеші әдеби тілді қалыптасқан дәстүр бойынша орфоэпия, грамматика, лексика, стилистика ережелеріне сәйкес сөйлеуге тиіс. Сонда ғана тәрбиеші әдеби тілде мәдениетті сөйлеген болып саналады.

Тәрбиешінің сөйлеу тіліне бірнеше талаптар қойылады.

1. Тәрбиешінің сөйлеуі көркем әдеби тілде, сөз тазалығы болу керек.
2. Мәдени сөйлеу мен этика өзіне ерекше назар аудартады. Тәрбиешінің сөйлеуі форма бойынша және мұлтіксіз әдеп пен мәдениетті болу керек.
3. Бала жас болған сайын қатынас жасау құрылымы қарапайым,

сөйлемдер қысқа және нақты болу керек.

4. Сөйлем мазмұны олардың тәжірибесіне сүйеніп, қызығушылығына, даму ерекшеліктеріне сәйкес келу керек.

5. Сөйлемнің қарапайымдылығы, нақтылығы өзіне ерекше көңіл аудартады.

6. Сөйлемнің ырғағын реттеп отыру қажет.

7. Дауыс күшін реттеп отыру керек. Сөйлем барысында қажет кезде қатты немесе ақырын.

8. Сөйлем мәнерлі және әсерлі болу керек.

9. Педагогтар әдіснамалық шеберлікті меңгеруі керек.

10. Сөйлемнің жеткіліксіз деңгейде болуымен балалардың сөйлеуін дамытуға болмайды.

Балабақша балаларының тілін қалыптастырушы, негізгі тұлға - тәрбиеші. Бірнеше жыл балалармен сөйлесетін, тілдік қатысым жасайтын адам тәрбиеші. Балалар тәрбиеші тіліне жаттығады, одан үйренеді. Сондықтан тәрбиеші тілінде кемшілік болу өте қауыпты, зиянды.

Сондықтан тәрбиеші мәдениетті әдеби тілде сөйлеуге міндетті. Әдеби тілі дамыған адам тілдің стильдік ерекшелігін жақсы түсінеді, қай жерде қалай сөйлеуді біледі, кіммен қалай сөйлеуді біледі. Сондықтан ол сөзін реттеп сөйлейді. Жақын, туыс адамдармен сөйлеу мен қоғамдық орында сөйлеу бір емес. Оны тәрбиеші білуге тиіс. Балабақша балалары үшін тәрбиешінің стилі белгілі бір мінез - құлқын талап ететін тілдік этикет жөніндегі түсінікпен байланысты.

Тәрбиешінің сыпайлылығы, кісі сыйлағыштығы, қарапайымдылығы, ескергіштігі, мейірімділігі, өзін сыйлауы оның сөзінен де, ісінен де көрініп тұрады. Сонымен бірге баланың стилистикалық түсінігін жетілдіру тәрбиешінің эстетикалық негізгі құралы болып табылады. Сонымен, сөйлеу стиліне үйретудің тәрбиелік мәні де зор.

Балаларға стильдік тәрбие беру үшін, тәрбиеші лингвистиканың стилистика саласынан тиянақты білімі болуы керек. Ол балаларды тілдің стильдік ерекшелігін түсінуге тәрбиелеуге қажетті дидактикалық деректерді іріктеп алуына көмектеседі. Тәрбиеші өзінің тілін барлық жағын үнемі жетілдіріп дамытып отырады. Ол - тәрбиешінің міндеті.

Тәрбиеші өз тілін, сөздік қорын үнемі байыта отырып, тілдің грамматикалық құрылысының ерекшеліктерін терең меңгере отырып, синонимдік, омонимдік ерекшеліктерін жан-жақты терең білуі керек.

Біліп қана қоймай, бай сөздік қор не үшін керек, қосымшалар неге көп, олардың мағыналары қандай, олардың қалай қолданылатынын білумен

бірге, оларды өз сөзінде қандай жағдайда қолдану орынды екенін анықтауы керек.

Сөйлеу мәдениетін жетілдіргісі, дамытқысы келген тәрбиеші лексикалық, грамматикалық, фразеологиялық синонимдердің бар түрін меңгеріп, оларды өз сөзінде қолданып, балалар оның сөзінен үлгі алатындай дәрежеде сөйлейді. Сол арқылы баланы байланысты сөйлеуге, тіл байлығын қолдана білуге үйретеді.

Тәрбиеші сөздің дұрыс айтылуына интонация арқылы адамның түрлі сезімдерін білдіруге жаттыққан болуы керек. Мәселен, қуанышты, қайғыны, қорқынышты, салтанатты, мақұлдауды, ашу-ызаны, жылылықты білдіру үшін, сөйлеу қарқынының, дауыстың күшінің, дауыстың көтеріңкілігі мен төмендегінің қандай дәрежеде болатынын білумен бірге өз сөйлеуінде қолданып, балаларға үлгі көрсетуі керек.

Тәрбиешінің сөйлеу мәдениеті балаларға үлгі, өйткені балалар тәрбиешімен тікелей араласу кезінде сөздің дыбыстық мәдениетін, байланысты сөйлеуді тәрбиешіге еліктеу арқылы үйренеді.

Сондықтан тәрбиешінің сөйлеу мәдениеті жоғары, балалар дұрыс үлгі алатындай дәрежеде болуы керек. Ол талап тәрбиешіге көркем әдебиетті балаларға мәнерлеп оқу және оны әңгімелеп беруде де сақталады.

Тәрбиеші көркем шығарманы оқығанда, әңгімелегенде әдеби тілдің нормасына сай мәнерлеп оқыса, жақсы интонациямен дұрыс айтса, балалар оған қызығады, оны ұзақ есте сақтайды, керісінше, тәрбиеші көркем шығарманы көңілсіз, не өте тез, не өте баяу, ешбір сезімсіз оқыса, оған балалар қызықпайды, жалығады да тыңдамайды, есінде де сақтамайды.

Тәрбиеші сөзіне, сөйлеу мәнеріне сын көзімен қарауға тиіс, сөзінде кемшілік байқаса, оны түзетуге бар күшін салуы керек.

Бірақта бұл оңай жұмыс емес, өйткені алдымен сөйлеудің мазмұнына назар аударады да, оның қалай айтылғанына көңіл бөлмейді.

Екіншіден, адам өзінің сөзіне мән бермеуден қалыптасып қалған үйреншікті кемшіліктерін байқалмайды да.

Мысалы, асығып тез сөйлеу әдісті, түсініксіз сөйлеу өте ақырын сөйлеу, өте қатты сөйлеу, кейбір дыбыстарды анық айтпау сияқты әдеттер болады. Өз сөзіндегі кемшіліктерді түзету үшін тәрбиеші әріптестерінің ескертпелеріне назар аударуы керек.

Сабағын магитофонға жазып, оны кейін сын көзбен тыңдағаны жөн. Байқалған кемшіліктер жою үшін қажетті жұмыстың бәрі толық орындалуы керек. Бағдарламаларда баланың тіліне үлкендермен тікелей қарым-қатыс күшті әсер етеді.

Баланы тілдің жоғары үлгісі арқылы үйрету керек екені үнемі айтылып отырады. Балабақша балалары өз ортасына еліктеу арқылы сөйлеуді үйренетіні белгілі. Осы ретте бала дұрыс, байланысты сөйлеуге үйренумен бірге қарым-қатыс ортасындағы адамдардың тілінде әдеби тіл нормасына жатпайтын кемшіліктерді де қабылдайды.

Баланың тіл мәдениеті тәрбиешінің тіл мәдениетімен байланысты. Балабақша балаларының тілін дамыту мәселесін зерттеген ғалымдардың ішінде тәрбиеші тіліне мән бермеген ғалым жоқ деуге болады. Ол бұл мәселенің маңыздылығына байланысты.

Өйткені тәрбиешінің тілі балалар үшін эталон, оның сөзінде қате болуы мүмкін деген ой балаға ешқашан келмейді. Сондықтан тәрбиеші тілі бала еліктейтіндей дәрежеде болуы қажет. Өйткені тәрбиеші-баламен балабақшада тілдік қатысым жасайтын негізгі тұлға, бала тілін дамытушы, балаға тәрбие беруші, бала сенетін адам. Сондықтан тәрбиешінің қалай сөйлейтіні жүріс-тұрысы, қалай киінетініне дейін балаға үлгі, тәрбиеші-баланың балабақшадағы сөйлеу ортасы.

Бала әр үйренген жаңа білімге қуана білуі керек. Ол үшін тәрбиеші баланың жетістігін жақсы бағалау керек. Тіл дамыту әдіс-тәсілдерін сабақта дұрыс бөле білу өте маңызды. Сабақтың басында-ақ балалардың назарын сабаққа аударып, олардың назары мен ынтасын сабақтың аяғына дейін суытпау керек. Ол үшін сабақтың құрылысын тәрбиеші алдымен анықтап алып, сол жүйені сабақтың аяғына дейін сақтауы керек.

Балаларда ес олардың өмірінің алғашқы күндерінен бастап дамиды. Естің дамуы тәрбие үрдісінде дамып келе жатқан жүйке жүйесінің негізінде, іс-әрекеттің әр түрлі түрлерінде (ойын, оқу, еңбек) іске асады.

Ес оқытудың негізгі шарты болып табылады, сонымен қатар естің өзі негізінен оқыту және тәрбие үрдісінде дамиды.

Бала өмірінің алғашқы айларында есте қалдыру механикалық түрде іске асады. Бұл кезеңде тек қана қозғалыс — ассоциациялық ес байқалады. Ол туралы баланың қозғалысы бойынша түйіндеуге болады. Мысалы, баланы бір біржарым айлық кезінде емізу үшін қолға алғанда, әлі де анасының омырауына аузы тиместен сәби сору қозғалыстарын жасай бастайды.

Шетел психологиясында балалар тек сәбилік кезеңде ғана емес, жалпы 7-8 жасқа дейін есте қалдыруы тек қана механикалық, ал логикалық есті үлкендер меңгереді деген көзқарас кең тараған. Бұл көзқарас әр уақытта біз бақылап отырған шындықпен, деректермен толық қарама-қайшылықта екендігін атап өткен жөн. Деректер көрсеткендей, балаларда ойлауы мен тілі бірге дамуымен мағыналық есте сақтау қалыптаса бастайды.

Демек, балалардың мектепке дейінгі кезеңнің алдында және мектепке дейінгі кезеңде тәжірибесі әлі де жеткіліксіз. Осыған байланысты олардың

ойлауы да жеткіліксіз дамыған. Сондықтан балаларға көптеген нәрселерді механикалық түрде есте қалдыруға тура келеді. Бірақ балаға жақын, материалды есте қалдыру бұл кезеңде мазмұнды сипатта болады. Мысалы, балалар ертегіні бірнеше рет тыңдай отырып, жеңіл, әрі берік меңгереді, неліктен белгілі кейіпкерлер олай емес, былай әрекет етті деген сұрақтарды жиі қояды. Балалар сөздерді механикалық есте қалдырып ғана қоймайды, олар ертегілердің мағыналық мазмұнын түсіне біледі. Ертегілерді тыңдай және есте қалдыра отырып, әр түрлі сезімдерді бастан кешіреді. Мұнда балалар ертегілерді оның мазмұнын түсіне отырып, есте қалдырады.

Мектеп жасында оқытуға байланысты логикалық есте сақтаудың шеңбері кеңейеді, есте қалдыратын материал көлемі жағынан әр түрлі, тереңдей және күрделене түседі. Төменгі сыныптың шәкірттері кейде мағыналы материалды түсінбей, механикалық түрде есте қалдырады. Жоғары сыныптың шәкірттері мағыналық есте қалдыруды артық санап, өздері саналы түсінеді. Бірақ олар да кей жағдайда механикалық есте қалдыруды пайдаланады. Мысалы, кейде математикалық аксиомалар мен ережелер, физиканың, химия заңдарының дәл атаулары және т.б. есте қалдыру алғашқы кезде еріксіз іске асады. Балаларды олар не қызықтырады, не зейінін аударады, сондай заттар мен құбылыстар есте қалды.

Балалар көп жағдайда үлкендерден ертегілерді бірнеше рет қайталауды талап етеді. Бірнеше қайталанған ертегіні бала есінде берік сақтайды. Мектепке дейінгі ұйымдарда білім сапасын арттыру аса маңызды мәселе, ол үшін жалпы және негізгі жағдайларды жақсарту басты міндет болып табылады.

Біріншіден, білім мен тәрбие беруге арналған дамытушы ортаны жабдықтау қажет десек, ол мектепке дейінгі кезеңнің өзіндік ерекшелігі мен құндылықтарын сақтайтын, баланың балалығына бағытталуы шарт.

Екіншіден, тәрбие мекемесінің басшысы мен тәрбиеші педагогтар қауымы кәсіби шеберліктерін үнемі шыңдап, білімін жетілдіруге жүйелі көңіл бөліп, ұжымның шығармашылық бағыт-бағдарын айқындап, оны жүзеге асыруға белсенділікпен ат салысуға және жағымды психологиялық ахуалдың тұрақтануына ықпал ету қажет. Сондай-ақ, отбасының сұранысы мен талап-тілектерін қанағаттандыру және білім мен тәрбиенің балаға берілген үрдісі жайында ата-анамен үнемі бірлескен ынтымақты негізде жұмыс істеу де өте маңызды.

Үшіншіден, балабақшада еңбек етуге толық жағдай жасалып, тәрбиелеу мен білім берудің технологияларын сауатты меңгеріп, жаңа педагогикалық әдіс-тәсілдер жүйесін кәсіби шеберлікпен игеріп, оны тәжірибеде пайдалануға шығармашылықпен үлес қосып отырса.

Баланы тәрбиелеу, дамыту және білім беру мәселелерінде отбасы мен

балабақша ұжымының бірлескен өзара тығыз байланыста болуы.

Білім беру жүйесінің негізгі мақсаты – тұлғаны оқыту, тәрбиелеу, дамыту. Бұл мақсаттар өзара тығыз байланыста болғанда ғана нәтижелі болады. Баланы өмірге дайындау үшін дамытудың маңызы ерекше.

Даму үрдісінде баланың таным белсенділігі арта түседі. 6 жастағы балалар заттарды түсіне, түріне, көлеміне қарап ажырата бастап, олардың құрылысын, пайдалану тәсілдерін білгісі келеді. Күнделікті өмір барысында бала шындық дүниенің құбылыстары мен заттарын анықтай білуге, адам баласының жинақтаған бай тәжірибесін үйренуге талаптанады. Балалардың бір нәрсені құмартып білуге талаптануын таным ынтасы дейді. Балалар өте байқағыш, еліктегіш, әр нәрсеге үніле қарайды, көп нәрселер оларды ойлантады.

Балалар әдетте өзіне түсініксіз оқиғалардың, құбылыстардың сырын білуге құмартады. Күн сайын олардың алдында жаңа сұрақтар туады. Сол сұрақтың жауабын олар ересектерден күтеді, өйткені, олардың түсінігінше, ересектердің білмейтіні болмайды. Мұндай ерекше сұрақтар балалардың ақыл-ой еңбегімен шұғылданудағы ниетін, ықыласын сипаттайды. Сондықтан ересек адамдар бала сұрағын жауапсыз қалдырмауға тырысқан жөн. Себебі сұрағына жауап ала алмаған бала келешекте сұрақ қоюдан жасқаншақтайды және бұл баланы дүниені тануына кері әсер етуі әбден мүмкін.

Мектеп жасына дейінгі баланың есі негізінен ықтиярсыз сипатта болады. Бұл бала көбіне өзінің алдына бір нәрсені есінде қалдыру үшін саналы мақсаттарды қоймайтындығын көрсетеді. Есте сақтау мен еске түсіру баланың еркі мен санасына байланысты өтеді. Бұл екеуі де іс-әрекет арқылы жүзеге асады әрі іс-әрекеттің сипатына байланысты болады. Бала іс-әрекетте неге зейін қойса, оған не әсер етсе, не қызық болса, соны ғана есінде сақтайды.

Заттарды, картиналарды, сөздерді ықтиярсыз есте сақтаудың сапасы, баланың осыларға қаншалықты әсерлі іс-әрекет істеуіне іс-әрекет процесінде оларды егжей-тегжейлі қабылдау, ойластыру, топтастыру қандай дәрежеде өтетіндігіне байланысты.

Балабақшада дидактикалық ойын арқылы балалардың ақыл-ойын дамыту

Ойын - бала әрекетінің бір түрі, адамзат мәдениетінің қазынасы. Ұлы педагогтер, ғалымдар баланы тәрбиелеудегі ойын рөлін жоғары бағалаған. Бала ойын арқылы өмірге енеді, табиғатпен, қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түседі, атын – түсінігін арттырады, еңбек ете білу дағдысы қалыптасады.

Психологтар мен педагогтер ежелден-ақ ойын мәселесіне өз назарын аударғанымен, тек ХІХ ғасырдың аяғында ғана арнайы зерттеу пәніне енгізілді.

С.А.Шмакова бойынша көптеген ойындарға тән ортақ белгілер деп төмендегілерді айтуға болады:

Тек қана нәтижесінен ғана емес, әрекет үрдісінің өзінен де ләззат алу үшін баланың тілегімен ғана қабылданатын, еркін дамытушы әрекет (әрекеттік (процедуралық) ләззат);

Елеулі мөлшерде суырып салмалық, шығармашылық, осы әрекеттің белсенді сипаты («шығармашылық аясы»).

әрекеттің эмоцияналды көтеріңкілігі, бәсекелестік, жарыс («эмоционалдық қуат»).

Ойын мазмұнын, оның дамуын логикалық және мерзімдік, уақыт тұрғысынан бейнелейтін тікелей және жаңа ережелердің болуы.

Ойындық әрекет бағдарламасын зерттеген ғалымдар пікірінше ойын педагогикалық мәдениет феномені ретінде төмендегідей қызметтерді атқарады:

Әлеуметтендіру қызметі.

Өйткені, ойын – баланы күшті қоғамдық қатынастар жүйесіне енгізу және оған мәдениет байлығын игерту құралы.

Ұлтаралық қатынас құралы қызметі.

Себебі, ойын – балаға жалпы адамзаттық құндылықтарды, түрлі ұлт өкілдерінің мәдениетін игеруге мүмкіндік туғызады. Өйткені ойын - әрі ұлттық әрі интернационалдық, сонымен бірге жалпы азаматтықта.

Ойында бала «адамзат тәжірибесі аясында» өзін-өзі көрсету қызметін көрсетеді. Өйткені, ойын бір жағынан баланың практикада өмірлік нақты қиындықтарды жою жобасын тексеруге және құруға мүмкіндік берсе, екінші жағынан тәжірибесінің олқы тұстарын айқындауға мүмкіндік береді.

Ойынның қатысымдық қызметін – балаға шынайы күрделі адамдық қатысым аясына еруге мүмкіндік беретін дерегі айқын көрсетеді.

Ойынның диагностикалық қызметі- педагогқа баланың әр қырынан: интеллектуалдық, шығармашылық, эмоционалдық және т.б. көрінуін диагностикалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар ойын – баланың өз күшін нақты сезінетін, өзін-өзі бағалау, еркін әрекеттегі мүмкіндіктерін танытын өзін-өзі көрсету аймағы болып табылады.

Ойынның емдік қызметі – баланың қарым-қатынаста, оқуда, мінез-құлқында туындайтын әр түрлі қиындықтарды жеңу құралы ретінде қолданылуымен түсініледі. Ойынның мұндай қызметін Д.Б.Эльконин аса жоғары бағалайды.

Ойынның түзеу қызметі деп – баланың тұлғалық құрылымының көрсеткішіне жағымды өзгерістер, толықтырулар енгізу түсініледі. Ойын әрекетінде бұл үрдіс басқа кездегіден гөрі неғұрлым жұмсақ өтеді.

Ойынның дамытушылық қызметі, оның ең маңызды қызметтерінің бірі.

Сонымен бірге, ойын – баланың қызығушылықтан дамуға ұласатын, қызығушылығының ұйымдастырылған мәдени стратегиялық-кеңістігі.

Шығыстың ұлы ойшылы Әбу Насыр әл Фараби өзінің "Бақыт жолында" атты философиялық шығармасында адамның танымын дамыту арқылы ғана ойы бақыт жолына жетелеуге болатындығына тоқтасақ, ұлы Абай өзінің қырық үшінші қара сөзінде баланың танымын алғашқы күннен бастап дамытпаса, өзінің із-түссіз жоғалып, жойылып кететінін айтады. Ағартушы ұстаз Ы. Алтынсарин өзінің көптеген еңбектерінде таным әрекетінің негізі-оқу, білім деп тұжырымдайды.

Баланың танымын алғашқы күннен бастап дамыту құралы да, балада оқу мен білімнің, тәрбиенің негізін қалыптастыратында - ойын әрекеті болып саналады..

Орыс педагогы В. А. Сухомлинский: "Ойын баланың алдынан өмір есігін ашып, оның шығармашылық қабілетін дамытады, ойынсыз ақыл - ойдың қалыптасуы мүмкін де емес" десе, ғалым Е. А. Покровский өзінің балалардың ойындарына арналған еңбегінде әрбір халықтың ойын туралы түсінігіне сипаттама береді. Мысалы: ежелгі гректерде "ойын" түсінігі балалардың қимылы деген ұғымды білдіреді, ал еврей халқында "ойын" сөзі қуаныш, шаттық сезімдерін сипаттайды - деп, барлық халқтың ойын түсінігінің түп - тамырының сабақтасып жатқандығы туралы тұжырым жасайды. Ойын - таным процесінің дамытудың негізгі болғандықтан әрбір тәрбиеші ұстаз оқыту мен тәрбие берудің мазмұнын үнемі ойын элементтерімен толықтырып отыру керек.

Сабақта ойынды дұрыс қолдану үшін ұстазға ойындардың мазмұны мен өткізілу әдістемесін жете білу, әр бір тақырыпқа байланысты оқу жылының басында оқу жоспарына енгізу, ойынның тәрбиелік және танымдық мақсатын аша білу, ойын арқылы баланы танымына әсер етіп, даму барысына үнемі зерттеу жүргізу талаптары қойылады.

Ойын тек баланың іс-әрекеті ғана емес, ойын – еңбек, ойын – оқу, ойын - әлеуметтік қарым – қатынаста ерекше орын алатын әрекет түріне жатады. Педагог және психолог ғалымдар ойын іс - әрекетін жан – жақты зерттеп, баланың дамуын, тәрбиеленуін, танымдық қызығушылығын арттырудың негізгі құралы ретінде қарастырып келген.

Іс-әрекет ойын, оқу және еңбек түрлеріне бөлінсе, ойын бала үшін алғашқы рет қоршаған ортаны тану құралы болып табылады.

Ойын ұғымына анықтама берсек – бұл адамның мінез – құлқын өзі

басқаруымен анықталатын әлеуметтік тәжірибені қалыптастыратын негізгі іс - әрекеттердің түрі. Ойынсыз ешқандай бала дамымайды, қалыптаспайды, ойын арқылы бүлдіршіндер қоршаған ортаны таниды. Әсіресе, баланың өмірінде іскерлік ойындардың орны ерекше.

Іскерлік ойындарды педагогтың кәсіби шеберлігін дамытуда, құзырлылығын анықтауда пайдалану арқылы оң нәтижелерге қол жеткізуге болатынын күнделікті тәжірибенің өзі дәлелдеуде. Іскерлік ойындардың өзі бірнеше топқа бөлінеді. Олар: имитациялық, операциялық, рөлдерді орындау, іскерлік театр, психо және социодрамалар.

Психодраманың туып, дамуына ерекше үлес қосқан Джекобу Леви Морена болды. Классикалық психодрама – топтық жұмыстың өте айқын, ең эмоционалды бай бағыттарының бірі. Ол жүргізушіден жоғары кәсіби біліктілік пен зор шығармашылық қабілеттерді талап етеді. Өйткені ол бір мезетте режиссер, терапевт және сарапшы рөлін атқарады. Бұл әдістің мәні жүргізуші режиссер басқаруымен топ мүшелерінің арнайы ұйымдастырылған кеңістікте арнайы тәсілдер көмегімен спектакль қоюында.

Дәстүрлі театрландырылған қойылымдардан оның ерекшелігі- қатысушыларға бейтаныс жағдай емес, керісінше олардың өздерінің өмірлік тәжірибесі, жеке проблемалары немесе өзіндік әлеуметтік рөлдердің ойналуында болып табылады. Сондықтан сахналандырылатын қойылымның авторы қатысушылардың өздері болады. Оларға режиссер мен топтың басқа мүшелері көмектеседі. Мұнда суырып салмалық пен аяқ астынан туған, шын жүректен шыққан ойлар мен пайымдауларға ерекше мән беріледі, ал қойылымның сәтті шығуына кедергі келтіруі де ғажап емес. Әдетте, топта кәсіби актер режиссердің көмекшісі болуы міндетті емес. Психодрамалық сессияларды топтастырудың негізгі кезеңдері төмендегілер болып есептеледі.

-сергіту сәті (драмалық фазасы)

-психодрамалық әрекет фазасы (қойылымның жүзеге асуы)

-кіріктіру фазасы, қатысушылар өз пікірлері мен әсерлерімен алмасады.

Психодрамалық әрекеттер кульминациялық нүктесіне жеткенде, топтың эмоционалдық қуаты шарықтау шегіне жетіп, «катарсис» - жан дүниесінің тазаруы жүзеге асады. Эмоционалдыққабылдау сәтінде жағдайды басқаша бағалау, қабылдау жүзеге асқандықтан, тұлға аралық қақтығыстарды жағымды шешуге ықпал етеді. Психодрамалық әрекетке режиссер, протогонист (қойылым негізіне тәжірибесі алынып отырған адам), оның әріптестері және аудитория (рөлі жоқ көрермендер) қатысады.

Психодрамаға қатысушылар әрекетке түсу барысында ішкі қайшылықтар мен маза бермейтін ойларынан арылып, емдік терапия жүреді. Сонымен қатар көрермендер де терең эмоционалдық қоюалжуды бастан кешіретіндіктен, топ мүшелерінің өзара сезіммен бөлісуі жүзеге асады. Рөлдік ойын барысында

қатысушылар өз тәжірибесін басынан қайта кешіп қана қоймайды, оны талдап, мінез-құлықтың жаңа моделін сынап көреді.

Психодрамаларда сезімге қатысты мәселелер қарастырылса, әлеуметтік драмаларда өзара қатынас деңгейіндегі мәселелер қарастырылады.

Интерактивті әдістер – қарым-қатынас пен біріккен әрекетті танудың жолдары мен тәсілдеріне меңзейді, белсенді диалог негізінде құрылады. Қатысушылар бірігіп жұмыс жасауға үйренеді; өз ойларын ортаға салып, пікірталасқа түседі; өзін-өзі дамытуға деген қажеттіліктерді анықтап, өзін-өзі бақылай, бағалай білуге машықтанады. Олардың қатарында өзіміз тәжірибеде қолданып жүрген мынадай әдістерді атап өтуге болады: «ми шабуылы», «дөңгелек стол» рольдік және іскерлік ойындар, медитация, дискуссия, тренингтік жаттығулар және т.б. Білімгерлерді кең ойлауға, шабыттандыруға негізделген тренингтік жаттығулар жеке тұлға белсенділігін және топтық даму деңгейін көтеруге бағыталған әлеуметтік – психологиялық оқыту және білімгерлерді тәжірибелік бағытта психологиялық дайындауда мүмкіндік беретін оқыту әдістерінің ең тиімдісі ретінде сабақтарда кеңінен қолданылып жүр.

Мәселен рольдік ойын элементтерін пайдалана отырып, Абайдың он жетінші қара сөзін талдағанымызда білімгерлер «қайрат», «ақыл», «жүрек» рольдеріне ене отырып, пікірталасқа түсіп, ғылымға жүгінеді. Мұнда әрбір «роль» өзінің дұрыстығын, ақиқаттығын, адамзат үшін қажеттілігін, адалдығын дәлелдеп өзін жақсы тұстан көрсеткілері келеді. Сонда ғылым жүректің әрі билеуші, әрі әмірші екендігін айғақтап, үшеуінің де бір кісіде табылса, одан асқан бақыттың жоқ екендігін айтады. Мұндай талқылаулар білім құндылығы туралы түсінікті тереңдетіп, дамытады.

Сабақтарда осы сияқты пікірталастар қызықты да тартысты өтіп жүр. Оның бірден-бір себебі: оқытушы – білімгер, білімгер – білімгер арасында жағымды қарым-қатынастың орнауы. Жағымды қарым-қатынас - өзін-өзі және өзгені тану, білу, дамытуда ерекшеленіп, эгоцентризмнен, өзіндік ұстанымнан альтруизмге, өзгеге, басқаға бағыталған ұстанымға көшуде көрініс береді. Ол қатысушылардың өзара түсіністігін тереңдетіп, бірінің жан дүниесін бірі ұғынуға, жағдай жасайды.

Жағымды қарым-қатынасты іске асыру үшін қажетті өмірлік шарттар және қатысушылардың ішкі дайындығы үлкен роль атқарады. Интерактивті оқытуды ұйымдастыруда, біздің байқағанымыз, жағымды қарым-қатынас орната білетін білімгерлердің психикалық денсаулығы, мінездерінің біртұтастығы, салмақтылығы көзге түсердей. Осы тұста негізгі міндеттердің бірі – қарым-қатынасты реттеп отыру, қатынас мәдениетіне баулу.

Келесі кезекте психодрама жеке тұлғаның «өмір театрындағы» шығармашылық «Менін» дамытуға негізделіп ұйымдастырылды. Қатысушыларға тек өз ролін ғана емес, басқа да адамдардың роліне еніп

шығармашылық тапқырлығын көрсете алатындығы, ойын адам өмірінің ажырамас бөлігі, оның әдеттен озбағаны, шектен шықпағаны абзал екендігі ескертілді.

Топты екі жұпқа бөле отырып «Менің құрбым», «Жетім бала» атты психодраманы рольдер арқылы көрсетуді ұсындық. Мұнда ойыншылар ішкі және сыртқы дамуға, тіл табысуға кері әсер беретін мәселелерге көңіл аударып, баса көрсетті.

Білімгерлерге психогимнастика, соның ішінде вербальді емес қарым-қатынасқа негізделген ойын жаттығуларын орындамас бұрын, бір-бірімізбен сөйлемей-ақ ұғыну арқылы тіл табысуға болатындығы, егер бізге мұндай ұғыну табылса онда тілдік қатынасқа түсу де жеңіл, әрі еркін сипат алатындығы түсіндірілді. Осы орайда ұйымдастырылған «арқамен – арқаға», «отырып және тұрып», «көзбен ұғыну» жаттығулары жағымды эмоциялық күй тудырып, ойыншыларды серігітті. Бұл жаттығулар «өзін-өзі тану» пәнінің үш «алыбы»: «қайырымды сөздер», «көзбен-көзге», «жанасу» бойынша құрылды.

Жаңа педагогикалық технологияны меңгеруге қатысты оқытудың әдістері төмендегідей болмақшы: проблемалық-іскерлік ойын; рефлексивті-рольдік ойын; педагогикалық шеберханалар; панорамалық сабақ; лекция; семинар; практикалық сабақтар; педагогикалық оқулар; педагогикалық ринг; педагогикалық идеялар, аукцион; сынақ мерзімін өткізу; бейнетаспаға түсірілген сабақтар көру; ашық сабақтарға кіру, талдау; педагогикалық тренинг.

Дидактикалық ойын

Педагогикада дидактикалық ойындарға былай анықтама беріледі: дидактикалық ойындар дегеніміз – балаларға белгілі бір білім беріп, іскерлік пен дағдыны қалыптастыру мақсатын көздейтін іс - әрекет. (1) Ендеше, бұл ойындар оқытуға арналған.

Бала ерте жастан – ақ қоршаған ортамен танысады. Ол адамдармен, жануарлармен, әртүрлі заттармен қарым – қатынасқа түсіп, олардың ерекшеліктері мен қасиет – сапалары туралы мағлұматтар алады. Бірақ, бала тек өзінің тәжірибесіне сүйеніп оқыса, оның білімі нақты болмайтыны сөзсіз. Сондықтан білімді пысықтау, бекіту үшін дидактикалық ойындар пайдаланылады.

Дидактикалық ойындардың басқа ойындардан ерекшелігі, оның негізгі мақсаты – баланы оқыту, олардың ойлау қабілеттерін жаттықтыру және дамыту, игі қасиеттерді тәрбиелеу.

Дидактикалық ойындардың мазмұны – қандай да болмасын ақыл – ой міндеттерін жүзеге асыру. Ережені орындау ойды, қиялды, есті дамытуға ықпал етеді. Дидактикалық ойын арқылы дүниені тану басқаша түрге ие болады, ол күнделікті оқуға ұқсамайды, мұнда қиял – ғажайып та, жауапты өз бетінше

іздеу де, белгілі болмыс пен құбылысқа жаңаша көзқарас та, білімді толықтыру мен кеңейту де, жекеленген құбылыстар арасында өзара байланысты, ұқсастықты және айырмашылықты тағайындау да бар. Ал ең бастысы, оқушыларды еш қинамай, өздерінің қалауы бойынша дидактикалық ойын арқылы оқу материалын әртүрлі тұрғыдан бірнеше рет қайталауға мүмкіндік туады. Сонымен бірге дидактикалық ойын өзара жарыстыру мүмкіндігін туғызып, оқушыларға білімдерін әртүрлі жағдайда қолдануға негіз береді.

Дидактикалық ойын өзінің қызметі мен атына сай орындалуы үшін, оның арнайы құрылымы болуы шарт.

Оның құрылымы төмендегідей:

Міндеті.

Әрекет.

Ереже.

Нәтиже, ойынның аяқталуы.

Егер оның әрқайсысына жеке-жеке тоқталайық:

1. Міндеті - әрбір дидактикалық ойынның белгілі міндеті болады, ол дидактикалық мақсаттан келіп туындайды. Ойынның (мақсаттан келіп) міндеті, оның оқу мазмұнын құрайды. Ойын мазмұны балалардың қызығушылығын оятады, олардың танымдық іс - әрекетін белсендіреді және жаңа білім, іскерлік, дағдымен байытады.

2. Әрекет – ойынның негізгі бөлігі. Әрекетсіз ойынның мақсатын жүзеге асыру мүмкін емес. Әрбір дидактикалық ойынның міндеті әрбір оқушының мінез – құлқын анықтап, ұйымдастырып, бір тұтас ұжымға біріктіретін әрекет арқылы іске асады. Ол балалардың қызығушылығын тудырып, олардың ойынға деген эмоцияналдық қатынасын анықтайды. Дидактикалық ойында әрекет нақты анықталған және айқын түрде белгіленген. Ол әртүрлі болуы мүмкін, бұл жағдайда төмендегідей негізгі шарттарға сәйкес келуі тиіс:

а) ойын міндетіне бағыну керек, сол арқылы ойын мақсаты жүзеге асырылуы шарт;

ә) ойынның аяғына дейін тартымды, әрі қызықты болуы шарт.

3. Ереже – дидактикалық ойынның қажетті бөлігі болып табылады және ерекше орн алады, сондықтан кейде дидактикалық ойындарды «ережеге құрылған ойындар» деп те атайды. Ереже ойын міндетіне бағынады. Олар іс - әрекетті ойынның міндетін жүзеге асыруға бағыттай ұйымдастыруды көздейді. Сондықтан дидактикалық ойында іс - әрекет ережемен тығыз байланысты. Ережелер бала ойын үстінде не істеу керек және қалай істеу керек екендігін анықтайды. Ережесіз іс - әрекет жайбарақат дамып, дидактикалық міндеттің жүзеге асуына ықпал ете алмайды, сөйтіп өзінің негізгі сипатынан айырылады. Дидактикалық ойынның ережесі іс - әрекетті ұйымдастырып қана қоймайды,

сонымен бірге оның тартымдылығын арттырады.

4. Ойын нәтижесі – бұл міндетті шешу мен ережені орындау. Нәтиже мен ойынның аяқталуын екі тұрғыдан бағалау қажет: баланың көзқарасы тұрғысынан және мұғалімнің немесе тәрбиешінің көзқарасы тұрғысынан.

Егер ойын нәтижесін баланың көзқарасы тұрғысынан бағаласа, онда мұғалім ойынның балаға моральдық және рухани ләззат беру жағын есепке алады. Дидактикалық ойынның міндетін шешу баладан белгілі бір күш – жігерді талап етіп, олардың ойлау іс - әрекетіне талаптар қояды. Балалар ойын барысында ұшқырлық, алғырлық, тапқырлық танытады. Мұның барлығы балаларды моральдық тұрғыдан қанағаттандырып, олардың өз күштеріне сенімін арттырады, оларды қуаныш сезімге бөлейді.

Мұғалім мен тәрбиешіге дидактикалық ойындарды талдау кезінде міндеттің орындалғанын, әрекеттің жүзеге асырылғандығын, ойынның белгілі бір нәтижеге әкелгендігін қадағалаудың маңызы зор.

Адам өскен сайын ойын өзінің мәнін, жетекші ролін жоғалта бастайды. Бірақ ол кейбір адамдарда өмірлік іске айналады (шығармашылық, техникалық және басқа да мамандықтар). Ойын тарихы, оның еңбектен пайда болғанын көрсетеді, ендеше ол адамдар үшін еңбектің түрі болып қала береді. Сондықтан дидактикалық ойын – бастауыш сынып оқушыларын оқытудың ақыл – ой белсенділігін тәрбиелеудің маңызды құралы болып табылады.

Бастауыш сынып оқушыларының білуге деген ынтасы мен мүмкіндіктерін толық пайдалану, оларды оқу процесінде үздіксіз дамытып отыру және сабақ барысында алған білімдерін практикада қолдану дағдыларын қалыптастыру үшін дидактикалық ойындарды пайдаланудың орны ерекше.

Тиімді пайдаланған дидактикалық ойындар мұғалімнің түсіндіріп отырған материалын оқушылардың зор ынтамен тыңдап, оны берік меңгеруіне көмектеседі. Өйткені ойын мектепке келген оқушылардың әрекетін белсендіріп, оларды тәрбиелеп, дамытудың аса маңызды құралы болады. Ойынды педагогикалық процеске енгізе отырып, тәрбиеші балаларды ойнауға, яғни А.С.Макаренконың сөзімен айтқанда, «Жақсы ойын» жасауға үйретеді. Мұндай ойынның өзіне тән сапасы бар, ол – мазмұнының тәрбиелік – танымдық құрылымы, бейнелейтін түсініктерінің толықтығы мен дұрыстығы, белсенділігі мен ұйымшылдығы, ойынның ережелерге бағынуы.

Дидактикалық ойындардың өзіне тән ерекшеліктері бар. Бір жағынан – ойында ойындық әрекет негізге алынған, оның көмегімен жеке тұлғаның белгілі бір сапалары: зейін, байқағыштық, ес, ойлау, ізденімпаздық, белсенділік қалыптасады. Екінші жағынан – ойын сабақта белгілі бір дидактикалық міндетті, жаңа материалды оқып – үйрену, өткенді қайталау, іскерлік пен дағдыны қалыптастыру, білімді іс жүзінде пайдалану міндеттерін шешуді көздейді.

Бастауыш сынып оқушыларының оқу іс - әрекеті процесінде аса дайындықты қажетсінбейтін дидактикалық ойындарды пайдалану керек және олар оқытатын, үйрететін сипатқа ие болуы тиіс. Дидактикалық ойындарды ұйымдастырғанда, оның сабақтың мақсатына жетуге көмектесетін жағын ескеру маңызды. Оларды сабақтың әрбір кезеңіне сәйкес дұрыс пайдалану да өте тиімді. Сабақтың басында ойын баланың қызығушылығын оятады, оны ұйымдастырады, сабақтың ортасында ойын тақырыпты меңгертуге бағытталады, сабақтың аяғында ойын ізденіс сипатына ие болады. Бірақ ойын сабақтың қандай кезеңінде ұйымдастырылса да, қызықты, түсінікті болуы, оқушыларды іс - әрекеттің әр түріне баули алуы тиіс.

Әдіскер – ғалым Ж.В.Арутюнян бастауыш сынып оқушыларына математиканы оқытуда ойынды қолдану әдістемесін жасады. Ол «оқытуда ойынды қолдану әдістемесін компоненттердің белгілі бір жүйесінің жиынтығы», деп түсінеді. Оның негізгі компоненті ретінде ойынның мақсатын алады. Оған байланысты жүйенің басқа компоненттері қарастырылады: мазмұны, ұйымдастыру формасы, ойын түрлері, ойын құралдары, сонымен бірге олардың өзара байланысы.

Ойынның нақты мақсаты

Мазмұны

Құралдары

Ұйымдастыру формасы

Түрлері

Бұл жүйені бастауыш мектепте оқыту процесінде басшылыққа алуда мұғалімге әдістемелік талаптар қойылады.

Мұғалімге қойылатын бірінші талап – ойынның нақты мақсаттарын түсіну және білу болып табылады, ойынның негізгі мақсаттары төмендегідей:

Бастауыш сынып оқушыларына әрбір пән бойынша меңгеруге тиісті білім мөлшерін саналы түрде игеріп, оқушылардың іске икемділігін қалыптастыру;

Бала қабілетінің қырларын жан – жақты дамыту;

Ой - өрісін, дүниетанымын кеңейту;

Еңбек, дене тәрбиесін жетілдіру, оның өмірге көзқарасын, адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру, эстетикалық талғамын арттыру;

Есте сақтау қабілетін дамыту.

Екінші талап – ойынның мазмұнын анықтау. Мұнда қажетті шарт – ойынның көмегімен жүзеге асырылатын деректі оқушының жас ерекшеліктеріне, бағдарламалық талаптарға, нақты мақсатқа сәйкес дәл білу болып табылады.

Ойынның мазмұны тек пәндік мақсаттар ғана емес, оқу әрекетінің іскерліктерін қалыптастыруға бейнелік және логикалық ойлауды дамыту мақсаттарын да жүзеге асыруды қамтамасыз етуі қажет. Ойынның мазмұнына қойылатын негізгі талаптардың бірі ойынды және оның түрлерін ұйымдастырудың мүмкін формаларын есепке алу болып табылады.

Дидактикалық ойынды ұйымдастыру формаларына қойылатын талаптар: (ұжымдық, топтық және даралық таңдау) ең алдымен оқушылардың ойлауының даму деңгейін, коммуникативтік іскерліктерді (оқу, жазу), қарым – қатынас іскерлігін қалыптастыру деңгейін нақты есепке алу негізінде анықталады 6 – 7 жасар балаларға тән көрнекті - әрекеттік және көрнекті – бейнелік ойлаудың даму ерекшеліктеріне сүйене отырып, біз топтық немесе дара ойындарды пайдалану тиімді деп есептейміз. Мұндай жағдайда мұғалім әрбір оқушы арқылы ойынның мақсатын жүзеге асыруды қамтамасыз ете алады. Ол үшін ойынға қатынасушыларды қажетті құрал – жабдықтармен қамтамасыз ету маңызды. Бұл тапсырмалар жазылған карточкалар, сюжетті суреттер, жинақтар, тағы басқа сондай болуы мүмкін. Ойынды ұйымдастыру формасына, оның түріне байланысты болу керек

Ойынның құралдарына қойылатын талаптар: ойынның мақсаты, мазмұны және формасы арқылы анықталады. Бұл жағдайда ойынға қатысты әрбір зат (ойыншықтар, материалдар т.с.с) оқушыларға жақсы таныс болуы керек.

Дидактикалық ойындарды таңдап алу, оларды дұрыс өткізу мен ұйымдастыру – оның табысты болуының шешуші шарттары. Ойынды оқу әрекетіне енгізу, біріншіден сабақта қолайлы жағдайдың болуы, екіншіден мұғалімнің шеберлігін, үшіншіден оқушылардың психологиялық көңіл – күйінің болуын талап етеді.

Дидактикалық ойындардың тиімділігі, олардың сабақтың кезеңіндегі орны мен міндетін және мақсатын дәл анықтауға, оны қолданудың теориясы мен практикасының мұғалімнің жетік игеруіне, шеберлік танытуына, ойынға қажетті материалдардың жиынтығын алдын – ала дайындап алуға, ойын процесіне оқушыларды белсенді ұйымдастыруға байланысты.

Дидактикалық ойындардың қайсысын болмасын өткізу барысында оқушылар түрлі іс - әрекеттерді орындайды. Дегенмен олардың қандай да бір іс - әрекеттің басым орындалуына орай топтастыруға болады. Демек, ойын барысында орындалатын негізгі іс - әрекеттерді анықтап, оның түрлерін іс - әрекетке орай алмастырып отыруға тура келеді. Кейбір дидактикалық ойындарда оқушылардың орындаушылықпен (қайта берілген үлгіге еліктей отырып), біршамасында еске түсіруімен, (қайта жаңғыртумен) байланысты, қайсы бірінде тексеру мен бақылау, өзгерту, түрлендіру, әртүрлі мүмкін варианттарды іздестіру сияқты іс - әрекеттер орындалады. Ойын элементтерін пайдалану нәтижелі болу үшін осы сияқты іс - әрекеттерді алмастыра отырып дидактикалық ойындардың өзгермелі болуын да жүзеге асыруымыз керек.

Рөлдік-мазмұндық ойын

Қоғам дамуының осы сатысында ойынның жаңа түрі — *рольдік ойын* пайда болады. Бұл ойын арқылы балалар өздерінің негізгі әлеуметтік қажеттілігін - үлкендермен бірге өмір сүруге ұмтылысын қанағаттандырады, өйткені бұл қажеттілік олардың еңбегіне қатысудың негізінде қанағаттандырылуы мүмкін емес. Өзімен-өзі жүрген балалар өзара бірігіп, қоғамдасып, үлкендердің әлеуметтік қатынасы мен еңбек іс-әрекеттерінің негізгі белгілерін қайталайтын ойын ұйымдастырып, өздері үлкендердің ролін орындауды алады. Сөйтіп, өндіріс пен өндірістік қатынастардың күрделіленуіне байланысты баланың қоғамдағы ерекше орнына олардың үлкендермен ортақ өмірінің ерекше формасы ретінде біреудің ролін ойнау пайда болады.

Рольдік ойында заттың іс-әрекеттерді жаңғырту екінші кезекке ығысады да, қоғамдық қатынастар мен еңбек функциясын жаңғырту бірінші кезекке шығады. Сол арқылы баланың үлкендермен байланыс жасауы мен ортақ өмірінің қоғам мүшесі ретіндегі негізі қажеттілігі қанағаттандырылады.

Рольдік ойынның алғышарттары ерте балалық шақ бойына заттық іс-әрекетте пайда болады. Олар заттың ерекше тегінің— ойыншықтардың іс-әрекеттерін игеруден тұрады. Ерте балалық шақтың өзінде-ақ балалар үлкендермен бірлесе қимыл жасап, ойыншықтарды ұстап-тұрудың кейбір әдістерін үйренеді, ал кейінірек оны өздігінен атқаратын болады. Мұндай іс-әрекеттерді, әдетте, ойын деп атайды, бірақ дәл мына жағдайда осылайша тек шартты түрде ғана айтылуы мүмкін.

Сәбилік шақтағы балалар ойындарында кең жайылған рольдер болмаса да рольдері бар ойындардың біртіндеп қалыптасуына алғышарттардың барын байқауға болады. Ойында заттардың баламасының пайда болуына байланысты балалар белгілі бір кісінің (мамасының, тәрбиешісінің, күтушісінің, дәрігердің, шаштараздың) іс-әрекеттерін бейнелей бастайды.

Рольдік ойын элементтері сәбилік шақта пайда болып, дами бастайтындығын біз айтып өткенбіз. Рольді ойындарда балалар үлкендермен бірге болуға тырысып, ерекше ойын түрінде ересектердің өзара қарым-қатынастары мен еңбектегі қызметін еске түсіреді.

Рольдік ойындар белгілі бір мақсатта, тілді меңгеруге ынтызарлықты оята отырып орындаушылық қабілетке де жетектейді. Рольдік ойынның мәні ойын барысында дәріс алушының тілдік қатынас жасауға деген талабын ашуда. Қажетті сөздерді үйренсем, тауып айтсам деген ойды да туғызады. Осындай ойындық жағдайда ғана қарым-қатынастық ерекше маңызға ие болады. Рольдік ойындар ғана үйренушінің сөздік қорын молайта түсіп, өз бетінше тілді үйренуге үлкен септігін тигізеді.

Рольдік ойындар, негізінен, тұрмыстық, қоғамдық-саяси, ғылыми, кәсіптік қарым-

қатынасты ойдағыдай жүзеге асыруды көздейді.

«Жаңа таныс» ойыны. Сіз абитуриентсіз. Сіздің қолыңызда емтиханға қажетті кітап болмай тұр. Сіз оны бейтаныс замандасыңыздың қолынан кордіңіз. Енді осы сәтті пайдаланып сол кісімен танысыңыз. Кітабын сұрай отырып, әңгіме арасында тілдік әдеп формулаларын пайдалануыңызға болады.

Айналасындағыларға қатысты *міндеттер* — баланың өз басына алған рольді орындау қажет екендігін сезгендігі. Өзге балалар одан өзіне алған ролін дұрыс орындауды күтеді және талап етеді. Мысалы, сатып алушының ролінде бала өзінің алғандары үшін ақша төлемей кетуге болмайтындығын түсінеді. Дәрігердің ролі оны шыдамды болуға және ауруға талап қоя білу және тағы басқаға да міндеттейді. Міндеттерді орындай отырып, бала ойынға қатысушылардың ролін орындайтын басқалардың да *праволарына* ие болады. Мәселен, сатып алушының роліндегі бала өзіне ойыншықтар сәресінде бар кез келген товарды жіберуді талап етуге және басқа сатып алушыларға жасалатындай қатынасты талап етуге правосы бар. Дәрігер-өзіне құрмет пен сенімділік қарым-қатынасты, өзі берген нұсқауларды емдеушілердің орындауларын талап етуге правосы бар. *Сюжетті ойынның мәні рольді орындаушының өзіне қойылған міндеттерді орындауы мен ойынға қатысушы өзгелерге де қатысты праволарды іске асыру болып табылады.*

Рольді ойын *қиялдың дамуында* анықтаушы орын алады. Ойын әрекетінде бала бір затты екінші затпен алмастыруға, өзіне түрліше рольдерді алуға үйренеді. Қиялды дамытудың негізіне осы қабілет жатады, Мектепке дейінгі ересек балалардың ойындарында балама заттардың болуы міндетті емес. Балалар затты ойша түсінуге және олармен амал істеуге және өз қиялында жаңа жағдайларды жасауға үйренеді. Мұндай жағдайда ойын баланың ішкі дүниесінде өтеді. Нәзік саусақтарымен жағын сүйеп, ойға шомған кішкентай қыздың қуыршаққа қарап отырған фотографиясын алты жасар Катюша көріп тұр. Қуыршақ іс тігетін ойыншық машинаның жанына отырғызылған. Катюшаның айтқаны: «Кішкентай қыз өзінің қуыршағы іс тігіп отыр деп ойлайды». Кішкене Катя өзінің түсіндіруі бойынша тек оның өзіне тән ойын тәсілін тапты. Баланың жеке басының дамуына ойынның өз ықпалы бар.

Ойын арқылы бала ересек адамдардың мінез-құлқы және қарым-қатынасымен танысады, ал бұлардың бәрі оның өз мінез-құлқының үлгісі болады, өз құрдастарымен қарым-қатынас жасауға қажетті қасиет болып саналатын араласа білудің негізгі дағдыларына ие болады. Ойын баланы еліктіре және оның өзіне алған роліндегі ережелерді орындауға итермелей отырып, сезімнің және мінез-құлықтың ерікті жігерді реттеудің дамуына себепші болады.

Баланың іс әрекетінің жемісті түрлері саналатын сурет салу мен құрастыру мектепке дейінгі балалық шақтың түрлі кезеңдерінде ойынмен тығыз байланысты. Мәселен, сурет сала отырып бала қандайда бір сюжетті ойнайды. Балалар өзара қырқысып жатқан, бірін-бірі қуып бара жатқан аңдардың,

қонаққа бара жатқан және қонақтықтан қайтып келе жатқан адамдардың, соққан желден құлап түсіп жатқан алманың т.б. суреттерін салады. Текшелерден бірдеңені құрастыру ойын барысында ұштасады. Шофер ролін алған бала блоктарды құрылысқа апарады, сосын осы блоктарды машинадан түсіретін жүк түсіруші болады, ақырында ол үй тұрғызушы құрылысшы-жұмысшыға айналады. Бірлесіп ойнағанда бұл міндеттерді бірнеше бала өзара бөліседі. Сурет салуға, құрастырушылыққа деген ынталары басында тек ойын мақсатына сәйкес сурет салуға, құрастыруға бағытталған процесс ретінде болады. Тек мектепке дейінгі естияр да ересек жастағы балаларда ынта іс-әрекеттің нәтижесіне (мысалы, суретке) ауысады да іс ойын ықпалынан азат етіледі.

Ойын іс-әрекеті ішінде оқу ісі де қалыптаса бастайды, кейінірек ол бала іс-әрекетінің басты түріне айналады. Оқу ісін ересек адам енгізеді, бірақ ол тікелей ойыннан пайда болмайды. Бірақ мектеп жасына дейінгі бала ойнай жүріп оқи бастайды. Ол оқуға белгілі бір ережелері бар рольді ойынның ерекше түрі ретінде қарайды. Әйтсе де осы ережелерді орындап жүріп, қарапайым оқу әрекетін меңгеріп жүргенін баланың өзі де аңғармайды. Үлкендердің оқуға көзқарасы ойынға көзқарастан бүтіндей өзгеше. Үлкендер баланың оқуға көзқарасын ақырындап байқаусыз қалыптастырады. Балада оқуға деген тілек пен бастапқы іскерліктері қалыптасады.

Сюжеттік ойын

Балалар өздерінің рольді ойындарында айналасындағы шындықтың көп жақтылығын көрсетеді. Олар үй тұрмысынан, үлкендердің еңбектегі іс-әрекеті мен олардың еңбектегі қарым-қатынастарынан көріністер көрсетіп, замана оқиғаларын (космостық ұшулар, арктикалық экспедициялар) және басқаларды бейнелейді. *Балалар ойындарында көрсетілетін шындық рольді ойындардың сюжеті болады.* Балалар араласатын өмір ауқымы неғұрлым кең болса, ойын сюжеті де соғұрлым кең де сан алуан келеді. Сондықтан да, мектепке дейінгі кішкентайлардың ойын сюжеттері шағын, ал мектепке дейінгі ересектердің ойын сюжеттері өте сан алуан. Бес-алты жастағы балалар қонақтар, қызы мен анасы, балабақша ойындарын ғана емес, колхоз әмірі, көпір салу, космос кораблін ұшыру сияқты ойындарды да ойнайды.

Ойын сюжетінің әр алуандылығы артқан сайын ойын уақытының ұзақтығы да артады. Мәселен, үш-төрт жастағы балалар ойынының ұзақтығы бар болғаны 10-15 минут болса, төрт-бес жаста балалар ойынының ұзақтығы 40-45 минутқа, мектепке дейінгі ересектерінің ойыны бірнеше сағатқа, кейде тіпті бірнеше күнге созыла береді.

Балалар ойынының кейбір сюжеттері мектепке дейінгі кішкентайларда да, ересектерінде де қызы мен анасы, балабақша ойындары кездеседі. Бірақ ойын сюжеттері мектепке дейінгі жастағы балалардың бәріне ортақ болғанымен

ойындардын ойналу сипаты түрліше: бір тақырып төңірегінің өзінде мектепке дейінгі ересектер ойыны кішкентайлар ойынына қарағанда анағұрлым алуан түрлі. Әрбір жасқа ортақ сюжет төңірегінде болмысты түрлі жақтарынан көрсете білу тән. Мәселен, челюскиншілер болып ойнауда балалар дамуының түрлі сатыларын байқауға болады. Сәбилер үшін бұл ойынның ең түйінді жері — мұзжарғышпен жүзу. Жас сатысы жоғары болғанда бірінші орынға полярлық эпопеяға қатысушылардың сыртқы әлеуметтік қарым-қатынастары мен әлеуметтік сатысы (кімнің жолы үлкен), капитанның, машинистің, радистің тағы басқаларының мінез-құлық ережелері шығады. Ақырында, моральдық, асқақ сезім түріндегі ішкі әлеуметтік қарым-қатынастардың бәрі өзекті мәселеге айналады. Ұқсас ойындарды балалар кез келген жаста ойнай береді, бірақ түрліше ойнайды.

Сонымен, сюжетке нұсқау ойынды толықтай сипаттамайды. Сюжетпен қатар рольді ойынның мазмұнын да ажырату қажет. Ересектер іс-әрекетінен бала нені негізгі сәт деп бөліп көрсетсе, *ойынның мазмұны, сол болып табылады*. Әр түрлі жастағы балалар тобы ортақ сюжетті ойынға түрліше мазмұн береді. Айталық, кішкентайлар ересектердің қандай да бір істерін еске түсіре отырып, тек белгілі бір заттармен белгілі бір қимылды әлденеше рет қайталайды. *Заттар арқылы үлкен адамдардың шынайы істерін қайталап көрсету мектепке дейінгі кішкентайлар ойынының негізгі мазмұны болып табылады*. Мысалы, сәбилер түскі тамақ ішу ойынын ойнағанда қандай да бір қимылды бірнеше рет қайталай отырып, нан тіледі, ботқа пісіреді, ыдыс-аяқ жуады. Әйтсе де балалар тілінген нанды үстел басындағы қуыршақтардың алдына қоймайды, пісірілген ботқаны тәрелкеге салмайды, таза тұрған ыдыстар жуылады. Мұнда ойын мазмұны тек қана заттар арқылы жүргізілетін қимылдармен көрсетіледі.

Мектепке дейінгі кіші жастағы бала, рольді ойындағы сияқты ойын сюжетін жоспарламайды, ол қолына іліккен затқа байланысты өздігінен пайда болады. Мысалы, баланың қолында түтік болса, ол дәрігер, ал термометр болса, онда ол медсестра болады. Балалар арасындағы негізгі талас іс-әрекет жасайтын заттарды иемденуден пайда болады. Сондықтан да бір машинаны бір мезгілде екі шофер жүргізіп келе жатады, ауруды бірнеше дәрігер қарайды, түскі тамақты бірнеше ана пісіреді. Міне, сондықтан да рольдер бір заттан екінші затқа ауысуға байланысты жиі ауысып отырады.

Сонымен бірге мектепке дейінгі кіші жастағы балалар арасында ойынның мазмұны ретінде көбіне адамдар арасындағы қарым-қатынас көрінеді.

Ойын кезінде адамдар арасындағы қарым-қатынасты толығынан бере білу баланы белгілі ережелерге бағынуға үйретеді. Ойын арқылы балалар үлкендердің қоғамдық өмірімен таныса отырып, адамдардың қоғамдық функциясы мен олардың арасындағы қарым-қатынас ережелерін түсінуге де араласады.

Мектепке дейінгі ересектердің рольді ойынының мазмұны өзі қалаған рольден туындайтын ережелерге бағыну болып табылады. Бұл жастағы балалар ережелерді орындауға төтенше міншіл келеді. Ойында қоғамдық мінез-құлық ережелерін орындай отырып «не болатынына?» назар аударады. Сондықтан олар ненің болатындығы, ненің болмайтындығы жөнінде пікір таластырып: «Аналар бұлай істемейді», «Дәрігер ауруларды осылай қарай ма?» - және т. б. дейді.

Сонымен, рольді ойын сюжеті мен мазмұнының дамуы айналасындағы үлкендердің өмірін баланың барған сайын тереңірек ұғына түскендігін бейнелейді.

Ойын жайындағы балалардың шынайы өзара қарым-қатынастары олар тек өздері келіскенде ғана пайда болады, бірақ байқаусыз түрде ойын барысында да өтуі мүмкін. Ойын жөнінде пайда болатын шынайы өзара қарым-қатынастар, біраз кейінірек, ойын сюжетімен анықталатын өзара қарым-қатынастарға да ауысады. Бұл жағдайда сюжетті қарым-қатынастар формаға айналады да одан шынайы қарым-қатынастар байқалады.

Балалар арасындағы шынайы өзара қарым-қатынас сюжетті байланыстарды мүмкін болатын логикасына сәйкес келуі мүмкін. Мысалы, самолет және жол жүрісі тәртібін реттеушісі ойынын бастаушы осы ойынды ұсына отырып, өзі жол жүрісі тәртібін реттеуші болады. Бұл жағдайда ойын бастаушы өзіне тиісті роль бойынша басқа балаларға жетекші болу мүмкіндігіне ие болады.

Балалар арасындағы шынайы қарым-қатынас сюжетті байланыстың логикасына сәйкес келмеуі де мүмкін. Мысалы, ойын бастаушы өзіне бағыныңқы рольдің бірін (ол бүкіл эскадрилья самолетінің бірін бейнелейді) алады да, жол жүрісі тәртібін реттеушінің ролін алған балаға бағынады.

Егер бастаушы өзіне бағыныңқы рольді алса, бірақ ойынға нақтылы түрде жетекшілік етіп отырса, онда ойындағы өзара қарым-қатынастар шынайы қарым-қатынастар болып күрделенуі мүмкін.

Жайылған сюжетті түпкі ойын жасау бірлескен іс-әрекетті жоспарлау шеберлігін дамытумен бала өзімен бірге ойнаушылар арасында тез орнын табудың қажеттігін, олармен байланыс орнатуды, ойнаушылардың тілегін түсіне білуді, өз тілегі мен мүмкіндіктерін салыстыра білудің қажеттігін ұғына бастайды. Мұнда әр бала ойынның жалпы жағдайы мен осы топтағы балалардың құрамына сәйкес өзін-өзі соларға икемдеуге үйренеді. Ойынға кіріскенде балалар өздерінің жеке бастарының ерекшеліктерін көрсете бастайды. Біреуі талап етіп айқай салады: «Мен бастық боламын! Мен!». Балалардың бірэсы бұл тілекті үн-түнсіз қабылдайды. Бірақ арасында оның мұндай мәлімдемесіне келіспеушілердің табылуы ықтимал. Мұндайда дау-жанжал туады. Рольді бөлісуге қанағаттанбаған бала ойынға қатысудан бас тартуы мүмкін: «Сендермен ойнамаймын. Бітті!» Бірақ ол бірінші орынға ие болғысы келген баланы ығыстыруы да мүмкін: «Кәне бері келіндер! Бұйрықты

мен беремін!»

Егер балалар өзара келіспесе, ойын бұзылады. Ойынға деген қызығу, оған қатысуға деген тілек балаларды өзара келісімге де келтіреді.

Е.С. Слеповичтің «Сюжеттік-ойын» әдістемесі.

Мақсаты: Баланың өз іс-әрекетін ұйымдастыра білуін анықтау.

Әдістеме арнайы іріктелген топта жүргізілген. Балаларды алдын-ала дайындалған бөлмеге алып барған. Онда келесі тақырыптарға сай ойыншықтар дайындалған: «Емхана», «Дүкен», «Отбасы», «Құрылыс». Әдістеме психикалық дамуы тежелген балалармен жүргізілген.

Е.С.Слепович және оның шәкірттері жүргізген әдістемеде анықталғандай, қарастырылып отырған топтағы балалар өздігінен ойын бастамайды. Олар кейде ойыншықтарды алып, оларды қарап заттық-ойындық іс-әрекеттер жасаған. Не істеп жатырсыңдар деген сұраққа,

олар: «машинаны жүргізіп жатырмын», «қуыршақты киіндіремін» деп жауап берген. Тағы бір жағдайларда балалар іс-әрекеттерді өздерінің қиялынан шығаратыны байқалған. Егер эксперимент жүргізуші ойын шартын ұсынбай жатып, ойынды бастауға итермелесе бұрынғы көрсеткіштер қайталанып отырды, яғни өздігінен ойын бастамады. Алайда, уақыт өте келе ойынды ұйымдастыруға деген талап арта түсті. Сонымен бірге топтың бір бөлігі ауыр түрдегі ПДТ балалар ойын бастауға ықыласы болмай, бөлме ішінде жүгіріп жүрді немесе басқа іспен айналысты. Кейде үлкен адам ойынның нақты тақырыбын берсе де, балалардың тек жартысы ғана ұсынылған ойынның шарты бойынша ойынды бастаған. Сонымен қатар жан-жағына қарап қасындағы баланың немен айналысып жатқанымен жұмысы болмады. Қарастырылып отырған топтағы мектепке дейінгі балаларда ойыншықтарға деген көзқарасы өзгеше. Эмоционалды қатынасының төмендігі сүйікті ойыншығының болмауынан байқалады. Бұл жағдай зерттеу жүргізгеннен ғана емес, ата-аналарымен сұхбаттан кейін де мәлім болды. Олардың айтуы бойынша, балаларының белгілі, ұнататын ойыншығы жоқ.

Бұл әдістемені жүргізу барысында балалардың қоршаған орта туралы білімін, үлкендердің іс-әрекеті туралы білімін, адамдар арасындағы қарым-қатынасты түсінуін, жинаған білімін ойын шартында қолдана білуін, өз ролін түсініп және басқалармен қатынас жасауын байқаған. Ойында сонымен қатар, балалардың өз әрекеттеріне және құрбыларының әрекеттеріне эмоционалдық қатынасы байқалған.

Психикалық дамуы тежелген балалардың ойыны жайында жалпы айтсақ: оларға бірқалыптылық, шығармашылықсыздық, жеткіліксіз эмоция тән. Қалыпты дамудағы балаларда 6 жаста сюжеттік ойын өзінің даму шыңына қол жеткізеді. Ал, қарастырылып отырған ПДТ балаларда ойыншылардың өз

міндеттерін дұрыс бөлмеуімен, ойын ережелерінің сақталмауымен ерекшеленеді. Мұндай ерекшеліктер қалыпты дамудағы мектепке дейінгі жастағы балаларға тән.

Ойынды дамыту үшін түрлі ережелер мен ойнайтын ойындардың да үлкен дидактикалық мәні бар. Сондықтан тәрбиешілер мен ата-аналар бұл ойындарды белгілі талапқа сәйкес ұйымдастырып отырулары қажет. Балалардың ойынына үлкендер тарапынан жетекшілік болмайынша, олардың әрекеттік мазмұны өзінің негізгі мақсатына жете қоймайды. Мәселен, бала әкесіне еліктеп, түрлі заттарды шегелеуді үлкен дәреже кореді. Баланың осы тілегін қолдау керек. Осындай ойын арқылы бала еңбек дағдысына үйрене бастайды. Бұл өзінше «ойын» болып сақталғанымен, баланың барлық күш-жігерін, зейінін өзіне аударып отыр. Балалар ойынына үнемі дұрыс басшылық етіп отыру - ой-орісінің, өмір тәжірибесінің жан-жақты қалыптасуына байланысты жүргізілетін жұмыстардың басты бір бөлегі.

Мектепке түскеннен кейін бала ойынының мазмұны кеңейе бастайды. Мәселен мектепке дейін тұрмыстық ойындарды (семья, магазинге бару т. б.) көбірек ойнайтын болса, енді қоғамдық-саяси мәні бар, еңбек процесінің сан алуан жақтарын көрсететін сюжеттік ойындарды ойнауға ауысады. Мәселен, бірінші сыныптағылар қуыршақтарына, үйдегі кішкентай балаларға сабақ үйрете бастайды, олардың бірі — мұғалімнің, қалғандары оқушының рөлін атқарады. Ойында мектеп өмірінің бейнелеуі екінші сынып балаларында біртіндеп кеми бастайды, оның орнын творчестволық ойындар басады. Адамдардың жай қимыл-қозғалысын көрсетуден гөрі бала олардың бір-бірімен қатынасын, сезімдері мен көңіл-күйлерін көрсетуге талаптанады. Енді оқыған кітаптары, көрген кинолары, үлкендерден естіген өңгімелері баланың ойын мазмұнына кіреді.

Жаттығулар мен спорттық ойындар

Бұл кезеңнің ерекшеленетін себебі: Бала алғаш рет мектеп табалдырығын аттайды, сабақтардан тез шаршайды, бұрынғыдай қимылдай бермейтін болады. Өйткені бұған дейін балалар үнемі қозғалыста болады, ойнайды, жүгіреді, ертеден ұйқыға жатқанға дейін 6 сағаттан аса қозғалыста болады. Ал мектеп табалдырығын аттағаннан кейін жүріс-тұрысы, қозғалысы таза ауада болатын уақыты әлде қайда азаяды, тіпті ұйқысы да бұзылады. Бұл олардың ден саулығының қалыптасуына кері әсерін тигізеді. Зерттеулер көрсеткендей мектеп оқушыларының 80 пайызының организмінде ақау болатыны - осының дәлелі. Әрине аптасына 3-ақ рет болатын дене шынықтыру сабағы организмнің күнделікті қозғалыс қажеттілігін қанағаттандыра алмайды. Мектеп табалдырығын аттаған 1 – сынып оқушысы мектеппен қалай танысса дене шынықтыру сабағымен де солай танысуы керек. Ал мектептегі жалпы дене шынықтыру, сауықтыру жұмыстарының басқа пәндермен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктері бар. Оқушылар спорт залға, алаңға арнайы спорттық киіммен ғана шығуы тиіс десек, бұл – оларға қойылатын алғашқы талап.

Бастауыш сыныптарда оқушыларға дене шынықтыру пәні бойынша теориялық білім мен практикалық дағдылар меңгеріледі. Сауықтыру шаралары ағзадағы физиологиялық өзгерістерді жақсартумен денені шынықтыруды көздейді. Бұған таң ертеңгі бой жазу жаттығулары, сабақ үстінде өткізілетін сергіту сәттері, үзіліс күні жасалатын жаттығулар мен ойналатын ойындар, сабақтан тыс уақыттағы ойындар мен жаттығулар жатады. Таң ертеңгі бой жазу жаттығулары оқушылар дене шынықтыру сабығында орындап, үйреніп, оларды үйде өз беттерімен қайталап жаттығады. Бұған оқулықтағы жалпы дамыту жаттығуларымен мұғалімнің өз қалауы бойынша іріктеп алынған жаттығуларды пайдаланады. Бой жазу жаттығулары музыка ырғағымен неше түрлі спорт құралдарын қолданып өткізсе оның құндылығы арта түседі. Қазір мектептердің көбінде үзіліс кезінде таза ауаға шығып бой жазып сергуіне мүмкіндік бола бермейді. Сондықтан оқушылар үзілісте азда болса ойнап, жаттығулар орындау арқылы, өздеріне керекті қимыл қозғалыстар жасау мақсаты үшін оқулықта шағын ғана орынды қажет ететін ойындар көрсетілген.

Сабақтан тыс кездері жасалатын жаттығуларды мұғалім көбінесе әрбір дене шынықтыру сабағы сайын үйге тапсырма ретінде беріп отырады, және тапсырмалардың дұрыс орындалуын қадағалап, тексеріп отыру керек. Таң ертеңгі бой жазу жаттығулары мазмұнына қарай 4 топқа бөлінеді:

Алғашқы жаттығуларды ұйымдастыру

Керіліп – созылу жаттығулары

Тыныс алу мүшелері мен организмінің қан айналымына әсер ететін жаттығулар

Аяқ қолдың бір мезетте қозғалуына, денені дұрыс ұстауға арналған жаттығулар.

Таң ертеңгі бой жазу жаттығуларының ойдағыдай өтуі, оның ұйымдастырылуына байланысты. Бастауыш сыныптарда өтетін спорт сағатының мақсаты – оқушыларды дағдылы қозғалыс түрлеріне (жүру, жүгіру, секіру, т.б.) спорттық жарыстарға қатысуға дайындау. Таң ертеңгі бой жазу жаттығуларын үйде орындауға бақылау жасау және т.б. Бала алғашқы кезде далаға шыққан бетте жаттығулар орындайтын жерге жеткенше тез жүгіріп барып, одан соң жүгіруді бастап, бара-бара жылдамдықты үдете беруі қажет. Ең әуелі жүгіруден бастаудың мәні қан айналу процесімен ішкі мүшелерді тиісті жүктемелерге дайындайды. 5 – 10 минут жүгіріп, одан кейін керіліп-созылу жаттығуларын орындайды. Кеудені кере дем алу, иық, кеуде және белді қозғау жаттығуларын орындап бірте-бірте күрделендіре береді. Бастауыш сыныптарды дене тәрбиесі сабағында оқушылардың дене жағынан даму процестері баса ескерілуі қажет. Сабақтың мақсатына қарай арнайы іріктеліп алынған жаттығулар мен ойындарды, оқушылар орындай алатындай болуы керек. Баланың өз құрбыларының арасында жүргенде көпшіл бола білу мінез-құлқын қалыптастыратын бірден-бір құрал ойын екені даусыз. Әрбір баланың мінез-

құлқы ойын үстінде қалыптасады. Яғни біреуі әділ ойнайды, екінші біреуі алдайды, үшіншісінің жаттығуды орындауға шамасы келмейді, енді бірі жігерсіздік танытады. Сондықтан бастауыш сынып мұғалімдері ойын тәрбие құралының негізі ретінде пайдалану керек. Адамның жеке басының қасиеттері дененің қалыптасуымен байланысты. Денені жүйелі түрде шынықтыру мен ден саулықты нығайту. Адамның ойын өсіріп, шығармашылық қабілетін арттырады. Органзм шамасы келетін жаттығуды және дұрыс ұйымдастырылған жұмысты орындағанда ғана дамып, нығайып жетіледі.

Қазіргі мектептерде бір ауысымда оқитын оқушыларға күніне бір сағат; ден саулық сағаты; өткізіліп жүр. Денсаулық сағаты 2 немесе 3 сабақтан кейін барлық оқушылардың қатысуымен 45 минут бойы өткізіледі. «Денсаулық сағаты» жергілікті жағдайға және оқушылардың санына байланысты оқу күнінің басқа бір уақытында өткізуге де болады.

Бұл үлгі 6 сабақ кестесі бойынша беріліп отыр. «Денсаулық сағатын» үшінші сабақтан кейін қойғанда да осы уақыт кетеді. Бұрын бір ауысымда оқитын мектептерде 6 сабақ 14 сағат 25 минутта бітетін. Таңертеңгі бой жазу жаттығуларын орындау үшін, оқушылар мектепке 8 сағат 15 минутта келіп, 8 сағат 30 минутқа дейін таңертеңгі бой жазу жаттығуларын орындап, содан соң сабақ басталатын. Ал қазір оқушылар 8 сағат 15 минутта сабаққа отырады. Сонымен бұрынғы 30 минуттық, болмаса 20 минуттан екі рет өткізілетін ұзақ үзіліс уақыты денсаулық сағатына пайдаланылады.

Осылайша мектептегі бұрынғы қалыптасқан сабақ кестесі өзгермейді. Демек таңертеңгі бой жазу жаттығулары мен ұзақ үзіліс уақытынан күнде өткізіліп тұратын денсаулық сағаты шығады. Бұл сабақ тек далада өткізіледі. Күнделікті «денсаулық сағатын» өткізу балалардың қозғалыс белсенділігін арттырып, денсаулығын нығайтады, денесінің шынығу деңгейін көтереді. Әсіресе ақыл-ойына, мидың қабылдау процесіне әсер етеді. Демек мидың белгілі бір уақытта тынығуына жағдай жасайды.

Гимнастикалық жаттығуларды үйретіп, меңгертудің мақсаты – баланың бұлшық еттерін, күш – қайратын өз уақытында жетілдіруге дайындау, иіліп-бүгілгіштігін дамытуға жағдай жасау. Сондай-ақ оқушы өз қимыл-қозғалысын соған сәйкес музыка ырғағымен үйлестіруге үйренеді. Көркем гимнастика мен акробатикалық жаттығулардың элементтерін орындауға дағдыланады.

Ал жеңіл атлетиканың жүгіру, секіру, лақтыру жаттығуларының техникасын жетілдіргенде нәтижесі жақсарады. Жеңіл атлетика жаттығуларын кеңінен қолдану оқушының шапшаңдылық, күштілік, төзімділік қасиеттерін, қимыл-қозғалыстарын дамытып жетілуіне, күш-қайратының молаюына ықпал етеді. Жалпы дамыту жаттығулары – мойын, иық, кеуде, арқа және аяқ бұлшық еттерін дамытуға пайдасын тигізеді.

Дене тәрбиесі мен адам психологиясы өзара тығыз байланысты. Балалар өмірінде оның ой әрекетінен тыс ешбір процесс болмайды. Адамның жан-

дүниесіндегі әрбір түйсік, қозғалыс түрінде білінетіндігі және керісінше әрбір қимыл-қозғалыс көңілге тікелей байланысты екендігі ғылыми түрде дәлелденген. Сөйтіп ақыл-ойға қозғау салмайтын бірде-бір қимыл жоқ, ой қызметі қимыл түрінде көрініс табады.

Ойынға баланың дене мүшелері түгел қатысады, ойын оның барлық рухани әрекетіне қозғау салады, сөйтіп жеңіл және гимнастиканың, дене тәрбиесінің барлық түрлерінің міндетін атқарады. Осылайша бастауыш мектеп оқушыларының күнделікті тіршілігіндегі қозғалыс белсенділігін арттыру мақсатында қолданылатын дене шынықтыру – сауықтыру жұмыстары дұрыс жолға қойылғанда ғана біздер денісау ұрпақ тәрбиелей аламыз.

Дене тәрбиесінің негізі – жеке тұлғаның өз қолында. Мысалы, әр күні дағдылы жаттығулар жасап, тазалықты қастерлеуді қалыптастырса, екіншіден, түрлі сауықтыру қимылдарын міндетті түрде (парыз) жасап, дене қимылдарын шынықтырса, онда ол денсаулығын, ой парасатын таза сақтай алады.

Дене тәрбиесі түрлі жаттығулар арқылы жеке тұлғаның бойындағы қимыл анализаторларын іске қосып, қимыл жүйесін, сымбатын, симметриялық салмағын қалыптастырады, оның ұстамдылығын, төзімділігін, еңбекке бейімділігін арттырады. Дене тәрбиесі сабақтар арқылы, спорттық жарыстар арқылы, түрлі дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстары арқылы жүргізіледі.

Ойын арқылы балалардың ойлау қабілетін арттыру

Ойын - оқу үрдісіндегі оқытудың әрі формасы, әрі әдісі ретінде дербес дидактикалық категория. Сонымен бірге ойынды мұғалім мен оқушылардың бірлескен оқу әрекетінің өзара байланысты технологиясы ретінде де қолдануға болады. Бастауыш сынып оқушыларының мектепке келгенге дейінгі негізгі әрекеті - ойын болса, оқу-тәрбие үрдісінде олар біртіндеп ойын әрекетінен оқу әрекетін орындауға бейімделуі тиіс. Ол сабақ барысында пайдаланылатын дидактикалық ойындар арқылы жүзеге асырылады. Дидактикалық ойындар арнайы мақсатты көздейді және нақты міндетті шешеді. Ойын - оқушылардың оқуға деген ынтасын арттыратын құрал. Сондықтан да бастауыш, дайындық сыныптарында оқушылар сабақ үстінде ойынды көп қажет етеді. Оларға пайдаланатын ойындар оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай күрделеніп отырады. Мысалы, дайындық сыныбында қарапайым ғана ойын түрлерін ойнатсақ, сыныбы үлкейген сайын баланың жас ерекшелігіне сай болып күрделенген жөн. Олай болса ойынды пайдаланудың, маңызы зор. Ойынды математика сабағында қолдана отырып, балаларды саналы ойлауға үйретеміз. Нәтижесінде балалардың қаншалықты білім меңгергенін анықтауға болады. Мұндай ойынның көптеген түрлері бар. Сондықтан ойын балалардың жас ерекшеліктеріне және өтілетін сабақтың тақырыбына мазмұнына сай етіліп таңдалып алынғаны дұрыс. Бала ойын іс-әрекеті үстінде білімді қалай игеріп

жатқанын, ал оқу үрдісінің қалай ойынға ұласып кеткенін аңғармай қалуы тиіс. Сонда ғана ойын және іс-әрекеттері табиғи бірлікте болып, пәндік білім, білік және дағдыны игеруге толық ықпал жасайды. Мысалы, дайындық сыныптарда сан санауға заттарды санап және олардың екі тобын салыстыруға, өлшеміне, пішініне және түстеріне қарай ажыратуға үйрету мақсатында «Жеміс жинау», «Өз орныңды тап», «Сан құрамын анықта», «Құстарға қамқорлық», «Жапырақ жинаймыз», «Шырша безендіру» ойындарын ойнатуға болады. Ойын да халық педагогикасының құрамдас бір бөлігі болып келеді. Ұлттық ойындар халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайларына байланысты туып, дамығанына қазақ халқының ойындарымен таныса отырып, көзіміз әбден жетеді. Халық ойындарын сабақтарда пайдалану оқушының алған білімін күнделікті өмірмен бері құштастыруға қолайлы.

Мысалы: математика сабағында балалардың ой-өрісін дамытатын «Санамақ» ойыны. Оның басты ерекшелігі — баланың ойлау қабілетін жетілдіру. Атау ұйқастарын санау арқылы бала сан үйренеді, санға аты ұқсас заттарды танып біледі.

Бір дегенім - білім,

Екі дегенім - егеу т.б.

Оқушылардың ой белсенділігін, саналы ойлана білуін дамыту, жетілдіру - мұғалімнің негізгі міндеті. Ойын баланың ойлау қабілеті мен сөздік қорын түрлі дағдымен шеберлікті меңгеруге қиындықты жеңуге, төзімділікке баулиды.

Әр сабақта ойынды тиімді пайдалану сол сабақтағы өтілетін жаңа тақырыпты баланың жақсы өз дәрежесінде меңгеруіне әкеледі. Дайындық сыныптарда *сауат ашу* сабағында әріптермен, дыбыстармен танысу барысында балалар бірнеше ойын түрлерін ойнайды. Мысалы: «Сөз ойла, тез ойла», «Балықшы», «Сәйлемді жалғастыр», «Жоғалған буынды тап», «Кім тапқыр?», «Кім көп біледі?» т.б.

Бірнеше ойындар ойнатуға болады. «Сөз ойла, тез ойла» ойынында доп лақтырып ойнатылса, «Балықшы» ойынында аквариумнен балықты, магниттік кубиктерді қармақпен аулап (қармақ басында, балықтың астыңғы жағында магнит болады), сонымен балықты алып, ондағы сұраққа жауап беруге болады. Ойын - адамның өмір танымының алғашқы қадамы.

«Ойын ойнап, ән салмай, өсер бала бола ма?», - деп өлеңде айтылатындай, бала өмірінде ойын ерекше орын алады. Балалар ойын барысында өздерін еркін сезініп, ізденімпаздық, тапқырлық әрекет танытып, түрлі психологиялық түсінікпен сезім әрекетіне сүңгиді. Ойын үстінде бала шынайы өмірдегідей қуаныш пен реніш сезімінде болады. Ұлттық ойын ойнау арқылы оқушылардың өз салт-дәстүріне, әдет-ғұрпына деген сүйіспеншілігі артады. Сондықтан мен өз сабақтарымда мынандай ұлттық ойын түрлерін ойнатамын. «Бәйге», «Хан талапай», «Орамал тастамақ» т.б. ойындар.

Бәйге ойынында екі топтан екі оқушымен ойналады. Екеуі келіп сұрақтар алады, Кім тез жауап берсе, сол дереу тақтадағы өз жорғасын мәреге жеткізеді.

Хан талапай, Балаларды үш топқа бөліп, алдыларына асық шашамыз. Олар асықтағы нөмірмен сұрақтарға жауап береді.

Орамал тастамақ ойынында ойын ұжыммен ойналады. Ойынды алдымен өзім бастап кез келген өрнекті дауыстап айтып (2+3), орамалды бір оқушының алдына қоямын. Сол оқушы бөгелместен 2 мен 3-тің қосындысы 5-ке тең деп айту керек. Ары қарай балалар ойынды өздері жалғастырады. Міне, осындай ойындарды өз сабағымда пайдалана отырып, балаларға дәріс беремін.

Ойын - баланың алдынан өмірдің есігін ашып, оның шығармашылық қабілетін оятады. Сонымен қатар, ойын тынысы кең, алысқа меңзейтін, ойдан-ойға жетелейтін, адамға қиял мен қанат беретін ғажап нәрсе.

Ойын - тиімді тәсіл.

Жалпы бастауыш сынып оқушыларының мектепке дейінгі ең негізгі ісі ойын болғандықтан оқып үйрету барысында олар біртіндеп ойын әрекетінен таным әрекетіне турлі ойындарды ойнау барысында бейімделуі тиіс.

Я.А.Каменский: «Ойын айналадағы дүниені танудың тәсілі», - деп атап көрсеткен болатын. Осы сөздің өзінен-ақ балалардың танымдық әрекетін қалыптастыруда ойынның қаншалықты маңызы бар екенін түсінуге болады.

Ойынның нәтижесінде, баланың бойында: ойлау, ұйымдастырушылық қасиет, тапқырлық, белсенділік, шыдамдылық қалыптасады.

Ойын арқылы баланың психикалық ерекшеліктерін қалыптастыру

Адамның жан дүниесінің дамып жетілуі, әлеуметтік өмірге бейімделіп тіршілік етуі әр түрлі іс - әрекеттермен шұғылдану барысында қалыптасады. Сондай әрекеттердің бірі - ойын. Баланың психикалық даму үрдісінде ойын әрекетінің танымдық және тәрбиелік маңызы осы заманғы тәлім - тәрбиелік мыңызы осы заманғы тәлім -тәрбие психологиясында өзекті мәселе болып саналады. Ойын әрекетінде баланың денесі мен ақыл - ойы дамып, өзін қоршаған ортаның заттары мен құбылыстарын танып біледі.

Ойын - әрекеті тек адамдардың даму үрдісінде ғана емес, ол хайуанаттар дүниесінің тіршілігінде де кездесіп отыратын биологиялық фактор хайуанаттардың ойын әрекеті жаттығу мен тіршілік етуге бейімделіп даралық сипатқа ие болады. Ал жоғарғы сатыда дамып жетілген сана - сезім мен ақыл - ой иесі - адам баласының ойын әрекеті, бір жағынан, тіршілік етудің негізгі формасы болып саналатын болса, екінші жағынан, ұрпақтан - ұрпаққа беріліп отыратын өмір тәжірбиесінің нәтижесі болып табылады. Міне, осы тұрғыдан алғанда адам баласының ойын әрекеті, негізінен балдырған кезінде кезінен

дамып, баланың өсіп - жетілуіндегі басты және жетекші факторға айналады.

Білім - тәрбие ғылымы мен адамның жан дүниесінің сырын зерттейтін психология пәні ойын әрекетін адамның эволюциялық даму үрдісінің белгілі бір кездегі тіршілік қажеттілігі ретінде қарастырады

Осы бағытта негізгі бір құрамды білігі және баланың үлкендердің өмірін бейнелеу, айналадағы ортаны тану жолы екендігін көрсетеді.

Ойын әрекетін бала психикасының дамуында шешуші қызмет атқаратындығы Ж.Аймауытов, Т. Тәжібаев, М. Жұмабаев, С. Торайғыров, Ш.Құдайбердіұлы сияқты қоғам қайраткерлерінің бізге мұра болып қалған еңбектерінде айрықша орын алады.

Қазақ халқының өмір тәжірибесінде баланың әр алуан ойын түрлері олардың қимыл - қозғалыстарын, ептілігі мен бейімділігін, танымы мен пайымын дамытып, өрістетіп отырады деп санаған.

Осы заманғы педагогикалық психология ғылымының даму барысында мектепке дейінгі баланың ойыны, ең алдымен, өзінің қатар құрбыларымен, ата - аналары және өзге адамдармен қарым - қатынас жасаудың қуатты құралы саналатын болса, екіншіден балалар ересек адамдармен қарым - қатнас жасап, әр түрлі пайдасы істермен шұғылдануға дағдыланады. Үшіншіден, ойын әрекеті баланың танымдық психикалық үрдістерін қарқынды дамыту құралы болып табылады. Дұрыс ұйымдастырылған ойын әрекеті балалардың өзара қарым - қатнасын дамытумен бірге мұқтаждықтарын қанағаттандыратын әр алуан істерді жүзеге асыруға дағдыландырып, пайдалы және өнімді әрекеттер жасауға баулиды.

Елімізге әйгілі психолог ғалым Т. Тәжібаевтің педагогикалық психология саласындағы ой - пікірлері қазіргі күннің талабына сай жалғасып табуы міндетті нәрсе. Соңғы кездегі психология ғылымы саласындағы зерттеулер нәтижесі балалардың танымдық қызығуын неғұрлым ертерек дамытса, соғұрлым олардың болашақтағы оқу әрекеті жемісті болады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Балалардың танымдық әрекеті - олардың өткен ұрпақтың өмір тәжірибесін, белгілі білім жүйесін меңгереді. Осыған байланысты баланың танымдық белсенділігін арттыруда ойындардың алатын орны ерекше.

Ойын - бала әрекетінің негізгі бір түрі. Ойын арқылы адам баласының белгілі бір буыны қоғамдық тәжірибені меңгереді, өзінің психикалық ерекшеліктерін қатынастырады. Бала ойынында да қоғамдық ұжымдық сипат болады. Мысалы: кез - келген бала еш уақытта жалғыз ойнамайды, қатар - құрбылармен бірлесіп ойнайды, ойын арқылы бір - бірімен өзара қарым - қатынас жасайды. Ал мұның өзі оның дамуы үшін ерекше маңызы бар фактор екендігі түсінікті. Ойын баланың түрлі қасиеттерін дамытатынын мұнда да баланың қабілеті, белсенділігі бір сыдырғы байқалатынын А. С. Макаренко өте жақсы көрсетті. "Үлкендер өмірі үшін жұмыс, қызмет істеу, әрекет ету қандай орын алатын

болса, - деп жазды ол, - балалар өмірінде ойын да кандай үлкен маңызды. Ойында бала кандай болса, өскеннен кейін жұмыста көбінесе сондай болады. Сондықтан келешекке адамды тәрбиелеу бәрінен бұрын ойын арқылы болады."

«Оқу құралдарының мінезі -мектеп мінезінің айнасы»-деп атақты ұлы педагог-психолог, ақын М.Жұмабаев айтқандай, біздің берер білім, тәрбие жолында пайдаланылатын әдістемелер мәнді, жұмыр болуы керек.Ол үшін бала ұғымына, қабылдауына сәйкестендіріп, ойын ұйымдастыру қажет. Балаға таңдалған білім баланың ақылына лайықтап, талабын шабыттандыратындай, ойын оятарлық, іскерлігін дамытатындай, бастаған істің нәтижесіне жетуге тырысарлықтай нәрлі болуы керек.

Ойын адам әрекетінің бір түрі болғандықтан, оның да өзіне тән мотивтері болады. Ойынның қозғаушы күші - баланың нақты тілегі мен қызығуы.

Ұлттық ойындармен мектепке дейінгі балалардың танымдық әрекетін дамыту.

Ұлы педагог К.Д.Ушинский жас ұрпақты тәрбиелеуде халық педагогикасының талаптары терең бейнеленген халық ауыз әдебиетінің, әсіресе ертегі жырлары мен мақал-мәтелдерінің, сонымен қатар дәстүрлі ұлттық ойындардың маңызды екенін атап көрсеткен.Ұлттық ойындар ұлт ұлт болып қалыптасқалы халықпен бірге жасасып, ғасырлар бойы ұмытылмай, атадан балағ мұра ретінде ауысып отырған.Олар баланы пайдалы еңбекке, сөйлеуге,мергендікке, тапқырлыққа,ептілік пен күштілікке, бірлесіп қызмет атқаруға, төзімділікке және т.б. тәрбиелеудің ұтымды құралы болған.Қаз»рде әртүрлі ұлттар ойындары,соның ішінде қазақтың ұлттық ойындары жинақталған кітаптар шығарылуда.

Ұлт ойындары – интернационалдық тәрбиенің құралы. Олай дейтініміз ұлттойындарының арасында өзара үндестік, тығыз байланыс бар.

Ойынға тек ойын деп қарамай,халықтың ғасырлар бойы жасаған асыл қазынасы,бір жүйеге келтірілген тамаша тәрбие құралы деп қараған орынды.

Ұлттық ойындар халық педагогикасынаң бір саласы болып отыр.Ол-сандаған ғасырлар бойы ұрпақтың керегіне жарап, оларды өмірге әзірлеу қажетін өтеуде. Қазақтың ұлттық ойындары тек дүниені ғана емес,ойды жаттықтырушы да болып табылады. Ұлт ойындарын тек ойын деп қарамай, халықтың ғасырлар бойы жасаған асыл қазынасы, бір жүйеге келтірілген тамаша тәрбие құралы деп қараған жөн. Өйткені, ойын баланың дүниені танып білуге қадам жасар алғашқы басқышы. Егер баланың алғашқы өмір кезіндегі тікелей айнала қоршаған ортамен байланысын адамдармен, жолдастарымен карым - қатынасын елеп ескермей өмір тәжірбиелерінен қол үзгізіп, бірден өзіне бейтаныс дүниеге мәжбүр етсек, олардың психикалық дамуына кері әсер етуі әбден мүмкін. Оның үстіне бұл тәрбие үрдісінде жақыннан алысқа жай

нәрседен күрделіге, жеңілден ауырға, белгіліден белгісізге деген қағидаға да қайшы келмейді.

Қазақ халқының ұлт ойындары жеке адамдарды ғана тәрбиелеу құралы емес, ол бүкіл қоғамдық ортаны өз соңынан ертетін ұлттың азаматын тәрбиешісі, үлгі берершіктей әлеуметтік орта моделін жасаушы ретінде күрделі қызмет атқарған. Ұлттың ойын арқылы жеке тұлғалар қалыптасып, шыңдалып халыққа танылған сол арқылы өмірге жолдама алып, ел ішінде танымал адамдарға айналған. Қазіргідей арнайы мамандық беретін оқу орындары болмаған кезде ұлт ойындары халқымыздың өз ұрпағын тек ойын - сауықтарды бәсекеге түсіп жеңімпаз атанып, жүлде алу ғана емес, ата жолын қуып, өзінен бұрынғы дәстүрлерді жалғастырып, өз жұртында бар өнерді игеріп меңгеруге, шаруашылық жүргізу қолынан келетін, ел қорғауға жарайтын батыл да өжет, шапшаң ұрпақтарды тәрбиелеудің өзіндік жүйесін өмірге әкелген.

Сондықтан ұлт ойындарын бүгінгі бала-бақша және бала-бақшадан тыс оқу - тәрбие жұмысына, әсіресе балалардың туристік іс - әрекетін ұйымдастыруға енгізудің әлеуметтік-педагогикалық негіздері белгілі бір ғылыми — педагогикалық алғы шарттарға бағындырылуы тиіс.

Бала-бақшадағы және бала-бақшадан тыс тәрбие үрдісін жетілдірудің алғы педагогикалық шарттарының бірі - өркениеттің бүгінгі деңгейіне негізделген әлеуметтік - педагогикалық талаптарға сай жастарға білім мен тәрбие беру, адам баласының өткен ұрпақтарының қол жеткізген жетістіктерінен бас тарту деген сөз емес, қайта сол көненің негізінде жаңа мазмұн мен мағыналарға жеткізілетін түрлерді дүниеге келтіру арқылы бүгінгі күн талаптарына сай жас ұрпақты тәрбиелеу мүмкіндігін пайдалану.

Ұлттық ойын элементтерін сабақтың барысында пайдалану балалардың білімді қабылдау қабілетін нақтылап, мазмұнын бала санасына жақындатады. Ал балалардың табиғи жағдайда өткізетін туристік іс - әрекеттерде (туристік жорықтарда, жарыстарда) ұлт ойындарын пайдалану тәрбие жұмысына оларды қызықтырып, еліктіре түседі.

Ұлт ойындары балалардың іс - әрекеттерінің мазмұнын байытып, нақтылаудың нәтижесінде балалардың белсенділігін жетілдіріп, жұмыс қабілеттерін жақсартады, түрлі қиындықтар мен кедергілерді еркін игеруге мүмкіндік туғызады.

М. Павловтың рефлекстік пиериясына сүйенер болсақ, барлық оқыту, тәрбие үрдісі байланыс жүйесінің құрылымына негізделеді, ал оның қажетті шарты "Орталық ми қабығының әрекетіне" байланысты болып келеді. Олай болса, ойын қолданылған сабақ, тәрбие жұмысы балаға өзінің етене жақындығымен, түсініктілігімен ерекшеленеді.

Ойын әрекеті - өзіндік әрекет. Педагогикада өзіндік жұмыс өз алдында жеке тұрып оқыту ұсталған бола алмайды. Ал баланың ойын үстіндегі өзін - өзі жаттықтыруы, өмірді білуге деген құмарлығы, шашығуы, шыңдалуы, оның

ақыл - ойын, дене еңбегіндегі белсенділігін арттырып, алдына қойған мақсатына жетуге деген ерік -қайратын шыңдайды, алға қарай ұмтылысын, күштарлығын оятады. Осының нәтижесінде балалардың өз бетімен ізденуі, білімді қажетсінуі өсіп, нақтылы қажеттілікке ұласады. Атап айтқанда, білім алудағы бала белсенділігі мен білімді игеруге деген санашылық (пен) ұстанымы бала дербестігін туғызып, өздігінен оқу білім алу дағдысын қалыптастырады.

Бала бала-бақша қабырғасында, бала-бақшадан тыс ұйымдарда ұжым арқылы білім айғағынан, ол әрдайым өз алдында дербес тұлға арқылы іске асқанымен, ойынға қатынасқан әр баланың алдына жеңіске деген ұмтылыс пайда болады.

Адамның қандай әрекеті болсын қоғамдық әлеуметтік қажеттіліктен туындайды. Бала өзінің қажеттігін өтеу үшін, ішкі талаптарын қанағаттандыру үшін белсенді әрекет жасайды. Баланың ойын әрекеті оның ақыл - ой, дене дамытуы үшін қажет. Баланың ойын әрекетіндегі белсенділігін дұрыс бағалап, ойын іс - әрекетінде оның белсенділігіне, білім алуға, қажетті оқумен дағдыны меңгеруге және оларды күнбе - күнгі тәжірбиеде, өмірде пайдалана білуге үйренуге баланың саналықпен істейтін әрекетіне ұластыруы шарт.

Бала белсенділігі негізінен екі түрлі: сыртқы және ішкі белсенділіктен тұрады. Сыртқы белсенділігі көбінесе ойын арқылы, қимыл, қозғалысы, әсіресе өмірлік әрекетіне байланысты болып келеді. Баланың ішкі белсенділігіне оның ойлау әрекетіндегі белсенділігі жатады.

Баланың ішкі, сыртқы белсенділігін бөле - жара, бір - бірінен ажырата қарауға болмайтыны байқалады. Нақтылап айтсақ, баланың ойы, қабылдауы, дағдысы ең сақ, баланың ойы, қабылдайы, дағдысы ең алдымен сырттан болатын әсерлердің негізінде ішкі әсерлерді туғызып, қабылдау белсенділігін арттырады. Егер сыртқы әсер солғын болса, ішкі әсердің де солғын болары сөзсіз. Сондықтан А. С. Макаренканың бала ойында қандай болса, өмірде де сондай болады, үлкендердің жұмыстағы қоғамдық өмірдегі қызметкерлігі, қайраткершілігі баланың ойынымен тең деген пікірін мындықтан алшақ деп түсіну қиын.

Ұлт ойындарымен бойында бүгінгі жас ұрпақтың бойына дарытарлық ұлттық жағымды қасиеттері ұшан - теңіз, соның бәрі әлеуметтік педагогикалық талаптарды үнемі шыңдап, қоғам талаптарына сай жастарды тәрбиелену ісіне қосар үлесі мол екені даусыз.

Қазақ халқы материалдық мұраларға қоса мәдени қазыналарға да аса бай халықтардың бірі. Сондай қомақты дүниелер қатарына ұлт ойындары да жатады. Бүгінгі заман достарымыз бен болашақ ұрпақтарымыздың оларды оқып үйреніп, өздерінің кім екендіктеріне барлау жасауына ата - бабаларының психологиялық болмысы мен ойлау жүйелеріне зер салуларына, көздеген мақсаттарына саралап, жете білулеріне, дәстүрлер жалғасын өрістетіп, өткені мен бүгінгі байланыстыра білулеріне, сөйтіп, мәңгірттік атаулыға тосқауыл қоюларына ұлт ойындары септігін тигізеді. Балалар ойын арқылы шынығып

өзінің бойындағы табиғи дарынын шыңдай түседі. Ойынға халық ерекше мән берген сондықтан, халық оған тек ойын - сауық, көңіл көтеретін орын деп қана қоршаған ең басты - ел қорғауға қабілетті болашақ қайраткер, өзінің осы қасиетін шаршы топтың алдында, баршаға тең, еркін бәсекеде жеңіп алуға тиіс болған.

Ойын тегінде адам баласының ұжымдық шығармашылығының және орындалуы да көбінесе ұжымдық түрде болғандықтан, ойын үстінде жолдастық, достық қарым - қатынасқа әрекеттенуге тәрбиелеуге мүмкіндік мол.

Психолог ғалым Т. Тәжібаев өз зерттеулерінде ұзақ жылдар бойы қалыптасқан ұлттық ойындар мен спорт түрлерінің кейбір ерекшеліктерін ескілікті білдіреді деген теріс қиқарысты орынды сынай отырып, олардың тәлім - тәрбиедегі, денесін машықтыру мен ақыл - ойын жетілдірудегі жеріне тоқталады. Ұлттық ойын түрлері ұрпақтың көңіл көтеруі, ойын - сауық түрлерімен шұғылдануымен ғана шектелмей, олар сол халықтың салт санасын, дәстүрін, тұрмысын білдіретін әрекет екендігін көрсетеді. Кез келген ойынның түр сипаты халықтың тіршілік тынысын бейнелейтін құбылыс.

Ойын - бала білімін берік меңгерту құралы

Ойын - маңызды іс. Егер біз ойынды тек көңіл көтеру үшін немесе дем алу ретінде пайдалансақ, одан ешқандай пайда болмайды. Қандай ойын болса да, ол негізгі мақсатқа жұмысалуы керек, өйткені ойын баланы дамытады. Ойын адам жолын ынтымақтығымен бірге, оның бойындағы көптеген қасиеттерді ұштап, білім дәнін бойға білдіртпей дарытады. Ойындардың қай - қайсысы болса да баладан төзімділікті, тапқырлықты, ізденімпаздылықты, шеберлікті, т.б. толып жатқан қасиеттерді талап етеді.

Қызығу - танымдық іс - әрекеттің қозғаушы күші. Баланың қызығуы жәрдемімен оқып үйрену барысында қабілеті ашылып, дарыны ұшталады, өз күшіне, мүмкіншілігіне сенімі артады, кісілігі қалыптасып, дара тұлғалық сипаттарға ие болады.

Танымды қызығу оқыту мен тәрбиелеу нәтижесінде қалыптасады. Педагогикалық әдебиеттерде оны қалыптастырудың үш жағдайы туралы жиі айтылады.

Біріншісі - оқытудың мазмұны мұндағы балаларды қызықтыратын мазмұнының берілу түрі, жаңалығы, ғылыммен техниканың соңғы табыстары тандандыратын тарихи деректер, білімінің ғылыми іс жүзінде қолданылуға бұрыннан білетін мағлұматтың жаңа қырының ашылуы.

Екіншісі - балалардың таным әрекетін ұйымдастыру формалары, құралдарын және әдістерін жетілдіру. Бұған жататындар: сабақтың дәстүрлі емес түрлерін өткізу, оларды қолданылатын техникалық және көрнекі құралдардың тиімділігін арттыру, танымдық ойындар ұйымдастыру, проблемалық және интегративті

ұстанымдарды жүзеге асыру, пәнаралық және пәнішілік байланыстарды тудыру, ғылымның өмірмен, өндіріспен, техника және экологиямен байланысын ашып көрсету, балалардың өздігінен істейтін жұмыстарын және өздігінен білім алуды тиімді ұйымдастыру, шығармашылық және зерттеу жұмыстарын белсенді қалыптастыру, білімтексеру мен бағалаудың алуан түрлерін ұтымды пайдалану арқылы оқытудағы кері байланысты жетілдіру.

Үшінші - тәрбиеші мен бала, бала мен бала арасындағы қарым-қатнас сыйластық, ізеттілік орнатып, жүрек жылуының болуын қамтамасыз ету. Бала өзі ұнатпайтын тәрбиешінің пәнінен ешқашан қызықпайды. Балалар өзара сыйласа алмайтын, тәртіп жиі бұзылатын сабақтардан тезірек құтылуға тырысады.

Қызығуды туғызу үшін ойын түрлерін пайдаланудың орны бөлек. Тиімді қолданылған ойын түрлері тәрбиешінің түсіндіріп отырған материалын балалар зор ынтамен тыңдап, берік меңгеруіне көмектеседі. Өйткені балалардың аңсары сабақтан гөрі ойынға ауыңқырап отырады. Қызықты ойын түрінен кейін олар тез сергіп, тапсырманы ықыластана әрі сапалы орындайтын болады. Ойындар барлық сыныптарда қолданылады.

Әр қашан да тәрбиеші ойынға қойылатын төмендегі әдістемелік талаптарды біліп, орындап отыруы тиіс:

1. Ойынның мақсаты нақты қойылып, керекті көрнекіліктер мен материалдар күн ілгері дайындалып, оңтайлы жерге қойылуы керек
2. Ойынға кірісер алдында оның жүргізілу тәртібі балаларға әбден түсіндірілгені жөн.
3. Ойынға сыныптағы балалардың түгел қатысуын қамтамасыз етуі керек.
4. Ойынның жүру барысында тәрбиеші балалардың түгел қатысуын қадағалаумен қатар, олардың ойын үстінде шешім қабылдай білуіне, ойлана білуіне жетелеуі керек.

Ойын түрлерінің материалдары сабақтың тақырыбы мен мазмұны неғұрлым сәйкес алынса, соғұрлым оның танымдық, тәрбиелік маңызы да арта түседі. Оны тиімді пайдалану сабақтың әсерлігін тартымдылығын күшейтеді, балалардың сабаққа ынтасы мен қызығушылығын арттырады. Еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры ұстаздың қолында. Адам уақытпен бірге адымдайды, уақытпен бірге өмір сүреді. Білім туралы заңда тәрбиешілер бас қосуларында сапалы білім, саналы азамат өсіру туралы талай пікірлер айтылады. Болашақ еңбек етіп, өмір сүретіндер бүгінгі балалар. Біз оларды қалай тәрбиелесек ертеңгі Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан да тәрбиешіге жүктелер міндет жүгі өте ауыр. Шәкірттерінің ертеңін ойламаған ұстаз еліміздің болашағына жаны ауырмағаны. Ісіне берілген жаңалықты жатсынбай, ұлттық қасиеттеріміздің асылдарын асқақтата отырып,

оқушының жанына нұр құя білу ұстаз парызы деп ойлаймын. Көп оқушы ұстазына ұқсағысы келеді. Тәрбиеші бақыты мен қуанышы - оның шәкірттері білімді болып, ұстаз сенімін ақтай білуі. Мұндай белеске жету үшін тәрбиеші алаңдамай жұмыс істеуі керек. Тәрбиешінің беделі оның жеке басының, жан дүниесінің көркемділігіне, біліктілігіне байланысты. Ағартушы Ы. Алтынсарин "Егер шәкірт бір нәрсені түсінбесе оған баланы кінәламау керек. Бұл жерде ұстаз кінәлі, сондықтан да ұстаз берер білімін жеткізе білгені жөн" деген ойды айтқан.

Тәрбиешілер мен балалардың ойын мен тәжірибе сабақтарына қызығушылығы балалар үшін әсерлі де тартымды ойын тәсілі болса, бала үшін бұл оқу үрдісін түрлендіру. Ойын түрінде өтетін сабақтар балаларды балабақшадан шыққаннан кейінгі өмірге дайындайды. Олар үшін тек қандай да бір жағдайда не істеу керектігін жаттап, есіне сақтаудан гөрі іс жүзінде көріп, өзін рөлге қойып, шешім қабылдау әлдеқайда қызық. Осындай ойын түрлері имитациялық деп аталады. Оқытудың имитациялық түрі арқылы оқушылардың білім сапасы мен белгілі бір пән немесе тақырып бойынша дайындығын білуге болады.

Педагогика ғылымында ойын әрекетінің оқу үрдісінде алатын орны туралы зерттеліп жүрген еңбектер аз емес. Себебі ойын - оқу, еңбек іс - әрекеттерімен бірге адамның өмір сүруінің маңызды бір түрі. "Ойын" ұғымына түсініктеме берсек - бұл адамның мінез - құлқын өзі басқарумен анықталатын қоғамдық тәжірибені қалыптастыруға арналған жағдаяттар негізіндегі іс - әрекеттің бір түрі. Адамзат тәжірибесінде ойын әрекеті мынадай қызметтерді атқарады:

- Ойын сауық;
- Комуникативтік немесе қарым - қатынастық;
- Диагностикалық (ойын барысында өзін - өзі тану);
- Коррекциялық (өзін - өзі түзету);
- Әлеметтендіру.

Әлі де болса ойынның адамның дамуына, қалыптасуына, тәрбиесіне байланысты функциялары анықталуда. Ойын - адамның өміртанымының алғашқы қадамы. Сондықтан ойын арқылы балалар өмірден көптеген мәліметтер алып, дамиды. Ойынның басты шарты жеңіске жету болса, әр ойыншы өз қарсыласының мүмкіндігімен санасып, бір - біріне деген сенімділігін арттырады.

Ойынның өзіне тән мотивтері болады. Мысалы: мазмұндық, ролдік ойындар баланың зейінін, есін, ойлауын, қиялын қалыптастыруда зор маңыз атқарады. Ойын әсері арқылы бала өз қасиетін қалай қанағаттандыра алатынын, қандай қабілеті бар екенін байқап көре алады. Ал ақыл - ой ойындарында белгілі бір ережені сақтап ойнайды. Ол ойындар баланың тапқырлығын, байқағыштығын, зиінділігін арттырумен қатар ерік сезім

түрлерінде дамытады.

Ойын түрлері өте көп. Соның ішінде бастауыш сыныптарда пайдаланылатын: ойын - сабақ, ойын - жаттығу, сергіту ойындары, дидактикалық мақсаттағы ойындар, сөздік ойындар, логикалық ойын есептер, ұлттық ойындар. Мұндай ойындар баланы жан - жақты дамытып, білімді толық игеруге көмектеседі.

Оқу үрдісінде кеңінен қоладынылатын ойынның тағы бір түрі ол - дамытушы ойындар. Дамытушы ойындардың маңызы балалардың ынта - ықыласын есепке ала отырып, оқуды қызықты етіп, білім, білік дағдыны қалыптастыру. Дамытушы ойындарға қойылатын бірінші талап - баланың танымдық әрекетін, қызығушылығын дамыту. Бұл талаптар төмендегідей сұраныстарға жауап береді:

А) балаларға өзінің қабілетін көрсете білуге мүмкіндік беру;

Ә) баланы басқалармен жарыса білуге қалыптастыру;

Б) білік пен дағдыны қалыптастыру үшін білімді өзі ізденуге қамтамасыз ету;

В) ойын барысында балаға жаңа білім, білік дағдылардың қайнар көзіне жеткізу;

Г) баланың ойын барысында жеткен жеңісі оның жаңа алған білім, білік дағдыларымен сәйкес келетіндігі.

Ұлы Абайдың: «Ойын ойнап ән салмай өсер бала болама?» деген пікірінен бала өмірінде ойынның маңыздылығын көруге болады. Бала-бақша балаларының психикасының дамуына ойын әрекеті шешуші рөл атқаратындығы туралы белгілі ғалымдар өз еңбектерінде айтып кеткен: Ж. Аймауытұлы, М. Жұмабаев, Ш. Құдайбердіұлы, С. Торайғыров.

Ал ертедегі ұлы ойшылдар Ж. Ж.Руссо мен И. Т. Песталоцци ойын арқылы балаларды болашақ өмірге бейімдеу керек деп түсіндірген. Ойынның теориясы мен маңыздылығы туралы К. Д. Ушинский мен П. Ф. Лесгафт тәрбие және оқыту барысында ойынның алатын орны туралы С. П. Шацкий, В. А. Сухомлинский, Н. К. Крупская өз пікірлерін білдірген.

Педагогикалық үрдісті жетілдіру ойынның алар жөнінде Қазақстандық ғалым Н. Құлжановада зерттеген. Ойын бала үшін еліктеу, инстинкт күнделікті негізгі іс әрекет және өмірі деп дәлелденген. Н. Құлжанованың айтуы бойынша ойынды әдептілік тәрбиелік мақсатқа пайдалану болашақ өміріне түзу жол салу, үлкендерге еліктеу және өмірдің талаптарына сай бейімдеу деп түсіндірген.

Мектеп оқушыларының негізгі әрекеті - оқу, қарым - қатынас, ойын және еңбек болса, бұлардың әрқайсысы негізгі функцияларды атқарып, баланы дамытады. Оқу білім алу мен білік, дағдысын қалыптастырса, қарым - қатынас бұл балалардың бірін бірі дұрыс қабылдап, сонымен қатар жаңалық алмасуын арттырады. Ойын -пәндік әрекеттерді жетілдіріп, бірлесіп жұмыс жасай білуге дағдыландырады. Ал еңбек - қолдың қозғалысын жақсартып, практикалық

кеңістік және көрнекі ойлауын жетілдіреді.

Ұлттық психологияның өзіндік маңызы бар және өте күрделі құрылымдық элементтерінің бірі ұлттық сезім болып есептеледі. Ұлттық сезім халықтардың өмірінде ерекше маңызды орын алады. Әсіресе адамдардың рухани келбетін қалыптастыруда және дамытуда, интернационалдық тәрбиеде зор маңызы бар.

Бүгінгі таңда қоғамымыздың даму бағытында жан - жақты дамыған сауатты, саналы азамат тәрбиелеу мәселесі жүктеліп отыр. Мұндай мақсаттың баянды болуы оқу- ағарту жүйесінің үлесіне түсетінін ескерсек, білім негізі бастауыштан басталғандықтан, жас жеткіншектердің білімді,білікті болуына ойынның алатын орны ерекше.

Ойындарды мектепке дейінгі балаларының оқу - іс-әрекеттерінде белгілі бір жүйемен пайдалану қажет. Ойындардың оқыту мазмұнына, танымдық іс - әрекет сипатына, ойын құрылымына сәйкес жіктемелері бар. Ойындардың жіктемесі оқушылардың жас ерекшеліктеріне, ойын сипатына, дене қасиеттерін, қимылдық әрекеттерді дамытуға, ойындардың педагогикалық мүмкіндіктеріне сәйкес жасалады. Ойындарды оқыту мазмұнына сәйкес түрлері:

1. Ойын - саяхаттар. Олар ертегіге ұқсас, фактілер немесе оқиғаларды бейнелейді. Бірақ олар ерекше түрде ашып көрсетеді, қарапайым жұмбақ арқылы, қимылдық - оңай жолмен, қажеттілер - қызық жолмен беріледі.

2.Ойын - тапсырмалар. Бұл ойындардың негізін заттар мен әрекет, сөздік тапсырмалар құрайды. Ойын міндеттер мен әрекеттері бір нәрсені болжауға негізделеді.

3.Ойын - болжамдар. Бұл ойындар, Не «болар еді...?», «Мен не істерп едім, егер...?» деген сұрақтарға негізделеді. Ойынның дидактикалық мазмұны балалардың алдына

проблемалық міндет пен ситуацияны қоюда ерекшеленеді. Мұндай ойындар білімді нақты жағдайда қалыптастыра байланыс есептерін тағайындауды талап етеді.

4. Ойын - жұмбақтар. Жұмбақтың негізгі ерекшелігі логикалық астарын болуында, олар баланың есі әрекетін белсендіреді. Жұмбақтар салыстыру, теңеу және сипаттау арқылы ұғымның қасиеттерін ажыратуға тәрбиелейді, оқушы қиялының дамуына әсер етеді.

Баршамызға белгілі ойын арқылы баланың дене құрылысы жетіліп өзі жасаған қимылына сенімі артады. Баланың бойында ойлау, тапқырлық, шыдамдылық, ұйымдастырушылық, белсенділік қасиеттер қалыптасады. Сабактан тыс уақытта ойналатын ойын түрлері оқушылардың қимыл қозғалысқа деген икемділігін арттырып, шығармашылық қабілетін кеңейтеді.

Халық өзін қоршаған дүниенің қыры мен сырын егжей - тегжейлі білуді баланың шамасына ойын арқылы жастайынан сіңіре беруді көздеген. Ойын бала табиғатымен егіз. Өйткені бала ойынсыз піспек емес, жан - жақты дамымақ емес. Бұл жерде атап айтатын бір нәрсе, ойындарды бүгінгі педагогикалық ілім талаптарына сай іріктеп, ретті қолдана білсек, онда ол сабақтың сапасын көтеріп, тиімділігін арттырады, сабақтан тыс уақытта жүргізілетін тәрбие жұмыстары жандандыра түседі.

Қорытынды

Балабақша-бұл бала өміріндегі кезекті кезең ғана емес, бұл дербестікке алғашқы маңызды қадам. Балабақшаға дейін бала ересектердің қамқорлығының жалғыз нысаны болды және оның өмірі негізінен оның қалауымен анықталды. Балабақшада кішкентай адамның өз қалауы екінші ретті болады, ал жалпы ережелерге, нормаларға, шарттарға бағыну қажеттілігі бірінші орынға шығады. Балабақшадағы баланың өмірі жарқын оқиғаларға толы.

Балабақшада бала алғашқы әлеуметтік тәжірибеге ие болады, ал құрдастарымен қарым-қатынас дағдылары, білім, дағды алады, мектепте оқуға дайындалады. Балабақша балаға адами қарым-қатынаста жаттығуға мүмкіндік береді: бөлісу, келісу, жанашырлық, досыңыздың сүйіспеншілігі мен сенімін қабылдау, өз позицияларын қорғау, жанжал жағдайларында тиімді шешімдер табу мүмкіндігі. Бала командада өмір сүруді үйренеді, ол әртүрлі ересектермен және балалармен қарым-қатынасқа бағытталған. Тиісінше, ол ынтымақтастық қабілетін дамытады. Балабақшада бала ересек адамнан көмек сұрауға, сұрақ қоюға, сезімдерін, эмоцияларын, қызығушылығын білдіруге үйренеді, ересектермен және құрдастарымен сыпайы, сыпайы, мейірімді қарым-қатынас жасауды үйренеді. Баланың мектептегі үлгерімі, оның бағасы, оқуға деген ынтасы және ең бастысы эмоционалды әл-ауқаты осы дағдыларға байланысты. Баланың өмірі мен тәрбиесінің қолайлы жағдайларын қамтамасыз ету, толыққанды үйлесімді дамыған тұлғаның негіздерін қалыптастыру үшін балабақша мен отбасының өзара әрекеттесуін нығайту және дамыту қажет.

Мұғалімдер мен ата-аналардың өзара әрекеті балаларды тәрбиелеу мәселелерін анықтауға, түсінуге және шешуге мүмкіндік береді: ата-аналар балалардың өміріне белсенді қатысады, осылайша қарым-қатынасты жақсы түсінеді және орнатады; мұғалімдер ата-аналармен қарым-қатынас жасай отырып, бала туралы көбірек біледі, бұл сізге тәрбие мен оқытудың тиімді құралдарын таңдауға мүмкіндік береді. Ең бастысы, балалар бір білім беру кеңістігінде өзін жайлы, тыныш, сенімді сезінеді, ересектермен және құрдастарымен аз қақтығыстарға ие.

Балалармен күнделікті қарымқатынаста мінездің тұқымдары себіледі, содан кейін олар жақсы немесе жаман қашу береді. Теориялық материалдар мен тәжірибелік- эксперимент жұмысының негізінде қорытындылар жасай отырып, мынадай ғылыми негізделген әдістемелік ұсыныстар беріледі: - мектеп жасына дейінгі балалардың дамуындағы тәрбие процесінің оңтайлы жақтарын қарастырып, тәрбие жұмыстарымен белсенді түрде жұмыс жасау; 24 -мектеп жасына дейінгі балалардың мектеп өміріне дейінгі қажетті деп саналатын міндеттемелер санын азайту. Зерттеу мәселесі сан қырлы болғандықтан оның барлық жағын жанжақты қарастыру мүмкін емес. Аталмыш тақырып әлі де өзекті, әлі де қажырлы еңбек пен баса назар аударуға тұрарлықтай жұмыстардың жүргізілуі тиісті деп таныдым.

Пайдаланылган әдебиеттер

- Анохина И.А. Условия обеспечения социально-эмоционального благополучия детей в ДОУ / И.А. Анохина // Начальная школа: плюс до и после. – №6. – 2013. – С. 3 – 11.
- Безруких М.М. Здоровьесберегающие и оздоравливающие технологии в ДОУ / М.М. Безруких // Детский сад от А до Я. – 2010. – № 3. – С. 8–12.
- Божович Л. И. «Личность и ее формирование в детском возрасте», Москва, 2005 г.
- Дневник воспитателя: развитие детей дошкольного возраста /Под ред. О. М. Дьяченко, Т. В. Лаврентьевой. –М.: ГНОМ и Д, 2001
- Калинина Р., Семёнова Л., Яковлева Г. Ребёнок пошёл в детский сад// Дошкольное воспитание. —№6 - 2008
- Методика обучения и воспитания в области дошкольного образования: курс лекций: учебно-методическое пособие / сост. И. О. Карелина. – Рыбинск: филиал ЯГПУ, 2012. – 68с.
- .Социальная адаптация детей в ДОУ/ Под ред. Р. В. ТонковойЯмпольской и др. — М., 1992.
- Солгалова Е. В. Роль детского сада в процессе социализации личности // Проблемы и перспективы развития образования: материалы VI междунар. науч. конф.— Пермь: Меркурий, 2015.
- Ханина Е.Е., Солопова А.В. Игровая форма обучения // Открытая школа. – 2004. – № 5. – С. 63 – 66.
- Ф.Н. Жұмабекова. «Мектепке дейінгі педагогика» 2012 ж
- Шашкова И.А. Возрастная динамика психического здоровья дошкольников и факторы, ее определяющие / И.А. Шашкова. – М., 2011. – 24

Мазмұны

- Кіріспе
- Мектеп жасына дейінгі баланы тәрбиелеудің негізгі түрлері
- Мектепке дейінгі топтарда тәрбие жұмыстарын жүргізу
- Қазіргі заман бағдарламаларының ерекшеліктері
- Заманауи оқыту үдерісінде білім беру мен тәрбие беру
- Балалардың ақыл-ойын дамыту
- Балаларды жан-жақты дамытумен олардың барлық кемістіктерін жөндеу
- Балабақша балаларының сөйлеу тілін қалыптастыру
- Балабақшада дидактикалық ойын арқылы балалардың ақыл-ойын дамыту
- Қорытынды
- Пайдаланылған әдебиеттер